

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

TÓTH KRISZTINA verse 377

BERTÓK LÁSZLÓ versei 379

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ: Lefelé egy erdei úton (*novella*) 381

JACEK DOBROWOLSKI: Az apokaliptikus próza mestere 384

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ: *Az ellenállás melankóliája* című regény
forrásainál (*Jacek Dobrowolski beszélgetése*) 385

*

KUKORELLY ENDRE: Ezer és 3 (*regényrészlet*) 392

MENYHÉRT ANNA versei 414

KRUSOVSKY DÉNES verse 417

BECK TAMÁS versei 419

LACKFI JÁNOS versei 421

TURCZI ISTVÁN versei 423

SZABÓ ÁDÁM: Lámpafényes oldal (*novella*) 425

DARABOS ENIKŐ: A test piszkos ügei (*Szólam és vallomás Bartis Attila
A nyugalom című könyvében*) 442

RADOSLAV PETKOVIĆ: Bizánci internet (*III. rész*) (*esszé*) 450

BAJKAY ÉVA: Egy kiállítás margójára (*Breuer Marcel, az ismeretlen festő-
grafikus*) 460

VÁRKONYI GYÖRGY: Ízlések és pofonok (*Ágoston Zoltán beszélgetése*) 462

*

KŐRÖSI ZOLTÁN: Hatodrét füzetek (*Lázár Ervin: Napló*) 469

HALMAI TAMÁS: Együtt a fényvel (*Takáts Gyula: Hol is a Volt*) 472

TARJÁN TAMÁS: Stigma (*Visky András: A különbözőség vidékén*) 475

DEMÉNY PÉTER: Az újra mozduló szorongás (*Kálnoky László összegyűjtött
versei*) 481

DERÉKY PÁL: Akik a 20. század második felében újra el akarták törölni
életvilág és művészet határait – legalábbis maguk és környezetük
számára. Ám ez utóbbit nem hitték el nekik, és baj lett belőle (*Havasréti
József: Alternatív regiszterek. A kulturális ellenállás formái a magyar
neoavantgárdban*) 489

OLASZ SÁNDOR: Az újraolvasás értelme (*Balassa Péter: Magatartások
találkozója. Babits, Kosztolányi, Móricz*) 493

2008

APRILIS

KÉPEK
Színes műmellékleten

BREUER MARCEL: *Önarckép* (1919)
MOLNÁR FARKAS: *Breuer Marcel* (1923)
BREUER MARCEL: *Fájdalmas arc* (1920)
BREUER MARCEL: *Zöld erdő harmatját* (1921)

Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – Városi Képtár Antal-Lusztig Gyűjtemény, Rákóczi út 11.

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8-10. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi

u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtár.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

www.jelenkor.net

650,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

LI. ÉVFOLYAM

4. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.

Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.

e-mail: jelenkor@t-online.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszborítékkal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.

(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,

(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)

valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 3900,- Ft, a II. félévre 3250,- Ft,

egy évre belföldre: 7150,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

PALLÁDIUM-DÍJBAN részesült idén szépirodalmi kategóriában Háy János *A gyerek* című regényéért és Szijj Ferenc *Kenyércédulák* című verseskötetéért, társadalomtudományi kategóriában Takáts József *Ismerős idegen terep*, valamint *Modern magyar politikai eszmetörténet* című könyveiért, képzőművészeti kategóriában pedig *El Kazovszkij festőművész*, a különdíjat *Bojtár Endrének* ítélte a kuratórium. A díjazottakat február 22-én Spiró György, Parti Nagy Lajos, Kövér György, Szüts Miklós és Szilágyi Ákos laudálta. Gratulálunk a díjazottaknak!

*

A NICOLE BAGARRY-KARÁTSON-DÍJAT idén immár ötödik alkalommal osztották ki Párizsban. A magyar irodalom francia anyanyelvű fordítóit jutalmazó elismerést idén Clara Royer nyerte el Pap Károly *Irgalom* című novelláskötetének tolmácsolásáért.

*

A JELENKOR folyóiratról és szerzőiről szóló filmeket vetítettek március 20-án – 15 órától Pákolitz Istvánról, 16 órától Csorba Győzőről – a Pécsi Galériában a *Médiamúlt! Médiajövő?* című program keretében. Délután 5 órától Kőrösi Zoltán íróval és Burger Barna fotográfussal *Délutáni alvás* című kötetükről beszélgetett a szerzőkkel Ágoston Zoltán, a Jelenkor főszerkesztője. A könyvbemutatót felolvasás és vetítés zárta.

*

MŰVÉSZETI DÍJAK. Március 15. alkalmából Kossuth-díjban részesült Baranyi Ferenc, Kertész Ákos, Rába György és Utassy József. Széchenyi-díjat kapott Kenyeres Zoltán irodalomtörténész, Balassa Péter-díjjal jutalmazták Thomka

Beáta irodalomtörténészt. – Babérkoszorú-díjat kapott Balla Zsófia. József Attila-díjjal ismerték el Alexa Károly, Bán Zsófia, Fázsy Anikó, Fecske Csaba, Géher István, Halasi Zoltán, Imreh András, Kiss Gy. Csaba, Koncsol László, Majtényi Zoltán, Németh Ákos, Podmaniczky Szilárd és Viola József munkásságát. Az újonnan alapított Márciusi Ifjak Díjban részesült Dragomán György és Grecsó Krisztián. Gratulálunk a díjazottaknak!

*

MENDÖL ZSUZSANNA *Forbát Alfréd* című monográfiáját ismertette a szerző vetített képes előadás keretében március 26-án Pécssett a Művészetek és Irodalom Házában.

*

PÉCSI ORSZÁGOS FILOZÓFIAI ESSZÉKONFERENCIA címmel a filozófiai esszé műfaj kérdéseiről, illetve a filozófia és az irodalom viszonyáról rendeztek tudományos tanácskozást április 4-5-én Pécssett a Művészetek és Irodalom Házában. A felkért előadók mellett Bacsó Béla, Bagi Zsolt, Boros János, Krajnik József, Orbán Jolán, Thomka Beáta, Mikola Gyöngyi, V. Gilbert Edit és Weiss János voltak.

*

PÉCSI SZÍNHÁZI BEMUTATÓK. Arthur Miller *A nép ellensége* című drámájának premierjét február 9-én tartották a Pécsi Nemzeti Színházban Csiszár Imre rendezésében. – Jacques Offenbach *Hoffmann meséi* című operáját Halasi Imre állította színpadra a Pécsi Nemzeti Színházban március 7-én. – Az Alfred Jarry műve nyomán készült *Übütregédia* címmel tartotta legújabb bemutatóját a Janus Egyetemi Színház március 3-án Katona Imre rendezésében.

Szerzőink

Tóth Krisztina (1967) – költő, műfordító, Budapesten él.

Bertók László (1935) – költő, Pécssett él.

Krasznahorkai László (1954) – író, Berlinben él.

Jacek Dobrowolski (1948) – lengyel költő, műfordító, kritikus.

Pálfalvi Lajos (1959) – kritikus, műfordító, a PPKE BTK oktatója, Diósdon él.

Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budapesten él.

Menyhért Anna (1969) – irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, Budapesten él.

Krusovszky Dénes (1982) – költő, Budapesten él.

Beck Tamás (1976) – költő, Zalaegerszegen él.

Lackfi János (1971) – költő, író, műfordító, a *Nagyvilág* szerkesztője, Zsámbékon él.

Turczy István (1957) – költő, író, műfordító, a *Parnasszus* főszerkesztője.

Szabó Ádám (1969) – író, középiskolai tanár, Budapesten él.

Darabos Enikő (1975) – irodalomkritikus, Szegeden él.

Radoslav Petković (1953) – szerb író, esszéista, Belgrádban él.

Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a pécsi Jelenkor Kiadó igazgatója, Pécssett él.

Bajkay Éva (1943) – művészettörténész, Budapesten él.

Várkonyi György (1951) – művészettörténész, muzeológus, Pécssett él.

Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécssett él.

Kőrösi Zoltán (1962) – író, Budapesten él.

Halmai Tamás (1975) – költő, kritikus, Pécs-Somogyon él.

Tarján Tamás (1949) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.

Demény Péter (1972) – költő, író, kritikus, Kolozsvárott él.

Deréky Pál (1949) – irodalomtörténész, Bécsben él.

Olasz Sándor (1949) – irodalomtörténész, kritikus, a *Tiszatáj* főszerkesztője, Szegeden él.

TÓTH KRISZTINA

Kutya

*Fekete földrögnek tűnt, az olvadáskor
hegyoldalról leomlott hókupacnak.
Sötétedett, nem látszott más a tájból,
csak ónos földek, páras volt az ablak,
ahogy közeledtünk, úgy tűnt, mintha mozogna,
mintha egy kabát emelgetné a karját:
egy árnyékstoppos az útszélre dobva,
amin fényszórók tekintete hajt át.
Hol felvillant, hol eltűnt, de a sorban
odaérve mindenki kerülőt tett,
nézni kezdtem az útpadkát, hogy hol van,
és egyszer csak ott volt. Mint egy merülő test,
a mellső két láb támaszkodott a sárban,
mintha indulna, orrát a szélbe tartva,
a felső rész figyelt. De mögötte, láttam,
péppé roncsolva terült szét az alja.
A véres szőrből kiálló hátsó lába
egyenletes, kínos ütemre rángott,
ült a fél kutya, nyitva volt a szája,
és láttam a szemén, hogy mindent látott.
Kiabáltam, hogy állj meg, húzódj félre,
könyörögtem, hogy mentsd meg, üsd el, bármi,
vagy legyen mögöttünk már valaki végre,
aki ráhajt. De hát mit kell csinálni?!
Mit kell csinálni? – emeled föl a hangod,
mit akarsz tőlem?! Mégis, mit akarsz tőlem?*

*Azt akartam, hogy állj meg, és ne hagyd ott,
ha megtaláltad, vagy vedd fel, vagy öld meg.
Egész héten ott volt a kutya köztiünk.
Arra gondoltunk, jobb volna mégis otthon.
Mintha mi volnánk, akik az útra löktük,
és szavakkal kéne kerülgetni folyton.
De mégse tudtam nem akarni, hogy este
fölém hajolj: feszülő karodat néztem,
próbáltam nem gondolni a testre,
ahogy ott támaszkodik az árokszélen,
arra az ütemes mozgásra, miközben
a szemed a távolba néz és nem felel,
hogy mennyi, mennyi ádáz lemondás
van abban is, ahogy szeretkezel,
ahogy azt kérdezed, mégis, mit akarsz tőlem,
miközben ütöd a kormányt és rám se nézel,
és látni a vállad mögött a szitáló esőben
ázó tájat a véres, téli éggel.*

Mintha szappanért futnál vissza

*Napi ügyekkel vacakolni?
Megakadni a mikor, hol, mi?
Miközben minden áll magától?
Csodára vár a csordapásztor?*

*Nyavalyogni a közös gennyes?
Emlékezni, hogy sohasem lesz?
Álmodozni és csomagolni?
Élni, hogy nincs is tiszta holmi?*

*Elkezdeni az éppen itt van?
Mosni a habzó csillagokban?
Mintha szappanért futnál vissza,
kapaszkodni a pillanatba?*

Valamit a tető alá

*Valamit a tető alá.
Még be lehet, még annyi hely.
De melyiket? De mire rá?
Ha mindet? Ha dönteni kell?*

*Pár könnyű szót? Egy dallamot?
Üres papírt? Lélegzetet?
Legyen tele, ha becsukód?
Hiányozzék, ha keresed?*

*Valamit a percek közé.
Még nyitható, még összeér.
Álmod, amely mindenkié?
Csöndet, ami visszabeszél?*

Ami (utólag) eszébe jutott

Azon rágódik (töpreng, bánkódik), hogy vajon mi lett volna, ha nem hagyja magát, ha nem ragad oda a kiszolgáltatottsághoz, ha nem hallgat el, hanem tovább beszél (beszél csak). Ha nem a lépcsőházzal és a járdával (az aszfalt puffadásaival, repedéseivel, sebeivel) tárgyalja meg, ami (utólag) eszébe jutott, hanem a viselkedésével (a keze fölemelésével, ordítással) jelzi, hogy a tudata is ott van még. Ha nem süllyed bele a vesztes (a beteg, az ostoba, a szerencsétlen), szégyellni való szituációba, hanem megkapaszkodik a pattanásnyi csöndben (holtpontban, döbbenetben, bizonytalanságban). Ha a következő pillanat szabadnak látszó terében (az ajtórésein, a kulcslyukon, a huzat szárnyán) visszalopódzik, s újra kezd, pontosítja, kiegészíti, végigmondja, amit abbahagyott. Ha egy-egy fontos szónál, részletnél hosszabban elidőzve, maga elé engedi (hagyja működni) a közös nyelvet, az automatikusan bekapcsolódó, a minden viszonylatban érvényes kimondhatatlant. Ha váratlanul odatartja a másik arcfelét is, s ekképp egyetlen mozdulattal a helyére billenti (kizökkenti?) a lassan mozgó (a lusta?, a megdermedt?, a megfellebbezhetetlen?), az önmagába feledkezett szerkezetet (képzetet?, valóságot?). Ha a megalázója szemében meglátja (megnézi, megfigyeli) az öntörvényei (lendülete?, szeszélye?, esendősége?) szerint (által?) lüktető, bilincsbe zárt, kettéhasadt univerzumot, s megérzi (átéli?), hogy testestül-lelkestül részt vesz milliárd és milliárd egyed egymást tükröző, egymásra ható létezésében, mozgásában, változásában, valamiben, ami behorpad, kilyukad, megsemmisül az egyik pontján, összeáll, kidudorodik, forogni kezd, helyére billen a másikon... Ha ráébred (fölfogja, kihasználja), hogy szembeszállhat, eloldalozhat, mindig marad egy (megtehető, kikényszeríthető) utolsó lépés, ami (emberi számítás szerint) rajta múlik.

Lefelé egy erdei úton

Nehezen ment bele a kulcs a zárba, ami még sosem fordult elő, de aztán valahogy beleerőltette, egyszerűen nem ment másképp, csak úgy, hogy erőlteti, gyújtást adott, indított, a motor beugrott, rükvercben kifordult a hegyi ösvényre, aztán már el is felejtette az egészet a kulccsal, még amikor manőverezett, az eszében volt, hogy ez talán nincs rendjén, hogy egy ilyen új autóban, mint ez, ilyen nehezen megy bele az indítókulcs a helyére, de amikor gördült lefelé a hegyi ösvényen, eltűnt még az emléke is a dolognak, még valami halvány foszlány sem maradt, és maradt a kettes, aztán pedig hármasba kapcsolt, amikor meg onnan elkezdett fölfelé kapaszkodni, hogy elérje a falu fölött húzódó országúti vonalat, az úton nem járt senki, még korán volt a turistáknak, a helybelieknek meg késő, fél kilenc lehetett, nem tudta pontosan, úgyhogy az autó órájára pillantott, nyolc perc múlva kilenc, ó, gondolta, akkor elég az andalgásból, és enyhén a gázra lépett, az erdő kétoldalt egybefonódó s egybefüggő lombátort vont a város felé ereszkedő szerpentin fölé, csodálatos, gondolta, nézte a lombok közt átütő napsugarakat, ahogy a fény remegő foltjaival hintik be előtte s mögötte az országutat, csodálatos, gondolta, s szinte érezte a zöldnek a hajnalból még itt maradt illatát, s már annál a szakasznál járt, ahol az út vagy háromszáz méteren egyenesen, kanyar nélkül vezet lefelé, átadta magát az ereszkedés saját lendületének, gondolta, talán jól jönne most valami kis zene, s már nyúlt a rádió kapcsológombja után, de hirtelen észrevett maga előtt úgy száz-százötven méterre, tehát az egyenes szakasz felénél-kétharmadánál valamit, valami foltot az út közepén, összeráncolta a homlokát, erőltette a szemét, hogy minél előbb rájöjjön, mi az, egy elhajított rongydarab vagy egy autóalkatrész, vagy mi? – pont úgy néz ki, mint egy állat, villant át az agyán, de nyilván tényleg valami rongyot dobtak ki, vagy pottyant le egy teherautóból, és olyan furcsán meggyűródve ott maradt, de akkor már látta, hogy nemcsak az út közepén van valami, hanem attól balra is, az aszfalt szélén, lassan egészen előredőlt, a kormányra, úgy nézte, de csak nem sikerült kivennie, mik azok, minden esetre lassítani kezdett, hogy majd, ha elhajt ott, nehogy rájuk menjen, mert mégse lehet tudni, így történt, hogy csak egészen közletről volt képes azonosítani őket, s meglepetésében azonnal a fékre taposott, mert nem hitt a szemének, mivel nemcsak úgy nézett ki az a valami ott, mint egy állat, hanem az is volt, egy fiatal kutya ült mozdulatlanul az út kellős közepén, a záróvonalon, egy egészen sovány, kopott szőrű, ártatlan képű eb, nézte, hogy ő az autóval közeledik, de legnagyobb megrökönyödésére nem azt tette, amit minden kutya ilyenkor, hogy elinal, vagy legalábbis leballag az árok szélére, hanem maradt ugyanott, az út közepén, ült nyugodtan a fenekére nehezelve, s a hátát egyenesen tartva, kecsesen, büszkén, ami most aztán nem illett se hozzá, sem a helyzethez, amit láthatóan nem értett, ült nyugodtan,

és ez a nyugalom, vagy ami ilyen ijesztően nyugodtnak mutatta, még ijesztőbb volt a szemében, mint maga a tény, hogy nem mozdul, teljesen érthetetlen volt, mi a csodát csinál itt, de akkor már egészen közel járt hozzá, és már látni lehetett, hogy a kutya nem is fog megmozdulni, ő csinálhat bármit a nagy autójával, ezt a kutyát sem ez az autó, de ez különösen nem érdekli, viszont akkor már oda is ért hozzá, és csak akkor ismerte fel, hogy a záróvonalon ücsörgő kölyökkutyától balra, az aszfalton egy másik kutya szétlapított teteme fekszik, elütötték, hasított bele, és görcsbe rándult a gyomra, a koci már odaért hozzájuk, de a halott kutya társa – mik voltak? barátok? – a záróvonalon meg sem rezzent, úgyhogy kénytelen volt egészen lassan, a másik oldalról, jobbról megkerülni őket, a jobb kerekekkel le is kellett hajtsan az aszfaltról, hogy elférjen, és éppen hogy elfért, de tényleg csak centiméterekre ment el még így is az egyenes háttal ücsörgő állattól, és belenézett az arcába, és bár ne tette volna, mert ez az állat most, ahogy ő a kocijával óvatosan elhaladt mellette, lassan követte őt a tekintetével, és ez a tekintet szomorú volt, a kutya tekintetében nem volt semmi űzött riadalom, semmi vad harag, semmiféle hisztérikus bénultság, értetlen volt, és szomorú, és szomorúan nézett a mellette óvatosan elhaladó autó vezetőjére, de nem mozdult, ült a záróvonalon, ült egy erdei út közepén, és az most mindegy, hogy Los Angelesből tizenöt vagy Kyotótól tizennyolc vagy Magyarországon, Budapesttől húsz kilométerre északi irányban, ült ott, nézett szomorúan, és őrizte a társát, és várta, hogy jön valaki, aki megérteti vele, mi történt, vagy egyszerűen csak ült ott, és várta, hogy a másik megmozduljon végre, és eltűnjenek mind a ketten erről az érthetetlen helyről.

Még csak néhány méterrel volt mögöttük, és azonnal meg akart állni, nem hagyhatom itt, gondolta, csak a lábai valamitől nem engedelmeskedtek, és nem azt tették, amit tenni megtehettek volna, a koci gurult tovább, ő a tükörből nézte őket, a halottat, ahogy féloldalra dőlve fekszik, a bele kiontva az aszfalton, s mind a négy lába egymással párhuzamosan és mereven kinyújtva, nézte a tükörből, de a kölyöknek most már csak a hátát látta, az egyenesen tartott, törékeny hátát, ahogy rendíthetetlen mozdulatlansággal csak ül ott az út közepén továbbra is, mint akinek nagyon sok ideje van várni valamire, el fogják ütni, gondolta, meg kell állnom, gondolta, de a koci csak gurult tovább, két perc múlva kilenc, pillantott az órára, most mit csináljak, ha megállok, elkésem, tépelődött, miközben a lába már gázt adott, a koci felgyorsult, két perc alatt hogy érek le a városba, s már jött egyik kanyar a másik után, kígyózott vele az út, s már lent is volt a szerpentinről, egy perc múlva kilenc, nézett az órára, és a lába még jobban nyomta a gázt, egy pillanatra megint az eszébe jutott odafent a kölyök, ahogy őrzi a társát, de gyorsan elugrott a képről, egy percig csak a vezetésre figyelt, felgyorsított kilencvenre, szinte senki nem volt az úton továbbra sem, csak a távolban, elöl, egy lassú jármű, egy Škoda, állapította meg, amint közelebb ért hozzá, egy régi Škoda, gondolta idegesen, mert az, amikor már meg akarta volna előzni, egészen lelassított, ami miatt aztán az ő lehetősége erősen lecsökkent, hogy egy közeledő kanyar előtt ezt még megtegye, de hát, csak nem várom meg, mérgeződött, míg ő ad valami lehetőséget, csak nem fogok itt kocogni egy régi Škoda mögött a kanyar után a városig, jól ismerte az utat, megtette már ezerszer, s tud-

ta, hogy ha most nem, akkor egészen a várost jelző tábláig nemigen lesz módja, hogy itt hagyja, ezért aztán hirtelen a padlóig benyomta a gázpedált, hogy teljes sebességgel még a kanyar előtt elhúzzon mellette, amikor a Škoda váratlanul és lassan balra kezdett kanyarodni, őeléje, szinte egyszerre történt az egész, ő bele-nézett a tükörbe, jelzett, hogy előzni fog, balra húzta a kormányt, kiment a másik sávba, és előzésbe kezdett, az meg anélkül, hogy a tükörbe nézett volna, szintén balra fordította a kormányát, mert be akart kanyarodni valahová, vagy megfordulni, ki tudja, talán még a balra mutató index lámpája is villogni kezdett, de már sajnos csupán ekkor, ezzel a balra kanyarodással egy időben, csak akkor már persze késő volt, minden késő volt, és ő hiába fékezett teljes erővel, a Škoda a maga lassú sebessége miatt szinte keresztben állt az úton, mintha kimerevedett volna a kép, se kikerülni, sem lefékezni nem lehetett, így hát nem volt erő, ami megakadályozhatta volna, és belerohant.

Egy katasztrófa bekövetkezésének előre nem látható volta nem azt jelenti, hogy minden zuhan szabadon a sötét, véletlen pusztulásig, hanem hogy mindennek, még egy katasztrófának is van egy villanásnyi szerkezete – egy szerkezet, mely azonban mérhetetlenül, felfoghatatlanul, őrjítő mód bonyolult, vagy másképp fogalmazva: amelynek az úgynevezett bonyolultsági foka egy olyan képlettel volna csak kifejezhető, melyet felfedezni éppoly lehetetlennek látszik, mint amennyire itt volna már rá lassan az idő, mert a körülmények világának közöm-bös, pokoli teljességében a szándék előzményeinek teljes univerzumából áll, mert a szándékból áll, mert az időpont önkéntelen megválasztásából áll, mert abból áll, hogy a kulcs nehezen megy bele a zárba, hogy nem hármásban, majd utána kettesben, hanem kettesben, és utána hármásban vezetünk lefelé, aztán fel egy falu fölött húzódó országútig, mert az előttünk álló távolság alagúthosszá-ból áll, mert egy lombozat zöldjének itt maradt hajnali illatából, egy kutya halá-los történetéből, egy balra kanyarodás hibás végrehajtásából áll, azaz mulasztás-ból, mulasztásból és mulasztásból, a mulasztás mérhetetlenül, felfoghatatlanul, őrjítően, mert kihívó mód bonyolult, már nem is az Istentől, és már nem is az ör-dögtől való lényegéből, melyre rálátni nem adatott meg nekünk, és nem is fog megadatni soha, mert csak azután következik, hogy elkövettük.

AZ APOKALIPTIKUS PRÓZA MESTERE

Krasznahorkai László kulcsfontosságú egzisztenciális kérdéseket tesz fel, az apokaliptikus parabolák és groteszk metaforák formájában megjelenített pszichológiai élveboncolás eszközét látja az irodalomban. Olyan kiemelkedő kritikuskok és írók elismerését vívta ki, mint Susan Sontag vagy W. G. Sebald. A *Sátántangó* egy csődbe ment magyar kolhoz romjain játszódik, egy leépült falusi közösség sorsát mutatja be, amely a maga Godot-jára vár. Mint kiderül, az illető egy Irimiás nevű csaló, tőle várják azt, hogy kiszabadítsa a falusiakat kiszolgáltatott helyzetükből. A regény hatalmas műgonddal megírt tanulmány az emberek leigázásáról, akik számára – Camus szavaival – *rettenetes súlya van az Isten vagy az Úr nélkül töltött napnak*. Nehéz lenne ennél meggyőzőbb bizonyítékot találni arra, hogy a kommunizmusban minden érték elpusztult.

Az ellenállás melankóliája arról szól, hogy a kommunista korszakban vándorcirkusz érkezik egy magyar kisvárosba, ahol télvíz idején éppen áramszünet van, ezért elég fagyos a hangulat. A cirkuszosok kitömött óriásbálnát hoznak, akkorát, mint a Leviatán, velük tart a Hercegnek nevezett démonikus törpe is. A környékbeli falvakból a kisvárosba tódul a nép, amikor oda is eljut a cirkusz híre. A Hercegnek sikerül fölláztatni az elégedetleneket, zavargások törnek ki, vandál cselekedeteket követnek el. Az anarchia erőivel a szférák kozmikus harmóniájáról ábrándozó két idealista, az eseményektől meglepett páros áll szemben: az életből kivonult idős zenetudós, Eszter György, a zeneiskola nyugdíjazott igazgatója, aki a zongora ideális, püthagoraszi hangolásán dolgozik, valamint a fiatal naiv újságkihordó és amatőr csillagász, Valuska János, aki a zavargások ártatlan áldozata lesz. Ebből az ellentétből bontakozik ki a rendről és a társadalomban eluralkodó káoszról folytatott elmélkedés.

Van még valami, ami a hangulatok és lelkiállapotok mesteri leírása, valamint a bámulatos pszichológiai portrék mellett csodálandó Krasznahorkainál: az ellenpontokra és a sok szálon futó cselekményre épülő hibátlan szerkezet. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy mindkét művet filmre vitte a neves magyar rendező, Tarr Béla, és mind a *Sátántangó* hét és fél órás filmváltozata, mind *Az ellenállás melankóliája* (*Werckmeister harmóniák* címmel játszották) kultuszfilm lett.

Az író következő regénye, a *Háború és háború* egyetlen ember sorsáról szól, hőse egy magyar történész, aki felfedez egy titokzatos középkori kéziratot, amely a háborút mint fenomént tárgyalja. Az a rögeszméje, hogy leginkább azzal hívhatná föl az emberiség figyelmét a közeledő apokalipsziszre, ha közreadná a kéziratot egy nagy New York-i internetes portálon. Az elbeszélő kilép addigi életéből és New Yorkba megy, csak azért, hogy számos hiábavaló kísérlet után megátkozza azokat, akik pusztítják az értékek világát, és öngyilkosságot kövessen el. E könyv másik témája az értékek pusztulása utáni világ, a mű támadja a materializmust, mert megfosztja a természetet és az embert a sacrumtól. „*Megrontották a földet*” – kesereg a regény hőse, mint egy mai Ézsaiás „a nemesek, a kiválóak és a nagyszerűek tartós eltűnésén” –, „miért múlhatott ki a nemesség a világból, hogy tehát hova is tűnhettek el a nemesek, a kiválóak és a nagyszerűek innét?” Képtelenség leírni, mi történt velük, hová vezetett civilizációnk erkölcsi katasztrófája, mert a nyelv mindent meghamisít, különös tekintettel az örök igazságokra.

Az író nemcsak a nyugati civilizáció hanyatlását érzékeli, szinte a Kelet is fertőzött, a gyakorlati materializmus betegségében szenved. Krasznahorkai bírálja korunk szellemi nyomorát, olyan buddhistaként lép fel, aki egyetlen konkrét buddhista felekezeti hagyó-

* Az idézet forrása a *Megjött Ézsaiás* (Magvető 1998). (A ford.)

mányt sem követ, mert Buddha eredeti tanítása érdekli. Évek óta folytat dialógust a távol-keleti filozófiákkal és kultúrákkal, Kelet lelke után kutatva bejárta Japánt, Mongóliát és Kínát. És feljegyzi, milyen változásokat tapasztal. *Rombolás és bánat az Ég alatt* című dokumentumregényében idéz egy kínai értelmiségit, aki a következőket mondja Kínáról: „Nincs már buddhizmus, nincs már taoizmus, nincsenek kolostorok, nincs festészet és nincs zene, nincs költészet...”

Krasznahorkai utolsó könyvében, a 2003-ban kiadott *Északról hegy, Délről tó, Nyugatról utak, Keletről folyó* című művében a középkori japán irodalom remekére, *Genji történetére* utal. Genji herceg unokája félig álomszerű utazást tesz Kiotóba, azt az ideális kertet keresi, amelyet a száz legszebb japán kertet bemutató könyv illusztrációi közt talált egyszer. Eljut a düledező buddhista kolostorba, ahol eldobált whiskysüvegek csúfítják el mindazt, amit még megőrzött fénykorából. Buddha szobra elfordítja az arcát. A csodakert létezik, sajnos a hős nem veszi észre a bejáratát, és elutazik. Megpróbál még visszatérni, de már a kolostort sem találja meg.

Krasznahorkai a világot mollban leíró apokaliptikus szerző. Szerencsére megmenti a monoton jeremiádtól eleven intelligenciája, szépségimádata, a szenvedőkkel való együttérzése és humorérzéke (bár gyakran fekete humort találunk a műveiben).

PÁLFALVI LAJOS fordítása

K R A S Z N A H O R K A I L Á S Z L Ó

AZ ELLENÁLLÁS MELANKÓLIÁJA CÍMŰ REGÉNY FORRÁSAINÁL

Jacek Dobrowolski beszélgetése*

A 2006-os év novemberében Magyarországra utaztam, hogy interjút készíthessek azzal az íróval, akit olyan izgalmasnak találtam. Krasznahorkai azt javasolta, hogy Szentendrén találkozzunk, mert azon a környéken lakik. Ismertem ezt a magyar „Duna menti Kazimierzt”, amelyet szerb menekültek alapítottak a XVII. században. Az első magyarországi látogatásom idejéből emlékszem szép templomaira és a Marcipán Múzeumra. Ezúttal elég kalandos körülmények között jutottam oda. Az 1956-os budapesti mészárlás ötvenedik évfordulóján tartott hatalmas tüntetés miatt a busz nem jutott el a HÉV végállomásáig, és amikor végre futva megérkeztem a peronra, már csak a távolodó vonat fényeit láttam. Taxival mentem hát ki Szentendrére. A főtéren futottam össze Krasznahorkaival, aki a novemberi hidegben is egy szál zakóban és kalapban járkált. Olvasmányélményeim alapján hűvös, szaturnuszi karakterre, komor arcvonásokra számítottam, ehelyett egy temperamentumos, jó humorú, extrovertált, kitűnő szónoki képességekkel megáldott férfival találkoztam.

* Az interjú eredetileg az *Odra* című lengyel kulturális havilapban jelent meg 2007 novemberében. (A szerk.)

Azzal a vicces megjegyzéssel kezdtem a beszélgetést, hogy a baljós Szaturnusz már akkor keresztelni akarta a szándékaimat, amikor elindultam hozzá Budapestről. Ezt mulatságosnak találta, és a melankolikus művészekre, „Szaturnusz gyermekeire” terelődött a szó. Az antik mestereknél kezdtük, aztán Dürer, a reneszánsz Firenzében újplatonikus akadémiát alapító Marsilio Ficino, Cervantes, az angol metafizikus költők, Milton, Robert Burton és nagy műve, *A melankólia anatómiája*, a romantikus költők egész plejádja és a szimbolista írók után végül eljutottunk Dosztojevszkijig, Kafkáig, Musilig és Brochig. Mindannyian a szenvedés kaotikus térségének látták az emberek világát, ezzel állították szembe az ideális, harmonikus, kristályszerkezetű műveket, amelyeknek rendet kell teremteniük, és meg kell akadályozniuk azt, hogy az idő kifejtse pusztító hatását.

Közben előkerült a tolmács, egy szimpatikus fiatalember, és hamarosan egy étterem fűtetlen emeleti helyiségében találtuk magunkat, ahol forró teát szolgáltak fel nekünk. Megengedtem még magamnak azt a tréfás megjegyzést, hogy a melankolikusok országában lennie kell Marcipán Múzeumnak, mert az a legjobb orvosság depresszió ellen a bor és a csárdás mellett, aztán belekezdünk az interjúba.

Jacek Dobrowolski: – *Az ön prózája könnyen fölismerhető zeneiségéről és a ritmikus narrációról, mint például Faulkner művei. Szövegeire a hosszú mondatok ellenére is nagyfokú claritas jellemző. Az iskolában annak idején hangosan olvasta Homéroszt, Horatiust és Caesart?*

Krasznahorkai László: – Igen. Értelmiségi családból származom, egy kisvárosban, Gyulán születtem, a kommunista hatalom pedig nem engedte a magunkfajtáknak, hogy nyugati nyelvet tanuljanak, német vagy angol tagozatos osztályba járjanak. Ezért olyan iskolába mentem, ahol görögöt és latint tanítottak.

– *Ennek köszönheti, hogy író lett?*

– Nem. Elolvastam Kafkától *A kastélyt*, és akkor döntöttem úgy, hogy író leszek. Olvasás közben úgy éreztem magam, mintha a könyv egyik szereplője lennék. Lenyűgöző élmény volt, ennek hatására próbálkoztam meg az írással.

– *Kafka melankolikus író, Szaturnusz gyermeke, mint ön.*

– Alighanem... Mellesleg jegyzem meg, hogy Dürer szülei az én városomban, Gyulán születtek.

– *Ezért van Dürer utca Az ellenállás melankóliájában? Azt hittem, ez szintizta fikció, pedig a szülővárosából vette.*

– Így van. A város persze borzasztóan sajnálja, hogy maga Dürer nem ott született...

– *Mire vezethető vissza az ön melankolikus világgépe?*

– Ha emberi perspektívából nézem a világot, el kell gondolkodnom azon, hogy mi a Teremtés monumentalizmusa. Életem e szakaszában döbrent meg, hogy egyre csodálatosabb, most, amikor már túl vagyok néhány nehezebb időszakon és betegségen, a halál közelében is voltam. Csak azzal van bajom, hogy ha azt nézem, amit Isten teremtett – sziklát, fát –, ebbe a képbe mindig belép az ember, és akkor szétesik minden. Szétporlad a kő, kivágják a fákat, tönkreteszik a tájat a kirándulók vagy piknikezők. Nem vagyok híve annak, hogy pikniket rendezzenek a természetben. Tehát az ember megjelenésével egyszer csak feltűnik valami, ami korábban nem volt része az isteni teremtésnek. Valamiféle fundamentális gonosz. Pusztító erő jelenik meg az isteni teremtésben, mert mindaz, ami a természetben halálhoz vezet, mindig része a dolgok nagyobb átáramlásának. És mihelyt megérzem a levegő szagát, mondjuk, a bosnyák Szarajevóban (jártam ott a háború utolsó hónapjaiban), vagy amikor most Budapesten a gyűlölet szagát érzem...

– *Amikor egymás torkának ugranak a vörös és fekete bolsevikok.*

– Ilyen pillanatokban találok valamit, ami igazából hiányzik az isteni teremtésből.

– *Unde malum?*

– Ha a Szövetségről kellene beszélnünk, ha az Őszövetségre kellene hivatkoznunk,

annak nem lenne értelme, mert a bibliai Ádám nem ugyanolyan személy volt, mint azok az emberek, akikről beszéltem. De remélem, hogy ezekért a szentségtörő kijelentésekért nem kapok több büntetést, mint amennyit már amúgy is kiróttak rám.

– *Említette az édenkertben élő Ádámot, de kereste őt Japánban is, a zen kertekben, mert a japánokban elevenen él a tökély fennkölt eszméje, amelyet maga is szeretett volna megtalálni. A perfekcionizmus szaturmuszi eszme. Igaz, sikerült megvalósítani a keleti világ kertjeiben, Kínában és Japánban is, de bizonyára ismeri Ruth Benedict Krizantém és kard című könyvét. A krizantém szép, de a kard pusztítóbb lehet. Hallott Brian Victoria pár éve megjelent A zen a háborúban és Zen háborús történetek című könyveiről? A szerző a Szótó zen szekta papja és történész. Áttanulmányozta mindazt, amit a zen mesterek hirdettek a fasiszta, militarista rezsim alatt. Kiderült, hogy támogatták a diktatúrát. Két héttel a New York-i terrortámadás után a Rinzaï zen szekta legnagyobb iskolája közleményben tudatta, hogy az ő hívei is folytattak szent háborút, nekik is voltak kamikazéi, és bocsánatot kértek, mert annyi szenvedést okoztak, emberek milliói pusztultak el, és mert soha nem beszéltek erről Japánban, amit igen nagy hibának tartanak. Ezeket a tényeket tabuként kezelték Japánban.*

– És ez ma is így van.

– *Victoria könyvei talán változtattak ezen a helyzeten... Az ember hódolhat a tökély igen fennkölt eszményének, teremthet csodás kerteket, és elképzelheti, hogy ő az ártatlan Ádám vagy Buddha ebben a kertben. Ez olyan, mint az amerikaiak adamita mítosza. Amikor a puritánok elhagyták a romlott Európát és megérkeztek Amerikába, Virginiának nevezték azt a földet, és elkezdtek neveteket adni az állatoknak, ahogy Ádám tette a paradicsomban. Teljesen ártatlannak érezték magukat, de ne feledkezzünk meg arról, mit műveltek az indiánokkal és a négerekkel, és arról se, hogy milyen felfordulást csináltak a japán esztéták. Maga viszont nem esik bele az ártatlan paradicsom csapdájába. Látja a rosszat és leírja, ezért értékelem nagyra a filozófiáját. Mert nagyon könnyű esztétává válni, az ember belegyönyörödhet a kertekbe, és azt mondhatja: „Ez a tökély, túl jön és rosszon”.*

– *Beethoven nem tehet arról, hogy tetszett a zenéje a koncentrációs táborok őreinek. Ez nagyon fontos különbség. Ami nem jelenti azt, hogy Céline-rajongónak kell lennie az embernek. A franciák azt mondják, fantasztikus író, a legjobbakk közé tartozik. Nekem jobban tetszik Proust. Természetesen folytathatnám a sort. Ezra Pound nagy költő volt, nem létezik XX. századi irodalom Pound nélkül. Ezek nagyon bonyolult kérdések, nem adhatunk rájuk egyszerű választ. Nagyon könnyű azt mondani, nagyon is szokványos magyarázat az, hogy nem lehet erkölcsi alapon megítélni egy intellektuálisan kiválóan felépített művet. Nekem az a problémám, hogy Pound esetében a rossz erkölcsből zseniális remekmű születhet. Bármilyen irányból el lehet érni a tökéletességet.*

– *A totalitarizmus felől is. A totalitárius birodalmakkal a tökély eszméit akarták kifejezni.*

– *Ami Japánt illeti, azt hiszem, nem vagyok olyan kényelmes helyzetben, mint Ezra Pound esetében. Úgy érzem, Pounddal ismerős tájakon járok.*

– *Misima Jukióval viszont vannak problémái.*

– *Misima csak undort kelt bennem. Az az állítás, hogy az igazságot csak az abszolút szabadságnak köszönhetően, radikális életstratégiával lehet elérni, abszolút elviselhetetlen. Rendszerint nagy örömmel különböztetem meg a hamis morált a magas művészettől olyan terepen, ahol otthonosan mozgok, de Japán egy kicsit más. Ez nehéz kérdés, de nem a zen, hanem csak a japánok miatt. A japán kultúra egyedülálló a maga nemében. Nem hasonlítható semmilyen más kultúrához. Az egyetlen esélyem az, ha odamegyek és megpróbálok megérteni, de persze lehet, hogy sosem sikerül. És valószínűleg ez lesz a vége, mert minél inkább úgy érzem, hogy értem, annál kevésbé értem, mint kiderül. Természetesen az a tökély, amellyel találkozik az ember a japánkertben, nem feltétlenül zen kertben...*

– *Az úgynevezett jügen – a titokzatos transzcendencia érzete, a kertek melankóliája?*

– *A melankólia, a bánat, a tudás súlya az emberi megismerést megelőző tapasztalatra vezethető vissza. A melankóliának csak egy iránya van, az a fájdalom, amit akkor szenved el az ember, ha úgy érzi, nincs mód elérni a tökélyt, az talán nem is létezik. Itt nélkülözhetet-*

len az ironia. Én nem követelek tökélyt, félek tőle. Sok olyan barátom van, Lengyelországban is, aki azt mondja, fél a tökélytől, a rendtől, nem szeretik az ilyesmit. Azt viszont igen, ha van egy kis rendtelenség, némi tökéletlenség, mert van valami olyasmi a tökélyben...

– *A teljes vagy az egész jobb kifejezés, mint a tökély. A tökéletes lehet destruktív.*

– Igaza van, de én azt akartam mondani, hogy ami nem egyenértékű valami emberfeletttel, az pontosan emberi. Ez fontos megkülönböztetés. Amikor Nietzsche „emberfelettről” és „emberiről” beszél, akkor a nem emberi személy teremtéséről beszél. A kedvenc történetem illusztrálja a legszebben ezt a folyamatot, amely a romantikával együtt kezdődött, és ma is folytatódik tovább. Nietzsche nyilván jól ismert esetéről van szó, aki 1889-ben ment az utcán, és látta, hogy csődület támadt egy lovas kocsi körül. A ló nem akarta húzni tovább a kocsit, pedig a kocsis ostorral verte. Nietzsche odarohant és átölelte a ló nyakát. Később azt állította, hogy a kocsist is megölelte. A szívére hallgatott... Thomas Bernhardot is nagyra becsülöm, ismertem is valamennyire... Sok mindent a szemére lehet vetni, de azzal nem vádolhatja senki, hogy túlságosan is szerette az embereket. Van egy tévéfilm, amelyben azt láthatjuk, hogy egyenes adásban nézi a corridát. Figyeli, mi történik az arénában, mégis teljesen mozdulatlan marad az arca. Nem mutatják az arénát, mégis biztosak lehetünk abban, hogy a torreador most szúrta agyon a bikát. Amikor összeesett a bika, együttérzést láthattunk Bernhard arcán. Nekem ez nagy megkönnyebülés volt... Tényleg szerettem Bernhardot, de félttem elmékedési következményeitől, nem tudtam, hová vezetnek a gondolatok ösvényei. Ez a másik történet még tanulságosabb, sőt még bonyolultabb annál, amelyet Ezra Pound kapcsán említettünk.

– *Az interjú előtt bizonyos rokon lelkekről, Szaturnusz gyermekeiről, a melankolikus emberekről beszélgettünk. Az említett szerzők közül egyesek gyönyörűségüket lelik a melankólia átélésében, mint a depressziós, öngyilkosságra hajlamos Emil Cioran. De önnek hasonlóképpen sikerül ellensúlyozni ezt a Weltschmerz, mint Rudolf Steinernek, aki elkészítette a kozmikus erők, Krisztus, Lucifer és Ariman monumentális szobrait, majd egy kis mosolygó alakot helyezett melléjük. Amikor megkérdezték, mit ábrázol, azt felelte, a Welthumort. Az ön műveiből sem hiányzik a humanista szívéllyesség, az emberek iránti empátia, valamint a romantikus ironia és a nevetés; ennek köszönhetően sosem lesz magából Misima vagy Cioran.*

– Nagy különbség van Cioran és Misima között. Ciorannak volt humorérzéke...

Nem azért van szükségünk rá, mert nem akarunk meghülyülni, hanem azért, mert a humorérzéktől megfosztott szellem állapota irracionális vakbuzgóságról árulkodik, ez pedig rémisztő. Lehet, hogy Istennek van humorérzéke, bizonyíték lehet erre az emberi nem.

– *Az emberiség mint kozmikus tréfa.*

– *(nevetés)* Nem mennék olyan messzire, hogy kozmikus szintre helyezzem az emberi létezést.

– *Találtam valamiféle párhuzamot a műveikhez. Ligeti György szerzeményeire gondolok, különös tekintettel a Le Grand Macabre című operájára. Van benne groteszk világ, rengeteg fájdalom és szenvedés, ugyanakkor van benne felszabadító nevetés. Nagyra tartja Ligetit?*

– De még mennyire. Sajnos meghalt. Találkoztam vele. Élete utolsó éveiben annyi különféle betegséggel és szenvedéssel küszködött, hogy elvesztette a türelmét. Nem velem szemben, engem jól viselt, talán azért, mert hasonló humorérzékünk volt, és ugyanúgy értették a vicceinket. Abban nyilvánult meg a türelmetlensége, hogy már nem akart semmit, nem akart már csinálni semmit, nem akart sem adni, sem elfogadni. Elege volt mindből. Meg tudom érteni.

– *Magának és Ligetinek sikerült ellensúlyozni az iszonyatot és a szenvedést az örömtelivel és a komikussal. Ugyanez a látásmód érvényesül Dante Isteni színjátékában vagy Cervantes Don Quijotéjában. Az ellenállás melankóliája című könyvben Eszter és Valuska kiegészítik egymást, mint Don Quijote és Sancho Panza. Szeretném még egyszer hangsúlyozni, hogy nem tartom magát az abszolútum olyan tisztelőjének, aki elvesztette emberségét, és csapdába esett, mint Misima.*

– Ebben a könyvben csak egyvalami számít, az a lényege, amit egymás iránt érzünk. Amikor a könyv végén Eszter azt mondja, nem az a fontos, mit gondolt az ember, nincs semmi jelentőségük a fennkölt eszméknek és a fennkölt gondolatoknak. Csak az a fontos, amit Valuska iránt érez. A szeretet, csak az számít. Ez nagyon egyszerű könyv, nagyon egyszerű. Nagyon bonyolultnak tűnik, pedig nem az.

– *Eszter számára Valuska testesíti meg a szív ártatlanságát.*

– A kő ártatlanságát, olyan értelemben, ahogy a természet ártatlan, de nem az emberi ártatlanságot. Nem akarok ebben a könyvben olyan benyomást kelteni, hogy azok az emberek, akik nap mint nap megjelennek, azok a „hétköznapi szentek”, kivételesen jószágos emberek, akik minden magukra vállalhatnak azért, ha szabad így fogalmaznom, hogy megváltásuk jóságukkal az emberiséget.

– *A Sátántangóban megváltásra vártak az emberek, de az álmegekváltójuk, Irimiás ügynök becsapta őket, Az ellenállás melankóliájában viszont Valuska az az ártatlan ember, aki nélkülözhetetlen Eszter számára, mert ő szabadítja meg a melankóliától.*

– Igen, ezt nagyon tisztán látja. Van ott egy nagyon fontos pillanat, amikor Eszter először beszél Valuskával, és elmondja, mi tetszik neki benne. Azt mondja, szereti benne azt, hogy fölösleges... Tény, hogy Valuska ilyen független a létezésen, nem szükségszerű, a Teremtéshez tartozó független. Valuska létezése nem magyarázható meg ebben a sötét, reményvesztett és megváthatatlan, hülye világban.

– *Az menti meg magát a teljes pesszimizmustól, hogy állandóan kiutat keres ebből a csapdából, mindig kétségbe vonja a készen talált sztereotípiákat, megőrzi a kíváncsiságát.*

– A „kíváncsiság” szó kicsit talán banális hangzik. Beszéljünk inkább a mahájána buddhizmusról. Ez egy igen eredeti hagyomány, kivételes helyet foglal el a nagy vallási áramlatok között. Ha az i. e. VI. században élt Buddha Sákjamunira gondolunk, és megpróbáljuk elképzelni, mit is hirdethetett valójában, tudnunk kell, hogy a tanításait szóban hagyományozták, csak majd háromszáz évvel később jegyezték le, méghozzá páli nyelven, nem pedig azon a magadhi nyelven, amelyet használt. Inkább filozófiai, nem pedig vallási eszmének kell tekintenünk a tanait. Számomra ő a szellemtörténet egyik legnagyobb gondolkodója. Az eszmerendszer központi eleme a szenvedésről mondott igazság. Miután elolvastam a legrégebbi töredékeket, a legkorábban följegyzett szavait, amelyek csak ránk maradtak, az a benyomásom támadt, hogy amikor a „szenvedés” szót használja (és nem tudjuk, melyik szó volt az, mert csak a páli „dukhát” ismerjük, nem maradtak ránk régi magadhi feljegyzések), akkor nem arra a szenvedésre gondolt, amelyet akkor érzelt, ha késsel megvágod magad, hanem a világmindenséget alkotó, egymáshoz kölcsönösen kapcsolódó elemek közti nagyon bonyolult viszonyokról volt szó. Ő mindent összefüggésekben, események hatalmas hálózataként látott, amelyben az „én” érzete csak egy az elemek közül, és az állandó akció és reakció csapdájában van.

– *Az ok és okozat törvényei...*

– Igen. Szédületes gondolat, zseniális látomás a világmindenség működéséről. A mahájánának voltak más filozófusai, akik leírták ezt, például Nágárdzsuna. Azt akartam mondani, hogy az a kép, amelyet Buddha nevében vázoltam föl, hihetetlenül összetett elképzelés, nincs semmi köze az erkölcsökhöz. És később a buddhizmusban ebből probléma lett... Itt el kell magyarázni, hogy az ősi szerzetes *szanghá*ban (közösségben) igen komoly szerepet játszott a morál. Úgy gondolom hát, hogy ezt a két dolgot, a világmindenséget összetartó, mindenre kiterjedő bonyolult kapcsolatokat, összefüggéseket és az erkölcsöket nehéz összekötni. Ezért a mahájána buddhizmus egyik későbbi korszakában úgy próbálták megoldani ezt a problémát, hogy vallássá alakították Buddha Útját. E nehezen meghatározható pillanat óta ez már nem filozófia, hanem vallás. Ez feltehetően azelőtt történt, hogy a buddhizmus szétvált *théravádára* és *mahájánára*. Erre a vitára Asóka császár idejében, a színódus előtt került sor. Azt akartam mondani, hogy engem a morál

mellett a kíváncsiság motivál. Kicsit öreg vagyok már ahhoz, hogy azt higgyem, bármikor bármit is tudhatunk, kérdéseket viszont tehetünk fel. Sosem szabad fölthagynunk a kereséssel, meg kell őriznünk azt a kíváncsiságot, ami Eszterben megvan: a megismerés vágyát. Hinnünk kell abban, hogy megtudhatunk valamit az emberi létről és arról a világegyetemről, melynek létezése tagadható, mint ahogy a mahájána tanítás, s ezen belül a zen tagadja is, mert látszatvilágnak tekinti. Azt hiszem, ez félreértés. Ha a kvantummechanikára gondolunk, amely a legkisebb részecskék kutatását is lehetővé teszi, arra a következtetésre juthatunk, hogy adott pillanatban az a részecske nincs sehol. Niels Bohr azt állította, hogy a szóban forgó részecske a végtelenségig osztható, és az a részecske a végtelenségig osztható, és az a részecske az idő adott pillanatában nem található sehol. Ez fontos, mert oda vezet engem, ami a legjobban érdekel: az egész nem azonos az egyes elemek összességével. A teljesség speciális létező. Beszélhetünk részecsről, beszélhetünk részecskékről. Apró darabokra vagdoshatom ezt a papírlapot, aztán összerakhatom úgy, hogy az eredeti papírlapra emlékeztessen, de az már nem lesz ugyanaz a lap. Schaffhausenben, Svájcban van egy vízesés, ott tör át a Rajna a hegyeken. Abban különbözik a többi vízeséstől, hogy egész közel lehet menni hozzá, ott állhat az ember egy-két méterre a hatalmas víztömegetől. Ott álltam, lenyűgözve a lezúduló víz fantasztikus tömegétől. Rossz idő volt, az emberek gyorsan mentek tovább, de én ott álltam órák hosszat, el voltam ragadtatva a vízeséstől. Egy idő után vízcseppeket kezdtem keresni, mert az a vízesés mozgó emulzió volt, egyetlen vízcseppet kerestem a röppályák milliárdjain, és nem találtam. Mert a vízesés egész volt, és nem vízcseppekből állt. És ez érdekel engem a legjobban, bocsánat a kitérőért. Ezért érzem úgy, hogy nagyon közel áll hozzám a történelmi Buddha, ezért tudok komoly erőt meríteni belőle.

– *Én is úgy érzem, nagyon közel áll hozzám Buddha eredeti tanítása. De amikor azt mondta, hogy az egész világmindenségre kiterjedő háló, az okokból és okozatokból álló hálózat víziójának semmi köze a morálhoz, akkor feltehetőleg a théraváda buddhizmusban ismeretes összes viselkedési szabályra, a több száz erkölcsi és szokásbeli útmutatóra gondolt, nem pedig a helyes magatartás, a helyes beszéd stb. alapelveire. Buddha tanítása nagyon is etikus volt, hiszen rámutatott arra, milyen következményekkel járnak a szenvedést okozó gonosz cselekedetek. Feltételezem hát, hogy a hamis morált, a hipokrizist és az „erkölcsi rendszereket” bírálja, nem pedig Buddha tanításának lényegét, ami a szívjószág volt.*

– Teljes mértékben egyetértek, azzal a megszorítással, hogy mi is úgy gondoljuk, ez Buddha eredeti tanítása, pedig nem tudhatjuk biztosan! És itt nemcsak az esetleges torzítás jelenthet problémát. Látom, nagyon tájékozott, és tudja, hogy nézett ki a tanítás a buddhista szerzetesi szanghában. Az nem úgy ment, hogy itt én vagyok a tanító, és hosszasan fogok magyarázni, amíg a tanítvány meg nem ért. A mesternek volt bizonyos tudása, amit a tanítványnak kívülről meg kellett tanulnia. Nem bíztak semmit a tanítvány képzeletére. A mester nem volt olyan örült, hogy azt higgye, aszerint lehet alakítani az ősi tanítást, ahogy a tanítvány érti. Ha figyelembe vesszük a korabeli India történelmi kontextusát, nem feledkezhetünk meg arról, hogy azokban az időkben tilos volt írásba foglalni a filozófiai és vallási tanításokat. Nem a bráhmanizmust védték ezzel, azért döntöttek így, mert semmit sem akartak a véletlenre bízni – vagy teljes egészében fennmarad a tanítás, vagy eltorzítják. Ezért sem vagyok biztos abban, hogy majd háromszáz évvel később pontosan jegyezték föl Buddha szavait a szent nyelven. Ami azt jelenti, hogy minden nyelvészeti jellemző jegy elveszett az eredeti tanítás árnyalataival együtt. És ez nem torzítás kérdése, hanem azzal magyarázható, hogy az emlékezetre bízták ezt a hagyatékot. De amit följegyeztek, az Hamvas Béla magyar gondolkodó szerint fordulópontot hozott az emberiség történetében... *Az ellenállás melankóliájában nyilván több minden van, mint amiről én tudok. Az irodalom számomra nem a saját gondolataim kifejezője, hanem kísérlet a teljesség elérésére, amennyire ez lehetséges. Véggkövetkeztésként szeretnék visszatérni a Herceg alakjához.*

– *A Sötétség Fejedelméhez.*

– És mit mond egy adott pillanatban?... Hogy mindent le kell rombolni, mert a romokban minden elfér. Pusztítás és helyreállítás. Az építés csak önmagát tartalmazza, nem az egész folyamatot. Ijesztő gondolat. Csak egyvalamit állíthatunk szembe ezzel: az örömet, azt az egyszerű örömet, amit akkor érzek, ha látom, hogy nő a fű. Nagyon keveset tudok ennek az örömnak a természetéről és a tartalmáról, de azt tudom, hogy bennem van. És ezt szembeállíthatom azzal az apokaliptikus nézettel. Mindkét dolog egyidejű bemutatása összesítve adhat valamiféle teljességet.

– *A születés és a halál kiegyensúlyoz egymást.*

– Pontosan ezt állítja a herceg. Én pedig azt mondom, hogy a születés örömteli. Az öröm másfajta gondolkodás, különbözik attól, amely beteljesülésnek tekint a születést és a halált. A Herceg felfogása szerint ez két külön dolog, és lehetőséget adnak az embernek arra, hogy ne legyen se optimista, se pesszimista. Végül is a születés és a halál független a döntéseinktől. De amikor tudatosan, a tapasztalataim alapján próbálom felépíteni a világ-felfogásomat, nagyon szenvedek attól, hogy nem lehetek optimista, pontosan ezért koncentrálok a születés és a teremtés tényeire. Vagy inkább tagadásra hajlok: végül úgyis elpusztítanak mindent, mindennek meg kell halnia. Úgy gondolom, az irodalmi mű a létrejött pillanatában azt ábrázolja, amit talán nem tudásnak, hanem csak szerény feltételezésnek kellene neveznem. Azért vagyok alázatos, mert más világok esetében megkülönböztetem a tudást a feltételezéstől.

– *Szeretném még megkérdezni, hogy ismeri-e Bruno Schulzot, aki magához hasonlóan szintén sokat köszönhet Kafkának. Olvasta német fordításban? Szereti a műveit?*

– Nagyon. Sajnálom, hogy a fogadtatása nem áll összhangban az életmű jelentőségével. Német nyelvterületen elismerik, de azon kívül... Számomra Schulz fogékonysága a legfontosabb. A világképe és a fogékonysága a lényeg. Schulz esetében az a tény sokkoló, hogy ő csak *elszenvedte* az eseményeket, csak kínlódott, passzív volt. Hagyta, hogy minden átmenjen rajta. És ezért volt annyira sebezhető. Nyitottan, nagy figyelemmel fordult minden felé, ez pedig hihetetlen fogékonyságával magyarázható. Azt hiszem, Schulz a XX. század egyik legfontosabb írója. Ha továbbra is olvasni fogják, akkor biztos másképp néznek majd rá.

– *Végül visszatérek még a vízeséshez, amelyben nem volt egyetlen vízcsepp sem. Egyszer rég két csoport vitatkozott a mahájánán belül. Az egyik azt állította, hogy a jelenségeknek állandó tulajdonságaik vannak, a másik pedig azt, hogy ezek csak ideiglenes terminusok, minden jelenség üres. Ha tehát elfeledkezünk az olyan elnevezésekről, mint a vízesés és a vízcsepp, akkor az lesz, ami van, és te leszel az a vízesés. Te vagy az a vízesés. És akkor tényleg megérthetjük egymást.*

– És nem vízcseppekből állunk. Ha darabokra török a kimondhatatlan egészet, már nem lehet összerakni. Ebben rejlik az, amit értékeknek nevezünk.

– *Ugyanakkor ha magát darabokra vagdosnák (remélem, ez nem következik be), akkor transzcendens nézőpontból minden darab teljes és egész lesz. Ez emberfeletti, de még a halál is – amikor Az ellenállás melankóliája végén leírta a test oszlását, kissé groteszk stílusban tette –, még a bomlás is...*

– Mély harmóniához vezet.

– *Része ennek a nagy harmóniának, még az is. Bomlás... ez a dolgok rendje. El kell fogadnunk.*

– Tisztelem a véleményét, és örülök, hogy valaki ezt mondja.

– *Nem tudom. Ez a maga véleménye. El kell vetniünk minden véleményt.*

– *(nevetés)* Amikor könyvet írok, nem kell, hogy saját véleményem legyen, de mint embernek van véleményem, függetlenül a könyvtől, és erről beszélgetünk.

Szentendre, 2006. november 4.

PÁLFALVI LAJOS fordítása

Ezer és 3

19

Vagy belépne a szobába az egyik régebbi csajom. Két nő együtt, nem ismerik, sose látták egymást, kiküldenek a szobából, otthagynak, kiviharzanak a kertbe, kicipelik a székeiket a diófa alá, hevesen beszélgetnek, nem igazán szerencsésen egybeálló jelenet. Úgy látszik, összeismertettem őket. **Vigasztalás, rábeszélés, keresztényi megbocsátás**, itt három pont következik, legalábbis Németh Lászlónál, összehordanak mindenfélét, látom rajtuk, érteni vélnek sok mindent, és most épp segítenek egymásnak. Tudom, hogy nem értenek semmit, tudom, hogy csak úgy tesznek, mintha segítenének egymásnak. Őszintén úgy tesz. Ráadásul azzal még segít is neki. (O) felesége rájött, hogy (O) egy másik nővel baszik, az alkalmazottukkal ráadásul, és ez összetöri. Megcsalta. Ő így tudja, és szenved tőle. **Szenvedés.**

Borzasztó helyzet, ehhez hasonló, odavan, **szégyen.**

A másik igyekszik vigasztalni, nem mintha bármit is érthetne az egészből. **Megérti a szenvedését**, és nem ért semmit. **Én ezt nem értem, de így van**, mondja neki megnyúlt képpel, maga elé beszél, a férfiakat igazán nem érti, és egész szívből megérti a másikat, átérzi a szenvedését, csakis azért nem sírja el magát, mert úgy tudja, hogy most erősnek muszáj maradni. Ezzel segít rajta. Téved.

Sajnálja, részvétet érez, szánakozik, és téved. Úgy van értesülve, hogy **a férfiak egész előéletüket el szokták a feleségüknek mondani**, de honnan értesült így, ki etette meg ezzel a baromsággal? Miért mondanák?

Miért volna gyanús vagy visszataszító a férfiak úgynevezett előélete? Tragikák pillantgatnak némafilmekben ilyen szörnyülködve, jócskán eltúlzott igazegyüttérzéssel egymásra, és tévednek. **Fáj a szíve érte**, tévedés. Tudomásul veszi, ezek ilyenek, a hímek, úgy látszik, menthetetlenül ilyesfélék, a mocskos kis nőügyeikkel, no meg azok a közönséges perszónák, akik olyan könnyen összedják magukat velük, beleborzong.

Ha rájuk gondol is. Már a gondolattól! 'Ez kell nekik!', suttogja maga elé, ő aztán ismeri az efféle embereket, **hogy vannak ezzel**, mondja a másiknak, és nem ért semmit. Többet tud a másiknál, és nem ért semmit, **mindent ezerszer végiggondolt**, semmit nem ért. **Megbocsátani, nem bocsát meg, megbocsátás, hogy megbocsáthass, bocsáss meg**, ehhez hasonlókat szajkóznak egymásnak, rebegő hangon. **Hűtlenség. Szerencsétlenség.**

'**Ezek után**', válaszolja a másik, *ezek*, egy ütemet kivár, *után* 'majd mond mindenfélét, **beszél hozzám, és én csak úgy válaszolgassak?**' Komoly, azért ilyen szederjes

az ajka, mintha jeges vízből rántották volna ki, komolyan gondolja, hogy a hozzá tartozó férfi azzal, hogy más nőket is lefektetett, olyan helyzetbe hozta őt, hogy a történetek után meg se hallgathatja, amit az beszél. Megveti, undorodik tőle. A másik szerint pedig **szánalomra** méltó, ők megvetik ezt a férfit, szánakoznak fölötte, porig alázzák. **Meg van alázva**, és nem elég pusztán bocsánatot kérnie a feleségétől, de az talán **nem is bocsát meg neki**. Valamit ezek szerint védenek tőle.

Egy (O) számára teljességgel láthatatlan és átléphetetlen körbe szorul, és a nő, akit elvett, akivel régóta közös családot alkot, mindezt *védelmezi*, úgy látszik. Elsősorban ellene.

Csakis ellene, most már érzi. De miért állt oda, miért volt szüksége rá, miféle előírásból, konvencióból, megszokásból és tunyaságból, mi az a szánalmas kíváncsiság, ami rávette arra, hogy bárki kedvéért, a levonzóbb lány kedvéért akár, belépjen abba a körbe, amelyből aztán már, ezt minden porcikája érzi, nincs visszaút? *Családi kör*.

Körben áll egy kislányka, lássuk, ki lesz, akit behúz oda, és benn is tart. Körkörös női védelem, nincs kijárata, ha kilépek, széttöröm, úgy tudok kilépni, ha kitörök belőle. Egymás foglyai vagyunk, kölcsönös katasztrofális döntések hálózata, közben meg valamiféle már soha vissza nem állítható helyzet után sóvárgunk. (O) szerint is szabálytalan, amit tett.

Szabálytalankodott, ezután pedig már mindig hazudni fog. Eddig is folyvást hazudott, no de most! Nyolc éve hazudik megállás nélkül, ? év, és nem a hervatag feleségének, ő talán eszébe se jutott, inkább saját magának, ezeket után viszont még lelkifurdalása is lesz. Majd úgy hazudik, további nyolc éveket.

Ahelyett, hogy jó kedvvel hazudna. Mondana bármit, ahelyett, hogy nem kellenne *bármit* mondania, főképp nem kéne hazudnia. Hszi-men Csing, aki nem én vagyok, hanem egy kínai, tehát nem én, hanem Hszi-men Csing, elveszi a kis Fahéjvirág szüzességét, melyben összes felesége segít. Segítenek neki.

Nekik. Holdasszony, az első feleség nem, ő elég idős már ilyesmi játékokhoz, beteges, viszont ő uralkodik, nem támadják, helyzete stabil. Nem érdekli ez a játék, rég túlkerült rajta. Két szobalánya van, Tavasziszilva és Nefritfuvola, Hszi-men vásárolt neki kárpótlásul öt unciáért egy Ékkővecske nevű másik szobalányt is. A többiek intézik, mind örül, ünnepséget rendeznek annak örömére, hogy a férjük tette, büszkének rá, az ő férjüknek sikerült ennek a Fahéjvirágnak a szüzességét elvenni, nem valaki másnak.

Hoznak ajándékokat az esemény örömére.

Igen, de megcsókolta, mondja (O) felesége (O) hűgának, **hidegen néz** rá, vészjósló a hangja, arra a fiatal francia nevelőnőre gondol, akit a férje párszor megkúrt. És meg is csókolt. Még meg is csókolta ráadásul. És valami igaza van is, mert talán beleszeretett abba a nőbe, bele is szerethet, ha még csókolózott is vele, gondolja, és a gyerekeire gondol, és persze egyáltalán nem a gyerekeire gondol, hanem magára gondol, arra, hogy magára marad. Mi lesz vele, ha ez egyedül otthagya? Ez a gazember egyedül hagyja?

Mert egyetlen feleség van, így szól a törvény, és vagy ő az, vagy nem ő az. Most még igen, ő az, de meddig?, most még visszakunyerálja magát az a szemét, játssza az alázatost, kuncsorog, ígéretet és udvarol, mint évekkkel ezelőtt sem, és még a farka is föláll ettől, de meddig. A kislát jut eszébe, ahogy **a gyerek olvasás közben zubbonya lógó gombját forgatta, s azon volt, hogy leszakítsa**, és idegesen összerándult. Hogy honnan tudom?

Hogy honnan tudom!

20

Egyrészt sehonnan, másrészt szinte mást nem is. Más semmit. Nem tudom, és nincs, ami ennél jobban érdekelne. Nők végzetesen féltékenyek más nőkre, gyűlölködnek, bámulják, imádják egymást, gyönyörködnek egymásban, csodálják és irigykednek, órákon át hallgatják mások sirámain. Önzetlenül.

Ingyen és bérmentve. Úgy érzi, igazán önzetlenül hallgatja a másikat, a barátnőjét, összeszorul a szíve, feléje fordul, mélyen a szemébe nézve gyöngéden felé is hajol. És beindul a könnyelválasztás, noha pillanatra sem gondolta eddig, hogy bármi köze volna hozzá, pláne, hogy a barátnője volna, most meg, tessék. Ez a nedvezés!

Hogy könnybe lábadt szemmel, mély rokonszenvvel figyeli szegényt, ilyenkor szereti is őt. (O) húga meg van győződve róla, hogy szereti (O) feleségét, csak mert azt így összetörte a fájdalom, azért szereti ennyire, mivel panaszkodik neki. Nem azért választja egyik a másikat, mert szereti, de a beszéd végképp összehozza őket, ezért igazán meg is szereti. A szerencsétlensége miatt. Örökre.

Arra az örökké tartó pár órára, tíz és tizenkettő között. Délelőtt van még. **Ebéd** után megjelenik ((K)), (O) feleségének a húga, aki aztán végképp nem érti a helyzetet, szabályos szűzlány, üdítően fiatal, már akit ez üdít, és nem bosszant. Azt sem érti, hogy semmit nem ért, ettől ilyen boldog, nincs, ami kibillenthetné.

Azért felhőtlenül boldog, nem csupán a hirtelen, szinte egycsapásra megöregedett nővérehez képest, de a másik asszonyhoz képest is, akibe azonnal **beléje szeret, ahogy csak fiatal lányok tudnak idősebb, férjes asszonyokba beleszeretni**. Majd szinte azonnal féltékeny is lesz rá.

Illetve nem lesz rá féltékeny, mivel sokkalta különbnek tartja önmagánál, őszintén csodálja őt, ez így már nem féltékenységgel, hanem most hirtelen nem is tudom megmondani, micsoda. Most hirtelen semmiről sem tudom megmondani, hogy micsoda. ((K)) azt hiszi, meg van róla győződve, hogy van, aki nála is különb, létezhet nála különb, egy ennyire fiatal és bájos szűzlánynál, ez az asszony, akinek már nyolcéves a kislát. Pedig nincs. Az egyszerűen nem számít, amivel a másik többet tud nála.

Tud, tudni vél. Ugyanis ((A)) minél inkább tud, annál reménytelenebb a helyzete, annál jobban összezavarja őt a tudása, mert mindenféleképp nagyon, de nagyon *rossz*, amit tud, nem csupán rosszul tudja. Bárcsak ne tudna semmit, mint

ez a nála jóval fiatalabb, bájos kis csodálója, mennyire megnehezítené Tolsztoj dolgát. Mondjuk, nem gondolná, hogy csöppet is szerencsétlen a bátyja felesége, mert a bátyja kavart azzal a franciával.

Tudná, hogy inkább jó így, a lehető legjobb, (O) feleségének ez az egyetlen módja arra, hogy (O) felesége maradjon. Egyáltalában, hogy életben maradjon. A legjobb opció, nevelőnő a háznál, belső ügy, titok, nem lesz válás, föl se merül, ő a ház asszonya, ki vonhatná kétségbe, az a szegény francia lány semmi. Hogy a francia lány, az, szegény, semmi, de semmi ebben a nyomorult, mindenkit megnyomorító, végtelenül igazságtalan szisztémában. És hogy nem volna szabad megalázó helyzetbe hoznia (O)t, nem öleb az, felfogná, hogy ezzel, ha rövid időre is, kiveszi őt, kiiktatja a férfiak közül, az meg kinek jó? Haszna semmi, szimplán rossz. Rossz, jövátéhetetlen. De nem tudja.

Fogalma sincs. Aztán, ahogy (O) feleségét, egy füst alatt megszereti a húgát is, azzal együtt, hogy ugyanabba a férfiba szerelmesek. ((608)) találkozik ((443))mal a Bábszínház női mosdója előtt, és igazán sokáig maradnak benn.

((443))t évek óta nem láttam. Na és most mi lesz. Mindenki folytatja valahonnan, nem? Megpillant, elindul felém. ((608))tel veszekedtünk, otthagytam, épp lerángatta magáról a ruháját, mert nem tetszett neki. Ott áll kombinében, riadt képpel néz, ahogy elindulok a kijárat felé.

Emlékszem a kombinéjára. Ahogy áthúzza a fején a ruháját, én meg megyek ki felé, az előszobában magamra kapom a kabátomat, szilveszteri buliba indulunk. Otthagynom, egyszerűen otthagytam ((608))t. Mikor megjelenik, épp ((443))vel beszélgetek. Soha nem találkoztak, azonnal tudja, hogy kicsoda, megfordul, behorant a mosdóba.

((443)) meg utána. Öt évvel idősebb. Ülök a folyosón, várom őket. Mind a kettőt? ((A)) tud róla, hogy ((K)) szerelmes (V)be, úgy tudja, ((K)) szerelmes (V)be, és nem ő, még dicséri is neki a férfit, azt hiszi, jócskán túlkerült már az ilyesmiken, férjezett, mosolyog azon, ahogy a kislány lelkesedik a bálókért, pedig semmin nincs túl.

Nincs olyan, hogy túl, legszívesebben már a pályaudvaron megcsókolta volna (V)t. A *nyakába borult volna, a karjába vetette volna magát*, nyomban, még a vasúti kupéban, ahol a férfi anyjával utazott. Ha ilyesmi eszébe juthatna egyáltalán.

Hogy férfiak karja meg nyaka. Vetni, borulni. Ha (V) úgy az eszébe jutna. Egy velük kettőjükkel kapcsolatos jelentéktelen apróság eszébe jut, azonnal elhessenti magától, **valamiért kellemetlen volt rágondolnia**, körülbelül ez a helyzet. Nem az övé, hanem ez a helyzet. Suhog, vibrál, szikrázik mindez, zakatol, mint a gőzmozdony, mégis, igazából meg van kerülve a test. Kikerüli a testet.

Tökéletes női testek, ennyi mindenestre kiderül, némi a vágy, inkább egyfajta kevésbé körvonalazható utáni vágyakozás előidézte zavarodottság, ám Tolsztoj itt megáll, nincs tovább. Illem, ildom, semmi jelenet, semmiféle öncélúság, energiapocsékolás, zéró élvezet. Csönd van, vagy mi van.

Túlságosan is beszédes hallatás.

Mi mindent részletez, és mintha nem volna testük ezeknek a hibátlan testű nőknek, gondosan kikerüli a testüket, azt tünteti el, amiről beszél. Annyira, hogy folyton eszembe juttatja, mekkora szörnyülködés törne ki, ha valami keményebb jelenetet mégis benne felejtene. Mintha a testi szerelem, ez a *sok* és csiklandósan veszedelmes dolog, csupa szóra végképp nem érdemes semmiség volna. A lehető leg részletesebben és meglehetősen terjengősséggel kerülget, pedig várhatnék tőle ezt-azt.

Mármint az írótól, például, hogy ne lepődjön meg olyan *őszintén* azon, amit épp neki kellene kimondania, ne tartaná ennyire titokban, amiről közben folyamatosan, mondhatni, kényszeresen beszél. Szinte csak szexuális *vonzásokról* és *választásokról* szól az **Anna Karenina** is, egyetlen a testiségre utaló szó nélkül, és ezért tűnik úgy, mintha ez volna a legnagyobb titok, maga a titok. Amúgy, minden látszat, sőt az egész konstrukció ellenére is, annak ellenére, hogy használok Tolsztojt, vagyis a regényét, fűtyülök rá. Sőt bosszant.

A könnyezésről jut eszembe, állítólag a krokodil szeme könnybe lábad, miközben fölfalja áldozatát. De ez aztán tényleg mendemonda, semmi alapja nincs.

21

Viszont jól hangzik. Szeretet, étkezés, nyál, meglepődés, krokodilkönnyek. Aztán megint kis évés, bőséges folyadék hozzá, ha már megvolt a szeretet, sikeresen túlkerültünk rajta. (O)val kibékül a felesége, (O) most válla közé húzott nyakkal és bűnbánó képpel ácsorog három asszony között, nem mintha értené, hogy mit kell megbánnia. Kibékültek, passz. Nem ért semmit belőlük, simán tudomásul veszi, úgy látja, kénytelen újra megtapasztalni, a nők teljességgel kiismerhetetlenek, túl magas neki, belátja, nem is erőlködik.

Megérteni bármit mindebből, fölösleges, most az egyszer megúsza, úgy látszik, ezek után így megy majd, ilyesmik várnak rá a hátralevő idejében, oda se neki. Baj, nem baj, ez lesz. Hátralevő élet. Megúszeni, amit lehet.

A hűgára pillant, a feleségéhez fordul, nem hallja tisztán, amiről fecserésznek, mintha bedugult volna a füle, **miről van szó?**, kérdezi, hogy ne tűnjön föl, mennyire nincs itt. Mennyire nem érdeklí ez az egész. Ezek a libák. És nem is megy olyan rosszul, eléggé közvetlenül sikerült hanglejtés, ráadásul itt a sógor-nője, helyes baba, örület, más veszi majd el a szüzességét. Gondolja. Futólag.

'Baromság, mindegy', csak bevillan, nem gondol bele, hogy neki kéne, ki másnak, de ezt a gondolatot aztán végképp nem engedi meg magának, 'legjobb, ha ilyesmiken nem ábrándozol, öregem'. Majd vigyázok, gondolja.

Hogy ne jusson eszembe ilyesmi marhaság. És akkor nem is jut. Kimegy a szalomból, nyomban visszajön, téblábol, udvariaskodik, hallja a saját **hangján**, hogy a felesége, rendben van, ezek szerint biztos **kibékült** vele. Abból tudja, hogy kibékültek, ahogy beszél hozzá, hogy egyáltalán beszél az asszonyhoz. Valahogy mintha magasabb regiszterben. Följebb. Fölcsúszott.

'Magasabb lett a hangom?', morogja az orra elé, halkán, és jó mélyen. El is mosolyodik, mint Balzac heréltje, a Zambinella, a *Sarrasine*-ben. Ez a helyzet kiherél minden férfit, a férfiak hűtlenkedésére vonatkozó közvélekedés durván támadja a potenciát, a nők boldogtalanságukban kiherélik a hozzájuk tartozókat. Szere-
teből. És alapos félreértésből.

Szereti, nem érti. Majd' felfalja, és fel is falja. Pár lap hiányzik a naplóból, sorok ollóval kivagdosva, siralmas látvány, nevetséges, nem emlékszem, miket tüntettem el innen, azt sem, hogy ki miatt. Ha nagyon akarom, rájövök, utána-számolnék, nem számolok utána. ((154)). Vagy ((132))? Vagy kicsoda? Halott az egész.

Mind, ő is, az is, én is, mintha mindenki meghalt volna, egyszerre kihaltak, a titok marad meg egyedül, ember nélkül, a titokhoz tartozók nélkül. Titkolózás, titkolózók nélkül. Hű voltam hozzá, azért vágtam ki azokat a bejegyzéseket. Hűség, ez a szó mond neked valamit?

Na, és mit mond neked? Semmit nem teszel, végképp semmi rosszat, aztán megpróbálsz eltüntetni a nyomait. Meg a lelkifurdalásod. **Nem volt semmi**, azért vagdosztam ki ilyen gondosan, hogy ne olvassa el ((154)), és nem értem, miért olvasta volna el.

A semmit. Egyáltalán, elolvasta volna? Elolvasta amúgy. Nem csaltam meg, hanem fogtam egy ollót, és kinyirbáltam pár oldalt.

Előbb ezek szerint beírtam, hogy mik voltak, kivel keféltam, kivel akartam volna kefélni, és megtalálta, mindenesetre beleolvastott, elolvasta az egészet, kiborult, jeleneteket csinált és a többi. **Semmi szokatlan és különös**, meghalsz, attól oda az összes titkod, volt, nincs, nem is volt, mintha nem létezett volna. Kivágtam, hogy eltitkoljak néhány dolgot ((276)) elől, vagy ((154)) elől, igen, de mi lehetett az, milyen fontos, amire ennyire nem emlékszem. Semennyire. Nagyon.

Én hűséges vagyok. Egy ideig, addig egészen, az összeshez egyszerre. Meg akar ütni kétségbeesésében, ahogy hadonászott, valamibe beleakad a hüvelykujja. Kifordult a hüvelykujja. Belém akad, a pulóverembe, és lehet, hogy én is ütöttem, mindenesetre egymásba akadunk. Nem fordult ki, szorongatja, kuporog a fotelban, összegörnyed, látszik rajta, hogy tényleg fáj neki. Nem fogja megérteni.

Én se. Úgy látszik, én sem annyira értem, mert akkor nem vagdosztam volna ki bűntudatból a naplóból, amit beleírtam. Vagy beszariságból. Látom magam előtt ((154))t, az ágyat, a szobát, kölcsönlakás egy Horváth utcai panelházban, mikor arra járok, eszembe jut. Nemigen járok arrafelé.

Azt hiszem, a tizenegyed busz vonala, de mikor utazom én a tizenegyessel? Húsz évvel ezelőtt kifícamodott egy nő hüvelykujja egy budai, csinos kis panel-lakásban, emlékszem rá. Arra már nem, hogy miért voltunk ott, miért lakott épp ott. Remélem, nem miattam.

Nem miattam, akkor költözött el a férjétől, de nem miattam. Nem szoktam meg-
nézni a naplóimat, egyszerű lustaságból, és ha belefogok, alig bírom abbahagy-

ni. Egyszer váratlanul feljött ((276)) a Szondyba, és nem *tudtam* beengedni, erre egész élesen emlékszem a naplóm nélkül is.

Állt a gangon. Becsöngetett, várta, hogy kijöjjek, be volt csukva a vasrács. Csináltattam vasrácsot a betörések miatt.

Ki kellett volna hoznom a kulcsot a szobából, előkotorni a télikabátom zsebéből. 'Legalább a szemfestékeimet add ide, arra szükségem van', mondta halkán, lefelé, maga elé. Határozottan. Elhatározta. 'Legalább', ez durván hangzik, nem? Nem jöhet be, van nálam valaki, legjobb, ha megmondom neki. Vagyis hogy muszáj volt megmondani neki. Álltunk az előszobaaajtóban, a rácsnál, ő kívül, én kifelé.

Fölszereltem egy vasrácsot. Méghozzá a ((398)) volt nálam. Akinek akkor vettem el a szüzességét. Észre se vettem, hogy szűz.

'Figyelj ide, kicsi, most nem tudsz bejönni, értsd meg, jobb, ha nem jössz be, mert a helyzet az, hogy van valaki nálam. Ne gyere be, jó?' Aztán hoztam a szemfestékét, megfordulok, bemegyek a fürdőszobába a kibaszott szemfestékéért, megkeresem a polcon a szemfestékét, de akkor már szaladt el, futott végig a folyosón, a kanyarban, a lépcsőház felé. Látom, ahogy fut, lebegett a szoknyája. ((398)) hasal az ágyamon, olvas, úgy tesz, mintha olvasna, nem kérdez semmit.

Nem mondok semmit, ez így a legjobb. Látom, ahogy szalad az a lány, kopog a szandálja sarka. Kora nyár volt. Virágmintás szoknyácska. Ott állok a szemfestékével a rács előtt. Ki ne forduljon a bokája. ((154))nak egyszer kifordult a hüvelykujja verekedés közben. A szemfestést meg az ilyesmiket amúgy nem értem, nem mintha zavarna. Nem zavar, de minek festik ki.

22

Alig festette amúgy ((276)) a szemét. Inkább játékból, mint komolyan, mikor nagyritkán kipemzlizte a szempilláját, mindig mókázott közben zavarában, arcokat vágott hozzá, röstellte kicsit. Meg azért tetszett is neki, büszke volt rá, hogy ilyen *nő* már, felnőtt nő, kimázolhatja magát, a lábujja körmét, meg bármit, amihez kedve kerekedik, és még súlyos malacságokat is sugdoshat közben a fülembe. ((154)) gondosan festette magát, ((398)) csöppet sem. A legerősebben ((503)), ((509)) is, ők elvből nem teszik ki a lábukat a lakásból smink nélkül.

Mármint az ismerőseim közül, mivel igazi nők állítólag nem teszik ki a lábukat a lakásból smink nélkül. **Ruha, frizura**, mindezt egymás miatt csinálják, egymásnak öltözködnek és szépítkeznek, **magas, ívelt sarkú rózsaszínű cipellők**, gondolj bele. Azt hiszi, így szebb, hogy segít bármit is, szebbnek látja magát, a másikat mindenképp, utcára nem lép ki festék nélkül. Mert mások se lépnek ki az utcára festés nélkül. A férfiak meg, hát, ki-ki hogy reagál minderre, unja, rezignált, megérti vagy bosszankodik.

Fintorog, hitetlenkedő képpel számolgatja a tubusokat és tégelyeket, értetlenül rázza a fejét, somolyog az orra alatt, viccből megtanul néhány márkát, és villog

vele, közben igyekszik helyet szorítani a borotvakészletének a fürdőszobában. Szépek akarnak lenni, nincs mese. És semmi.

Mindhiába.

Szép akar lenni, pont az után óhajtozik, ami soha nem fog összejönni neki. Bármi lehet, szép végképp nem, akármi jobban összejöhet neki, kivétel a szépség, és ez az, amit nem tud, nem értené, ha mondanám, nem is mondom. Nem szép, vagy nem nem-szép, szebb meg csúnyább, hanem vagy rámozdulok, vagy nem, mivel vagy nő, vagy nem számít. A többi üzlet. Krém, púder, ápolás. A legreménytelenebb szépítkezés.

A férfiak ügye, nagyipari kérdés, illatszergyártás, piackutatás, termékforgalmazás. Kiagyaltják, legyártják, reklámozzák és terjesztik, megvásárolják a barátnőjüket, mindenekelőtt megvásárolják a feleségüknek, és ha beválik, ugyanazt a szettet kapja a barátnőjük, aztán diszkrétén fintorogva próbálják róluk letörülgetni, hogy ne ragadjon rájuk. **Illatszerek szaga.**

Álldogál a tükör előtt, és vizsgálja magát, nem maradt-e némi rúzsfoltt a képesfelén. A nyakán. Az inge gallérán. A férfiak levetkőztetik a nőket. Leszednek mindent róluk, nincs az a burkolat, ami ne volna lehámozva egyetlen átható pillantással. Nem teljesen, nem meztelenre, a melltartó pántját hátul kikapcsolod, **tüll-, csipke-, szalag-, virágtömeg,** ezeket nem kéred, **szőke vendéghaj,** végképp ne, igyekszel leválasztani róla, amit lehet, nem is olyan egyszerű.

Ráaggattad, a te pénzedből van, most meg mintha az istenért se jönne le róla. Hozzánőtt? Úgy kell lehámozni, leszámítolni a nőkről a bizniszt, esőáztatta haj, oké, egy szál bugyi, ennyi maradjon, laza esésű trikó, a megkeményedett mellbimbók szinte átütik a vékony vásznat. Aztán **elvörösödsz, és gyorsan felkéred** táncolni. **Szinte kilép a toalettjéből,** ez pontos, bár szinte soha nincs így. **A vonzó épp az volt benne,** írja Tolsztoj ((A))ról, a regény egyetlen erotikus mondata, **hogy szinte kilép a toalettjéből, amelyet nem is látni rajta,** hát dehogynem. Bárhogy lép, az a toalettje. Befonta.

Belepi őket a toalett, és, talán nem túlzok, ijesztően ragaszkodnak hozzá. Kapaszkodnak belé, elbújnak benne, körülfonja, lekötözi őket a fölszerelésük. Figyelik egymást, noha egymás toalettjét figyelik, miközben, elhiszem nekik, azt képzelik, hogy egymásra figyelnek. **Gyors női pillantással futotta végig a másik ruháját,** ez is pontos. Verseny, az aktuális divat által agyonszabályozott ruhaverseny, de hát mindig minden versenyt valami hatalmi központ szabályoz halálba, hogy kiszedje belőle, amit csak bír, a maximális hasznát. Komoly tét, a toalett a nők közötti rangsorképzés eszköze és jele. Ketten ugyanolyan toalettben, ilyen igazából nem fordulhat elő. ((310)) órákig sminkel, maga tervezi a ruháit, meg is varrja, hogy ne érje meglepetés. Azért lett képzőművész. Barna, vékony nő, affektáltan mozog, enyhén nyafogó, halk beszéd, erős szemfestés, frizura, cipők, táskák, túlfinomult mozdulatok, földet söprő, fekete ruha.

Egyből kifordul, ahogy átkarolom, háttal fordul nekem, az íróasztalára támaszkodik, engedni, hogy a derekámig húzigassam a földig leérő ruháját. Vékonyka a

segge, az apró, fekete selyembugyija könnyen lecsússzan róla. Olyan a lakás, mint egy varroda vagy próbaterem. Sőhajt, ahogy belehatolok, nem fordul meg.

Összefogom a haját, hátrarántom, az arcát magam felé fordítom, csukva a szemem. Nem engedi, hogy kihámozzam a ruhájából. Sose veszi le? Gondosan bezárja a lakása ajtaját, csak akkor szabadul meg a ruhájától. Vékony test, erős, fölfelé hegyesedő mellek. Évek óta Finnországban él, nagydarab szőkeké között, ilyenekkel baszik, gondolom, megőrülnek tőle. Nők rémálma társaságban ugyanazzal a toalettal találkozni. Mintha saját maga jönne szemben, mint valaki más, és abban a másvalakiben lenne kénytelen magára ismerni. Alaposan ki lett fordítva az egész, a férfiak, ez igazából meglepő tőlük, beleráncigálták a nőket abba, hogy versenyezzenek, azt tegyék, amit ők, úgy, ahogyan ők. Mindenképp elnézik, hogy versenyezzenek, ahogy tőlük látják.

Kifelé, külsőségekkel. A külsejükkel. Meg vannak vezetve?

Milyen nő hagyja magát így megvezetni, és kicsodák által? Nem érzi, hogy a díszes ruha, a dísz férfias, a férfiakhoz tartozik, ők versenyeznek, nekik szükséges annyira díszelgünniük, ilyen szánalmasan pompázni, hogy az ő kivívott pozíciójukat jelzi a ruha? Pontosan az a ciráda legyen, legkisebb eltérések is számítanak, ha nem megfelelő a márka, nem stimmel a felirat, mint Mikszáth Kálmán beszélő köntösén, élet és halál múlik rajta. A helyzetet jelöli, a sorrend függvénye, természetesen nem ruházatok versenye folyik, hanem verseny folyik, és a toalett regisztrálja, jelenti be a sorrendet, ezt nem tudom, miért vették át, hogy terjedt át a nőkre. Kinek jó így?

Ki tudja, micsoda saját magukkal való kibékületlenséget, önértékelési zűrzavarokat takarnak a női ruhaköltemények, műhaj, -pilla, -karom. Nem nők páváskodnak ilyen alig leplezett vadsággal, ennyire eltökélten, hanem a hatalmi játszmában érdekelték, a hatalomért való harc résztvevői, és ha ezt egy nő – mindenesetre nem-férfi – teszi így, ezzel, tudja vagy nem, mintegy átáll közérjük. Beszáll. Belépett a ringbe.

Szinte átoperáltatja magát, férfivá operálja saját magát. A díszes öltözék, kifestett arc, a vendéghaj, mind kívülre pakolt, kipakolt harci jel, aktív, sőt agresszív, mindenkit férfias helyzetbe hoz. 'Igazából ami a fontos, az a szolárium', ez durván férfias elgondolás, egy magát szemmel láthatólag végképp nőiesnek gondoló, kissé taszító, csinos nő közli a barátnőjével a fülem hallatára. Schwarzkopf, tröndle, Graabtree, L'Occitane, Aveda, férfias dolgok.

Férfiak üzlete. De miért babonáz meg egy szép lányt? Akinek eleve úgymint tökéletes az illata? Miért szinte csak a nem tudom, milyen parfümillatára emlékszem ((087))ból, aki valami unokatestvér-félem, és egy halál unalmas családi összejövetel alatt, amikor az öregek a legjobban ricsajoztak, bejött velem a cselédszobába. És kibújt az ingéből.

A szőke hajára és a gyönyörű testére. Ahogy az ujja közé csippenti a mellbimbóit, és büszkén megrázza a mellét. Meg arra, hogy belőle kicsapó illat napokig megrekedt a szobába. Dior, Givenchy, Giorgio Armani, Lancôme, Mac, Sisley,

Estée Lauder, La Mer, Swarovski, Kanebo, Wolford, Christ, Clarins, Chanel, Bobby Brown, La Prairie, Guerlain, Shiseido, L'Oréal, Helena Rubinstein, Clinique, Calvin Klein, Aqua di Parma, Löewe, Garnier, Pouillet, Ladoucette, Juvena, Kenzo, Kiehl's, Nas, Lancaster, Erno Laszlo, Orlane, Nivea, Floris, Aigner, Gucci, Escada, Bvlgari, L'Oréal, Sans Soucis, ezek mind férfiak, és ha vannak köztük nők, azok is férfiak. Akad egypár kakukktójas is, és akkor, tessék, melyek lennének azok? Diesel.

Dr. Hauschka. A nők pénzért basznak. Ezeket a szagokat a pénz állítja elő.

Meg bármit. Szagolj bele, a pénz szaga. A pénz jel. Mint a parfüm. A férfi jele, ahogy a kozmetikum márkája a nőké. Vagyis ez bonyolult, nem ismerem ki magam, igazából a parfüm is inkább a férfiak jele – a nőkön. Nem azért létezik *egyáltalában* pénz, hogy valamely illat előálljon, nem azért van, hogy előállítson bármit is, de azért áll elő az a bármi, a pénz miatt áll elő. *Tehát* előáll.

Tehát előáll az illat, és a helyzet ura, a pozíció birtokosa kénytelen eltérni, hogy a nők egymás között jelezzenek, egymásnak lejelezzék a sorrendben számukra megfelelő helyhez való igényüket. El is tűri. Eltűröd, kibírod, uralkodói jelvényekkel fölcicomázott, tökéletesen *kikészített* kislány, el lehet viselni. Van benne valami megmosolyognivaló. És megható. Örülten izgató. Belép.

Föllép, entrée, színpad, színpadias és férfias. Fiús, közben meg mégiscsak egy édes kisbaba. Késik, ez férfias, egy nő nem jön, mert *eleve* van ott. **Milyen** ügyes dolog ez az idióta **szokás, a későn jövés**. Minden a helyén, mindennek megvan a helye, az anyja még föltétlen **igazítani akar** rajta, igazgatja, a lány **könnyedén félrehajol**, nem hagyja magát megzavarni. Neki kell tudnia, rájönni, megérezni, igazából kivívnia a helyet, és a helyzet ura, ez a legszebb a dologban, teljesen a kiszolgáltatottja ennek a játéknak. A helyzet ura igazából a helyzet asszonyai.

23

Az asszonyok urak, és az urak, hát, azok csak urak. Afféle úr. Közös légtérben ennyiféle illatnak szánt valami, egyetlen, masszív búztégla egy az eleganciát parodizáló elegáns helyen, a bxxxxni KaDeWe földszintjén. És mennyi nő, mind azért jött, ezért a bűz-jel-tömegért. Ha belép, fogoly. Belép ((443)), látom, ahogy foglyul esik. Elengedi a keze.

Elengedett. Nem az egész kell neki, mindaz, ami van, és ahogyan van, hanem valamely részlet, egyetlen illat, válogat az illatok között. És nem érzi.

A szagokat nem, az egészet mégis, az egészre van szüksége hozzá, minderre együtt, hogy döntsön az egyik mellett, mert nem a szagot választja, hanem pozíciót választ. Ezek a dolgok a baszásról szólnak. A kiválasztódásról szól mindez. Megáll a nem tudom, melyik parfümgyár standja előtt, az árusító kisasszony egy papírslejfmin mintát nyújt neki, azért történik így, mert a férfiak meg akarják baszni, ezért most olyan helyzetbe hozza magát, hogy világos legyen számára, melyik férfinak fogja megengedni.

Vagy nem akarja őt senki, azért jelez, azt jelzi olyan elkeseredetten. Kénytelen vagyok fölállni mellőle a buszon, olyan elviselhetetlen parfümbűzbomba. Kétségbeesetten szaglik. Mert mindez, minden tapasztalata merő eldöntetlenség, és ezek a jelek világosítják föl őt. Méterekre követi a jele, ahogy vonul a körúton, húzza maga után és tolja előre, mintha csakis ebben *látna*. Így lát, a jelzései nélkül vak. Én látom, de ő kizárólag ebben a szagburokban bír egyáltalán észrevenni engem.

Ez világítja meg, teszi számára egyáltalában észrevehetővé a férfiakat. Igazán nem bírom leimádkozni róla a parfümjét, azzal a helyzetét veszélyeztetem, ha nem viseli a jelét, azonnal veszélyben érzi mindazt, amiye van. És ez stimmel is. Kellemetlen, mivel ezzel jár, szag, szagolhatom, végül is kibírom. Bírd ki, elviselhető. Előzd meg. Szólj rá. Szólok ((887))nek, hogy ne használja a parfümjét. Ha átjön. Vagy pedig ne jöjjön át. Szólj neki.

Lepd meg őt, még mielőtt magára lötybötyölte volna, amit szokott, ne engedd, hogy túlzottan neked készüljön, rád készüljön, mert akkor kényszeresen fölpakolja a testére a hierarchiában kivívott pozíciója emblémáit, nem azért, hogy ezzel villogjon előtted, inkább, hogy saját magát biztosítsa.

A jogát arra, hogy itt lehet, ő lehet itt, nem más, hát ne hagyd, hogy a kelleténél inkább aktivizálódjon. Átjön ((887)), és dől belőle a szag, mert próbálkozik, méricskéli a határait, azonnal rányitom az ablakot. Nem rossz szag amúgy. Csak nem ő. Így túlzottan aktív, no és az aktív nők passzivitásba szorítanak, a rám mozduló elől nem vagyok képes reflexből nem hátrálni, bármilyen szép. Épp azért, mert szép.

Szép és ijesztő, pont a szépsége ijesztő, pusztán, mivel nem hátrál, hanem, anélkül, hogy akarnám, engem egy pillanatig figyelembe nem véve, közelít felém. Már csak azért is hátrálnom kell, hogy nézhessem.

Egyáltalán, hogy meglássam, kiválasszam egy felém zúduló test-tömegeből őt magát, mert hát mégiscsak ahhoz vagyok szokva, hogy előbb bámészkodom, rendesen kinézem magam, kinézem magamnak azt az ott várakozót, és akkor indulok el. Legjobb esetben.

Nyugodtan, semmi kapkodás. Ez igazán a legjobb eset, mert előtte még muszáj, hogy kellő bátorságot merítsek, de ha látom, hogy vészesen, ellentmondást nem tűrően közelít, nem létezik, hogy ne rezelvek be valamelyest. Melyik férfi nem hátrált meg, ki nem lépett még félre némiképp eltúlzott, udvariatlan rémülettel, egy agyonkozmetikázott, rikító ruházatú, agresszív, amúgy, kellékeik nélkül, szerelvényük és nyomulásuk nélkül igencsak tetszetős prosti elől? Ahelyett, hogy vele lépett volna félre?

Ahelyett, hogy nyakra-főre félrelépegetne? Igen ám, de hogy?

A francba oldom meg, hogy fölálljon a farkam, ha szinte nekem ront, hozzám csapódik, mint valami lengőteher, ütközik velem egy *minden bizonylyal* néember, akit viszont alaposan még szemügyre se vehettem? És tapogat? Észre se vettem, most meg mindjárt elsodor, fölborít ezzel a heves akarásával. Túl közel jön, szin-

te hozzám tapad, mi ez a sok csimbilimbi rajtad, édes, és hova lesz ilyen sietve? Milyen *bátor* csaj, ez jut eszembe róla, nem hiszem, hogy örülne neki. 'Na még ez is', mondhatná, 'bátor a kis faszom!'

Gondolom én. 'Rádásul, húha, jesszusukám, bátor is vagyok', gondolja, 'nem elég, hogy nagyobb a seggem a kelleténél!'

'És *mindennél!*' Igen, jól van, viszont nekem sem esik ám jól, mert mintha hozzám képest volna ennyire bátor, például érzem, hogy hátrálni kezdek tehetetlenségemben, mint valami szorongattatott helyzetben levő középhátvéd, ennek ki örülne? Semmi ellenállás, nem beszélve a fölállásról, ilyenkor azonnal **egy** darab **unalmas fiatalember** válik belőlem, amolyan jótét lélek. Jóra való fiú. Kissé fél-szeg és sótlan.

Sőt ilyen furcsán *nóies* mozdulataim keletkeznek, franc tudja, honnan. (V) **arcán, amely mindig annyira eltökélt és független, most meglepő zavar és alázat** látszik. Ami nem feltétlenül okoz rossz érzést, a lányos nem buzis, pillanatra se néznek buzinak, a nők nem veszik feltétlenül zokon, ha zavarba jössz és elpirulsz, bár először nyilván elbizonytalanítja őket. Támad, én védekezem, ehhez egyszerűen nem vagyok hozzászokva. És a nők hozzá vannak szokva?

Mármint ahhoz, hogy támadjanak? Pedig miért ne, gondolhatja akármelyik, mindenesetre az összes harci díszít fölpakolta a testére. A legkülönösebb, hogy ezekkel a komoly munkával magukra kaserolt, gyanús öntudatossággal hordozott jelekkel meghátrálásra készítetnek engem, miközben vonzani akarnak. Kergetni kezd, pont ellentétes hatás, nem vicces, nem játékos, kedvesség végképp nulla, hogy miért, arról fogalmam sincs. A támadó nem tréfál.

Nincs benne vicces, kifejezetten kellemetlen.

Ami egyébként tanulságos így, mert én is szoktam támadni, és, úristen, akkor ilyen rémisztően humortalan lennék? Vagy azért nekem mégis jobban megy, főként jobban áll, jobban csinálom, mert a leosztás az, hogy én nyomulok, ő hárít, így áll össze. Jobban van bejáratva, ha már az egyiknek muszáj nyomulni, inkább legyek én, ezek szerint. A végeredmény szerint.

Szerintem. És az is egy végeredmény, nem?

Ahhoz képest, hogy ha rám nyomulnak, az katasztrófa. Igaz, a védekezés sem valami eleve vidám dolog, noha láttam már olyan nőket, akik meglepő kedvesen megoldják, még tréfálkoznak is veled.

Az egész mintha tréfa volna, kissé azért szar egy tréfa, olcsó tréfa, a végén mégis belátom, hogy rosszabbul is elsülhetett volna, afféle kész átverés-műsor, de ne legyen ám harag. Nem lehet könnyű nekik így, folyamatos nyomás alatt, könnyen megtapasztalhatod, ha egy számodra kellemetlen nő azt találja ki, hogy fogja magát, és nem hagy békén. Nem száll le rólad, folyvást írogat, telefonál, megfenyeget, hogy *mindent elárul* annak, akiről úgy véli, hogy nem szeretnéd, ha *mindent elárulnának* neki.

Odalép hozzád akárki előtt, és félreérthetetlenül viselkedik, pedig semmiképp

se szeretnéd, hogy ebből más bármit értsenek vagy félreértsenek. Az Oktogonánál állok, várom ((804))t, odalép ((787)), egészen közel áll hozzám, gúnyosan mosolyog.

Gúny és kétségbeesés, mintha azt várná, hogy megöleljem, kívülről nézve olyan a jelenet, mintha rá vártam volna. Jelenetet rendez. Nem rá várok, hanem ((804))re, most érkezik Dxxxxxxxxxyről, és csak kevés ideje van, valami osztálykirándulás, nehezen szabadul. Bármikor felbukkanhat, ha másik nővel lát, megijed, nem jön ide. Szűz. Megbeszéltük, hogy följön hozzám, és lefekszik velem. Áll előttem ((787)), nem tudom, mit tegyek vele, valahogy tűnjön el.

Meg magammal. Tűnjek el? 'Menj el, légy szíves, várok valakit.' Nem válaszol, ráfagyott a mosoly, tényleg, ilyen nem lehet mondani egy nőnek. Pontosan tudja, hogy tudom, simán visszaél vele, és persze mi mást tehetne, neki a legrosszabb. Meg nekem. Senkinek se jó, ilyenkor túlzottan is világossá válik, hogy igazából soha nem jó semmi. Szinte. Ilyen helyzetekben a legszebb nő is súlyosan torzul, ezzel nem lehet mit tenni, egyre borzalmasabbnak látod őt, pedig szegény csak belekényszerült egy reménytelenül rossz játszamába.

És nem én kényszerítettem bele, nem is saját maga, hanem a szisztéma kényszeríti, féltékenynek kell lennie, vagy féltékeny, vagy pedig nincs. Féltékenyeked, vagy nincs. Nem boszorkány.

Mert mi az, hogy boszorkány. Nem létezik, hogy boszorkány volna, hajtogatom, és ha rápillantok, látom, hogy dehogynem, boszorkány.

Ráadásul erős a harc, és sajnos ellenem harcol, nem a többi nővel, mert nem mindegy, hogy királynő vagy második udvarhölgy vagy negyedik, és ez arra készteti, hogy ne csupán bírja ki, egyenesen provokálja a támadást. Még ha utálja is, fárasztja, fél tőle, viszolyog tőle. Unja, de megengedheti-e, hogy ne támadjon legalább védekezésből?

Nem is unja, mert lehet, hogy unja, ahogy a férfiak kakaskodnak egymással, nevetségesnek tartja, gyűlöli is, a háborút úgy gyűlöli, mint a futballt, viszont a barátnőjével bármeddig képes a legaljasabb pletykálkodásra egyéb, jelen nem lévő barátnőiről. Bámulja a másikat, látja rajta a **siker mámorának nagyon is ismerős vonásait**, mindez leveri, megbénítja. Látja a másikon, **hogy részeg a maga gyűjtotta elragadtatástól**, bénító, annyira, hogy vissza is lép.

Mert előre nem bír lépni, és ott maradni nem lehet. Csak európai, keresztény nők lépnek vissza, ha érzik, hogy a vetélytársuk valamiként föléjük kerekedik, ez végzetesen rossz.

Kétségbeesik, hisztizik, támad, a hátrálás különféle módzatai. Igazságtalan elrendezés, alapjaiban a nők ellen van, legtöbbször kénytelen lemondani a hozzá méltó férfiről, eleve lemond, eszükbe se jut, álmodoznak és lemondanak róla, legjobbak is megelégszenek egy hozzájuk méltatlannal. Aki előbb persze igencsak megtisztelve érzi magát, tátott szájjal, zavarodottan bámulja, mi a csoda hullott az ölébe, sokszor anélkül, hogy bármit tett volna érte. Nem érti, alig akarja elhinni.

Aztán csak-csak elhiszi, meglepően hamar. Meglepő gyorsan kezdi természetesen tartani sok barom tapló, hogy a felesége nem elég, hogy hozzáment, de még olyan finom is vagy milyen, úriás, sokkal, de sokkal okosabb, érzékenyebb és szebb nála, és ingerülten figyel, ahogy az olyan, amilyen. Miért olyan?

Mit játssza az agyát, kényeskedik meg műveltkedik itten, mint egy izé. Baronessz. Hogy nem tetszik neki *semmi*, majd jó nyakon lesz baszva! Nem érti, hogy ennek itt, a feleségének, meg a vén kurva anyjának miért nem felelnek meg azok a dolgok, amiken ő remekül elszórakozik, mindenesetre primán megvan velük, ha ő maga megfelel neki. Eszébe nem jut, hogy ő se felel meg a feleségének, a legkevésbé sem, csakis jobb híján tűri meg.

24

Effektív tűri, és konkrétan jobb híján. A leosztás miatt tűri, az úgynevezett társadalmi elvárások miatt, azért viseli el, mert megkövetelik tőle, szinte minden, az anyja, a gyereke, a munkahelye meg a pártbizottság. A pap. Meg a papné. Meg a nagymama. Az álszent barátnője, mert az nem mer félredugni, nem kell senki-nek, mindkettő egyszerre, és látványosan sápítózik azon a közös kolléganőjü-kön, aki minden további nélkül lefekszik a főnökkel. Minden ezt várja tőle. Minden, minden, a szíve nem. A teste sem. De nem ám a szív a minden.

A test se minden, gondolja, és nem lép be azonnal a férje után a fürdőszobába, megvárja, amíg kiszellőzik onnan a szag.

Megvárja, amíg kijön az ember, aztán megvárja, amíg kijön a szaga. Belép, visszatartja a lélegzetét, ez ismerős? Nem ilyen direkt módon, nem is tudja magá-ról föltétlenül, hogy miért nem megy be a fürdőszobába, amikor akar, miért nem pont mikor a másik is benn vacakol, de nem megy be. A levegő miatt.

Annak az idegennek a levegője, akivel az egyetlen életét éli le. Megszokásból, merő hozzászokásból.

Legalábbis ilyesmiket hajtogat magában, esetleg a legjobb barátnőjének mondja el, ha már egyszer, hosszas unszolására, mert addig rágta a fülét szerencsétlen, mégis beül vele egy konyakra.

Mégis, hogy ne üljön ott, mint egy süketnéma, miután így nyakon lett öntve, telibe kapta a barátnője boldogtalanságát. Pedig egyáltalán nem szokta meg azt az embert, a férjét, 'a férjem', mondja, és szinte elcsodálkozik rajta, nem szokott hozzá, a saját viszolygásához szokott hozzá valamelyest. Saját viszolygás, végzetesen hozzá vagyunk kötve ahhoz az érzéshez, hogy legyen valamink. Például egy kis viszolygás. Hazamegy viszolyogni.

Hazaérkezik a munkahelyéről, átöltözik, kimegy a konyhába, nekiáll a mosogatósnak. Megereszti a vizet, fog egy tányért, elmossa, fog egy másikat, csörömpöl, a gyerek még nincs itthon, edzésen van. Hazaérkezni, hát, egyrészt *haza*, másrészt *érkezni*, szóval ez a lakása, hova érkezzen máshova. Az övé, kibogozhatatlan *mértékben*, semmiképp nem bogozgatná, tesz a mértékre, van egy barátságos-

san nyikorgó ajtajú ruhásszekrénye, meg kéne zsírozni a hogyishívjakját, a vasrészt, van pár fiók a bugyiknak meg ilyesmi, könyv, könyvespolcok, fogkefe, csipesz, kenőcs, egy-két pár cipő, el van intézve.

Széles ágy, csak az egyik oldala használva. Egy nagyanyjától örökölt empire komód, a férje utálja, állandóan megjegyzéseket tesz rá, hogy ha *olyan kurvára* értékes, *annyira* sokat ér, faszér' nem adják el, abból le bírnák cserélni végre a szar tévéjüket.

A kocsit, bármit, az egész nyavalyás életet. Jó, és akkor elváltak, leválasztják a ház egy részét, befalaznak egy-két ajtót, a falat áttöretik, újabb bejárat, a kiskertet kettévágják, szerez a férje pár tíz méter leselejtezett dróthálót. A volt férje. A volt, volt, hálísten, csak volt férje. A kutya alul kilyukasztja a kerítést, nem foldozzák be.

Előbb befoldozzák, a kutya megint átfúrja magát, nem bírja megérteni vagy elviselni, miért húzták oda azt a valamit, akadály, pont az ő területe közepén. Megy minden tovább, hazaérkezik, lepakol, nekiáll a vacsorának, a tévé bekrepált, eszébe nem jut venni másikat, eszébe nem jutna amúgy sem bekapcsolni, csak a fia rágja folyton a fülét miatta. Az apjához mégse megy át, akármit adnak, még a világbajnokság alatt is inkább elmászkál a haverjaival, beülnek egy kocsmába, vagy a barátnőjénél nézi.

Inkább nem nézi. 'Ha annyira szeretnéd, vehetünk egyet', mondja neki az anyja nyugodt hangon, 'veszünk egyet, jó, kicsim?', 'ne, tényleg nem fontos, bőven kibírom tévézés nélkül', válaszolja. Hogy nekik kettőjüknek szerencsétlenül alakult, ugye?, 'én vagyok a hibás, rossz neked, ugye, kisfiam', 'jaj, dehogy, anya, dehogyis, hagyd már abba, minden oké, nem érdekel az a barom tévé. Egy-két év, és minden másképp lesz, meglátod', mondja az anyjának, 'nem vagyok pólyásbaba'.

'Már nem vagyok kisfiú, tévézni gyerekes dolog, csak az elmebetegek bámulják állandóan.' Átöleli, szorosán tartja, az álla alá illeszti az anyja fejét, fejjel magasabb nála, pedig az anyja is épp elég magas, lánykorában gátlásai is voltak miatta.

Hogy ennyivel magasabb a fiúknál, a legtöbbnél, és túl nagy a lába. És nem szőke, hanem barna, nagy láb, barna haj, nem túl okos, nem túl szép, nincsenek menő cuccai, túl rendesen van nevelve, nem mer rágyújtani a többi csajjal a vécében. Ül a fotelban, a gyerek elment, közölte, hová, most nem jut eszébe.

Nem jut az eszébe, hova is ment, ez hogy lehet, 'a Tomihoz? Vagy hogy hívják azt a másik laklit? Jézus, nem figyelek rá eléggé, elmegy, közli is, hogy hová, és nem tudom'. Rágyújt. Leszokott a cigiről. Hátratámasztja a fejét, beszívja a füstöt, 'nem esik jól, leszoktam', gondolja, és eszébe jut, amikor első gimnáziumban a többiek cigarettáznak a folyosón, ki mertek jönni a vécéből a füstölgő cigijükkel, ő pedig meg se próbálta. Egyetlen slukkot se.

És mikor a bátyja a kertjük előtti árokba guggolva előszedett a klottgatyája zsebéből egy szál fecskét meg egy gyufaskatulyát, felháborodásában elrohant. Ez vagyok én.

Aki miatt annyira felháborodott. Az én klottgatyám. Volt zsebe? **Visszaemlékszem** vagy kitalálom? **A szoba ajtaja félig nyitva volt, a fény pázmájában rossz és gyenge dohány sűrű füstje ömlött kifelé.** Apám cigarettája. Az apu, anyánk, meg a hallgatás. Ezekről se beszélünk, kirekesztjük, mintha a legszigorúbban le volna tiltva. Nemigen beszélgetek veled, komolyan semmiképp nem, párszor megpróbálom, nem jó érzés.

Jó érzés, hogy beszélünk, a testvérem, jó érzés, mikor a testvéremmel beszélgetek, van valami hamis a hangsúlyaiban, az rossz. Mégis jó. Amiről beszélünk, az fájdalmas, mégis jó. Minél inkább belementem, annál fájdalmasabb, erősen hátrítja, látom, milyen rossz neki.

Rossz, rosszabb, rossz. 'Csinálok **vacsorát**', mondja, ettől földerül, vidám a hangja, minden átmenet nélkül változik. 'Jó, csinálj.' Akkor nekikezdsz a fiáról mesélni, vicces történet, látom, ahogy lassan megnyugszik, mintha kisebbfajta veszélyhelyzetből kecmergett volna ki, és akkor tehát én vagyok az a kisebbfajta veszély.

Akit persze, hogy szeret *azért*, nagyon is, és most összeütsz neki, ennek a veszélynek egy finom kis vacsorát. Nem egyféle beszéd van, hanem sok. Mind jó valamire. Van egy baráti társasága, majd megmutatja nekem, meséli nevetve, hihetetlenek, négy nő, velük néha beül sörözni. Egészen megszerette a sört. 'Bemutatlak nekik, mit szólsz? Egészen megszerettem a sört, pedig keserű.'

'Viszont jól keserű. Az egyik lány nagyon szép', lelkesedik, 'kettő elég túrhető, egy ronda, *sajnos*. A szépnak van fiúja, de az csak kedden és csüt. találkozik veled, vagy szerda, kettő facér momentán, a csúnya évek óta, az egyik eléggé csinos is, az csak pár perce. Most tette le a telefont ez ügyben, tegnap, az orrunk előtt, úgy-hogy ajánlom neked', mondja.

'Nekem?' 'Neked hát, majd meglátod. A másik elég-jó viszont valószínűleg a lányok iránt érdeklődik, hogy egy példát mondjak, utánam, meg a többi három iránt, folyvást azzal tömi a fejünket, mennyire elege lett a férje kicsodájából. Aból, hogy unos-untalan kénytelen a szájába venni, mert annak ez volna a heppje, a tudod mi, és ráadásul disznó sokat keres a fickó, nem lehet csak úgy otthagyni, és nyelni is kell, mi meg nem győzünk úgy tenni, mintha nem igazán értenénk, amit összehord.'

'Hogy miért hajtogatja folyvást, hogy jön össze ez a sok minden, na ezek a csajok a barátaim, mit szólsz? Barátnőim, szegények, ők jutottak ki nekem. Nem ér semmit.'

'Nem sokat, ugye?' Erre mit mondjak?

Kérdezzek tőle valami *fontosat*? '**Hát hogy vagy?**' Mondja neki, hogy dehogynem? 'Dehogynem.'

'Mit dehogynem?!' 'Ér, nevetgélpsz velük, nevetpsz rajtuk, kineveted magad, az már magában remek és hizlal, nem?'

'De, elég jó', feleli, és hallom, hogy nem, nem elég jó, hanem elég rossz, csakhogy

ki ígért mást, ki mondta, hogy nem így lesz majd az élet? Hogy egyáltalán lesz valahogyan? És ki hitte el?

'Beállítottál a kapuba', mondja a testvérem. Tényleg beállítottam. Mosolyog ezen is, mint a leszbikus barátnőjén, régen volt, nem is ő volt az. Szerintem megfelelő hely a kapu, igaz, hogy ő állt ott. Valahol legalább állt, nem maradt ki.

Mint aztán olyan reménytelenül annyi mindenből. Beállítottam a kapuba focizásnál a húgomat, és nekiálltam kiképezni mint kapust, lehet, hogy nem igazán nagy ötlet, de nem is hülyeség. Védjél. Vetődjön, ez a szabályos vetődés, vádli, térdhajlat, comb, csípő, rövid ívben a jobb oldalára, előbb lassan vetődjél, nehogy összetörd magad. Ne üsse meg magát. A kapus női poszt.

Egy férfi valami *hiányzó* miatt áll kapuba, áll neki védekezni, és ha ott ragad, mindenképp kompenzálni fog. Vagy hanyag a kapus, tiszta csurom egy ideg, riadtan körütekintő, vagy extrém agresszív, amivel a sorozatos frusztrációit el-lensúlyozza. Vagy pedig nő.

Mert miért állna be egyébként? Ha tudja, hogy mindent nem védhet, és ha mindent védene, akkor mindent csak védene? Lassan vetődik a húgocskám. Később is kizárólag lassan tudott vetődni.

Emlékszem arra, hogy lassan, szép szabályszerűen elvetődik. A labdára így nem tud figyelni, talán nem is akar, arra figyel, hogy miközben eldől, ne üsse meg magát, igaza van.

Meg a szabályosság, amit úgy a lelkére kötöttem. Ha focizom, egyedül a labdára figyelek, a labdához való viszonyomon keresztül a többiekhez való viszonyomra, arra koncentrálok, hogy megoldjam, ami épp adódik, nem merül föl, hogy összetöröm-e magam. Veszélyes-e vagy nem, meghalok-e, ahhoz túl gyorsan történik, ami történik. Akár van tét, akár nincs.

Nincs olyan, hogy nincs tét, mindig van tét, akkor van futball, ha van tét, megképzik a tétet, a futball tétre megy. Két csapatnyi férfi, mikor belekezdenek, ha elkezdik egymás ellen, az a legsúlyosabb tét. A kapusok számára is, gondolom, vagyis tudom, mégis, ők valahogy kívül állnak, kicsivel mögötte és fölötté az egésznek, mint a nők.

Női pozíció. A testvérem mint kapus. Elegánsan vetődött, szabályosan csinálta, leért, a labdát nem érte el. Elegáns település, csinos, a harmincas évek elején épült iskolaépület, az udvaron folyik az edzés. Magas fűben, rég kaszálták. Szabályos utcácskák, rengeteg zöld, cseresznyefasor, a fű összevissza nő az árokban, autó nincs, a tyúkok csipegetik, amit találnak. Úgy alakult, hogy most itt lakik, ahol gyerekkorunkban a nyarakat töltöttük, vásároltak egy pocsek állapotban levő, régi építésű családi házat, olcsón, állandó javítgatásra szorul.

Nem javítják, mert nincs rá elég pénz. Tisztviselőtelep, kisebbik része egy domb-

oldalban, kis templom harangállvánnyal, több régi építésű polgárház, csomó gyerekkorom óta ismerős, velem körülbelül egykorú ember. Úgy néznek ki, mint a saját apjuk meg anyjuk.

Meg a nagyanyjuk. Emlékszem legtöbbjük szülőjére, olyanok, mint azok voltak.

Igazából mögötte kezdődik a domb, a település mellett, túloldalt, a hév vonala mögött. A domb után pedig nem tudom, mi van, sose mászkáltunk arrafelé. 'Amikor gyerekek voltunk, lakott itt két nő, idősek, lehet, hogy csak középkorúak, nem feltűnőek, emlékszel?', kérdezi. 'Nem én!' 'No, és ezek minden áldott nap kétszer végigsétáltak a főutcán.'

'Nem emlékszem.'

'Legalább kétszer, szombaton többször is, vasárnap nem. Két kopott kisegér, szép nyugodtan, egymásba karolva. Nem szerettem velük találkozni, mert olyankor valamit mindig a kezembe adtak. Ajándékféle. Nem akartam elvenni, de már a kezembe is nyomták. Azonnal eldobtam. Egyszer majdnem hazavittem egy ilyen valamit.' 'Egy milyen valamit?' 'Ajándék.'

'Két nő, és mindennap?' 'Két néni, nem emlékszel rájuk? Egyszer, ahogy megyek a boltba, találkoztam velük. Az egyiknél volt egy kalaposdoboz, abban meg egy nyúl. Leguggolt élém, kinyitotta dobozt. A nyuszi lélegzett, de nem mozgott. Nem most találom ki.' 'Miért találnád ki?'

'Szoktam ilyesmiket kitalálni. Sokszor egész nap az ablaknál ácsorogtam, nap-hosszat, nem bírtam eljönni onnan. Esőben mindig az ablakban álltam, bevert a víz, csorgott lefelé az üvegen, most is látom. Így összevissza, kis patakocskák. Egyetlen volt az üveg? Egyszer nekem repült egy galamb, elhiszed? Állok a nyitott ablaknál, megállnak, mennek tovább, nézem a jövés-menést. A mozgás a gyomromra hat, olyan, mintha föntről nézném, magamat is látom a képen, és zsupsz, hozzám vágódik egy galamb, ide valahová. Nem léptem el, úgy megijedtem. Inkább féltem.'

'Izgultam, nehogy visszajöjjön nekem az a galamb.' Föláll, indul a konyhába. 'Kérsz valamit inni?, mindenféle van. Édes, erős. Van egy üveg **pálinka**, kaptam egyszer születésnapomra, kinyissam?'

'Vagy három éve. Nyissuk ki, jó?, csak úgy viccből, most úgyse tudom folytatni.' Nem folytatja, eszünk. **Töltött egy pohárával.** 'Itt áll legalább három éve ez a pálinka, minimum, de lehet, hogy öt éve', megint nevet, jól áll neki, ez meglep. De miért lep meg? Jól néz ki a húgom.

Én meg csodálkozom rajta. Megérkezik a gyerek, örül nekem, nem tudta, hogy itt vagyok, nem szólt neki az anyja, látom, mennyire bosszantja. Alig akar elengedni. Az apjával nem beszél. Nincs új nője az apjának. A testvérem tízvalahány éve elvált, nincs senkije. Hazaérkezik, megcsinálja a vacsorát meg a fia másnapi ebédjét, átveszi vele a leckét, vagy nem veszi át, lefőzi a reggeli kávéját, beül a kádba egy könyvvel, fél tíz felé lefekszik.

Olvas, percek alatt elalszik. Reggel kisiet a hévhez, mindig siet, az utolsó pilla-

natban indul el, nem néz körül, nem néz senkire, ha köszönnek neki, visszaköszön, igyekszik a hivatalba. Öregedő, nős pasasok nyomják neki a szöveget, de hát egyrészt ki az, aki nem öregszik, másrészt meg még szép, hogy nyomják. Jóba van velük, visszanyomja őket, mosolyog rájuk, ha kifarolnak az irodából, pár másodpercig rajta marad még a mosolya. Szeretik.

Szerintem. Nem mogorva, nem kesereg, sosem panaszkodik, nem depressziós, akkor nem tudna dolgozni, nem engedi meg magának. Összedőlne a ház.

Mindenféle beszakadna rajta. Bedőlne a fal vagy a plafon. Bedől az élet. Állandó foltoztatásra szorul az épület, arra végképp nincs pénz, hogy egyszerre megcsináltasson rajta mindent. Lehet, hogy meg sem érné, le kéne az egészet bontani, a falak nedvesednek, nincs alapincézve, a mennyezet behajlik, a padlásra nem ajánlatos fölmenni. Néha ott alszik a fia barátnője, nem zavarja, mintha még örülne is neki, ilyenkor épp csak lezuhanyozik, gyorsan elkészül a fürdőszobában, hamarabb lefekszik. Bezuhan az ágyba, a villanyt lekapcsolja, fülére húzza a kispárnát. Gyakran fáj a feje. Megfájdul a feje, bevesz két pirulát, nem segít semmit, az ágyra dől, behunyja a szemét, nem csinál belőle különösebb ügyet. A saját fejfájásából. Szerintem legalább tíz éve nem kefélték meg a húgomat.

26

Lehet, hogy tizenöt, kibírja. Mindenesetre kibírta. A nők zömét nem keféli senki, simán kibírják. Soha nem kefélik meg őket, olykor a legszebbeket sem. Nem ritkán, hanem soha. Nem simán bírja, mégis bírja a végtelenségig. Nincs senkije, otthagyják, rosszul van azoktól, akik rányomulnak, forog a gyomra tőlük, látni is rajta, nem mernek rámozdulni, mert túl jól néz ki, túl okos, túl hideg, túlzottan megközelíthetetlennek találják. Pedig nem hideg, csak be van fagyva. Nem túl okos, semmiképp sem túl szép, olyan, amilyen, pont jó. Hat éve él együtt valakivel, a fiújával, aki folyton féltékenykedik rá, viszont nem kúrja meg.

‘Úgy kell ügyeskednem, hogy legyen már valami, és az is egy nagy semmi’, mondja ((865)), mindennap beszív a csávó, ‘többféle dolgot is használ, elvan ezzel, egyáltalán nem hiányzik neki a tudod, mi.’ ‘Mi?’

‘Hát ez.’ Fejét a lábam közé fúrja. Tegnap felhívott, hogy egyedül lesz, a fickó hazautazott, menjek föl hozzá. Ahogy az előszobába lépek, betolja az ajtót, elem térdel, lecibálja a farmerem cipzárját. A szülei Erdélyből települtek át, háromnégy éves volt akkor. Nem Pestre, egy Pest környéki kisvárosba. Pár éve Pesten lakik, nem ismeri ki magát, a nyarakat otthon tölti, szép kis zárt e-vel beszél. A legszebb testű nő, elméleti test, minden a túlzásig szabályos rajta, mondhatni szabatos, húszéves lányok állaga, valamiféle brutális, túlzott mesterkéltég, mintha műanyagból készítették volna.

Készítmény. Mások is baszhatnak, igazából akárki megbaszhatná, ha, most ezt a szót fogom használni, elég ügyes volna hozzá, szerencsére nem elég ügyesek ezek a mások. Én sem vagyok elég ügyes. Elég ügyetlen vagyok. Mégis velem

csinálja, nem más ügyetlenekkel. A legtöbb férfinak fogalma sincs, mit kezdjen ilyesmi nőkkel. Ezzel a *hát ilyen nincs, ennyire őrijtő nincs is, nem örülhetek meg ennyire*-típussal. Próbálok úgy forgatni, hogy legyen már egy kis baj, találjak bármi oda nem illőt, nem tudom, miért, igazából nem szeretném, ha baj lenne. Nem is lesz baj.

Apróbb bajok úgy, hogy közben meg mégsem, a kelleténél vastagabb boka, amolyan titkos ki-bejáratok, néhány elvarrás, varrat, rejtett fogantyú, illeszték, mint a hajás babákon. Kattogjon a hasában egy apró szerkezet. Az oldalába nyomod az ujjad, visszaáll, de hova állna, ha nem vissza. Csodálkozva néz rád, mit nyomogatód.

Lepillant, 'mi van?', megtekinti a helyet, hátha van ott valami, és igen, van ott valami, még hozzá ő van ott. 'Szeretem, ahogy fogdosol meg nyomogatsz, olyan gyerekes, úgy tapogatsz, mint egy csecsemő', mondja. 'Csak kissé vastag a bokám, nem? Én meg úgy szopok, nem?, mint a kisbabák, ugye?'

'De. Úgy.' Fogalmam sincs, hogy szopnak a kisbabák, talán így. Először is mindent végignyal rajtam, főlemelem a csípőmet, igyekszik a nyelvét föltolni a végbelembe, ez rossz. Viszont nagyon jó, ezért folyik tömegmérétekben a seggnyalás. Mert ennyire szuper érzés, ha nyalják a segged, könnyű belátni. Mindenki hajtogatja, hétköznapi fordulat, nem számít különösképp durvának. Nem csinálják.

Aki beszél róla, nem hiszem, hogy csinálja is. Inkább ezerszer kimondja, és soha nem tenne olyat. Hallja, beszél róla, nem teszi meg. Hősies és csodálatos történeteket szeretsz hallgatni, bátor cselekedeteket, szentnek gondolt tetteket, aljasságokat és áruást, szívfacsaró, szerelmes érzelmességeket és durvaságot, elhagyást, megcsalást, örök dolgokat, véges dolgokat, legvéresebb dolgokat, bármiről inkább, mint a szexről. Ha erről kezdesz beszélni, azonnal belekuttyulod a lelket meg az oda nem illő érzelmeit. Először belekevered, aztán becsereled.

Minden további nélkül összecseréled. Mindennel elnézőbb vagy, nem?, mindent inkább elnézel, a szexus mellett elnézel. Jön be a fürdőszobából ((443)), rányomok a pornócsatornára, nem kellett volna. Hisztérikusan reagál, megfordul, ki-viharzik, pedig tréfának szántam.

Vagyis nem tréfának szántam, de mikor látom, hogy így reagál, rögtön tréfának szánom visszamenőleg. 'Vicceltem, na, vicc volt!' Semmi. Bevágja az ajtót.

Annyira, hogy az nyomban ki is nyílik, úgyhogy látom őt, az arcát, nem vidám látvány, és persze nem viccnek szántam, viszont igyekszem valami viccessel elütni, 'hozzál már be akkor legalább egy pohár vizet, ha kimentél', meg hogy 'ilyesmit nem közvetítettek a **kommunizmusban**', mert látom rajta, hogy ő viszont egyáltalán nem veszi tréfára. Hiába, nem talál semmi vicceset ebben a dologban, annyira mélyre szalad neki a látvány, mint aki belekortyolt egy pohár higanyba. Két szép szöpsi nyaldos egy feltűnően rossz arcú faszit, közben tágra nyitott szemmel bámulják, direkt a kamerába merednek. Látod rajtuk, hogy rájuk van szólva, 'Piroska, a kurva anyádat, bébi, a kamerába bámuljál, ne hunyd be a szemed, és ne pislogjál annyit, mert kupán legyintelek', hát riadtan odanéznek.

A kamerán keresztül rám. És rajtam keresztül a pénzre, amit kapnak érte, ezért a melóért, gondolom én. Hogy vadidegen csávók tágra nyomják a seggük lyukát, összegecizik a hercig kis pofikájukat. Vagy mit gondoljak?

Róluk? És ((443))ról?, arról, hogy ilyenkor mi juthat eszébe, mi *mehet végbe*, miféle meccseket játszik le magában, mi lehet az, ösztön vagy nevelés, szokás, hálomás, ami mindezt újra meg újra lejátszatja benne.

Egyetlenegyszer nem képes végigfuttatni, megakad ugyanazon a ponton, kezdi előlről, megint végigjátssza, megint, megint. Rendben, férjhez akar menni, csöppet sem meglepő, ha az talán meglepő is, hogy ezekkel a gesztusokkal köti össze. Férjhez menni, két vagy három gyerek, amennyi jön, stabil családban élni, mint a többiek, akiket egyébként mélyen lenéz ezért, és akik korántsem élnek olyan stabil családi életet, mint ahogy – nem is elképzelni, inkább – szeretné. És akik amúgy végképp nem is érdeklik.

Az összes *mai nő*, még le se libázza őket, nem is veszi számításba. Noha figyel rájuk, úgyszólván nem veszi le a tekintetét a többi csajról, és ezt tudja is.

Bámulja, borzong tőlük, miközben irigykedik is, azért nézi őket, istenem, így ne, és csak így. 'Én aztán nem', gondolja magáról. Mondja magának, úgy, hogy nekem mondja, rajtam keresztül magának, mert már csak nem fog konzultálni saját magával *ilyen nőkről!* 'Mégis, milyen nők, édesem?'

Persze nem válaszol, így válaszol. Hogyhogy milyen, válaszra se méltat, efféle kérdések, amelyekben nők szerepelnek, nem méltók válaszra. Olyan mondatot, amelyben a nők szó szerepel, nem hall meg. Nem bírja, nem viseli el, bár állandóan őket figyeli, a többit, a sorstársait, vetélytársait, pontosan úgy tesz, mint azok tesznek, ugyanazokat a magazinokat bújja, viszolyog vagy nem, élvezettel viszolyog, finnyáskodik, és direkt ugyanolyan fajta kenőcsökkel mázolja be magát.

Mert milyen másfajta kenőcsökkel mázolna, az összes fajta ugyanolyan más. Egyáltalán, miért léteznek *egyéb* nők ahhoz képest, hogy én vagyok, irgalmatlanul önvészélyes kérdés, akit ez foglalkoztat, abból kiköltözik a kedély.

Pocsék lesz a kedve, merthogy annyira léteznek mások is, hogy nagyon, meg hát az még neki is pokoli unalmas volna úgy. Nők nélkül nem megy, ahogy például férfiak nélkül menne simán. *Férfiak*, az tényleg fölösleges, elég egy. Én.

Egyetlen, mindenkori, aktuális, elismert, győztes én.

Egy, vitán felül. Ha nők végképp egyedül akarnak lenni, egyedül a párjukkal, végzetesen egyedül maradhatnak. Ha ilyenféle férfias kérdéseket tesznek föl, akkor boldogtalanok, akárhonnán szedegették is össze ehhez maguknak a boldogtalanságot. *A minnek vannak más nők, nem kellene, hogy legyenek, mert már én vagyok* kérdés férfias, a férfiakra vonatkozó kérdés, *minek a többi férfi* formában. A férfiasságát veszített *valamit* a természet találja ki, és a nők nem férfiasságukat elvesztett férfiak.

Hanem satöbbi, nézz meg rendesen egy nőt, ilyen közlőről, kurvára nem férfi, semmi nem férfi rajta, egyáltalán nem hiányzik róla meg belőle semmi. Nekem

legalábbis. Nem hiányos. Nincs mire irigykednie, mindene megvan, és mindene mintha jóval jobban volna meg, mint például nekem, a tehén nem ökör, ha lelken-dezhetek kicsit, akkor a tehén maga a természet, míg az ökör nem a természet.

Hanem a természet csinálománya, természetesen az ember állítja is elő a bikából. A **kommunnizmus** – jöjjön ez még egyszer, ha Tolsztoj is előhozta 1875-ben vagy 1876-ban – ökröknek való, nekik lett kitalálva, nyugodt, igavonó egykorvult bikák életének kerete. A rendszer, amelyben éltem, ökröknek való. Ökrök tömkelege tartotta fenn annak fejében, hogy ezt a tömeget viszont a rendszer tartotta fenn, számukra egész tűrhetően. Emlékszel a trabantra?

Kocogtasd meg egy trabant ajtajának az üvegét. Valaki, nyilván a sofőr, némi csikorgással fog menni csak, le fogja volt tekerni az ablakot, és kidugja rajta a fejét. Emlékszel még arra a fejre? Komplikált múlt idő. Ráadásul hol találnál manapság olyan könnyen kocogtatni való trabantot?

BALATONFÜREDI SALVATORE QUASIMODO EMLÉKDÍJ

Balatonfüred Város Önkormányzata ismét meghirdeti verspályázatát a Salvatore Quasimodo Emlékdíj elnyerésére.

Valamennyi pályázó **két, magyar nyelvű, kiadatlan, más pályázatokon nem díjazott és nem említett művel vehet részt.** A pályamunkákat gépirással **5 példányban** kérjük eljuttatni **2008. május 31-ig** a következő címre:
Polgármesteri Hivatal 8230 Balatonfüred, Szent István tér 1.

A kettőnél több verset küldők pályázatát nem áll módunkban figyelembe venni, illetve a csak egy példányban küldött pályázatokat sem.

Valamennyi beküldött példányon kérjük feltüntetni a pályázó teljes nevét és címét, a borítékra írják rá: **Quasimodo költői verseny!**
A beküldött műveket nem áll módunkban visszaküldeni!

A pályázaton első díjas költemény elnyeri az Emlékdíjat, valamint a 400.000 Ft összegű ösztöndíjat.

A pályázat döntőjébe került költemények részt vesznek a 2008. évi „Ada Negri nyomában” című nemzetközi pályázaton Brianzában.

A zsűri a fődíjon kívül más díjakat is kiadhat.
A díjkiosztót a 2008. szeptember 6-án rendezendő nemzetközi költőtalálkozó keretében, az este 6 órakor kezdődő galaesten tartjuk.

A tölcsér

(Anna elemez)

*Nem kellesz már.
Romboltam.*

*Közben egyszer megpillantottam a lelkem.
Olyan volt, mint Jungnál a hústorony,
az óriás, amit korábban sosem hittem el,
csak nőiben: tölcsér,
réteges, a rétegek közt folyadék;
benne nyüzsgő kicsi pontok:
emlékek mikroszkóp alatt.
A rétegek, mint a hárttyák,
matt, sima, jeges – feszített víztükör.*

*Hát te csak most?
Pedig ez már régebbi hír...
A fiú szeme csillog,
vonásai szétesnek,
szája nedves, mozogni kezd,
fészkelődik a székén.
Neki ajzószer a pletyka.
Aztán hazamegy.*

*Nekem is kell ez.
A súlypontok miatt.
A történetem másoké is,
összeszedem tőlük,
megkeresem a szerepem.
S minden epizód áttör egy réteget.*

*A sírögörcs később csak fizikai tünet.
Mert fogyatkoznak a rétegek.
A tölcsér mélyén te vagy,
kicsi mag, szilvomag,
kicsúszol, ha elfogynak.
Akkor majd újra látlak.
Már nem leszel közel.*

*Nem is látom, olyan közel van,
mondtam nemrég.
Most pedig várom,
hogy bezáruljon a tölcsér,
elsimuljon a seb.*

*Nem olyan vagyok,
amilyenek mutattál.
Áttörtem a tükreidet.*

Ezért írok

(Anna komoly verse)

*Nézte a mellem. Kibontotta a hajam,
mennyi sok haj, azt mondta.
A ruhát a fejemen húztam át, felfelé.
Egy pillanatra eltakart,
s ahogy előbukkant a szemem,
láttam, megváltozott a pillantása.
Lefeküdtem mellé az ágyba.
Már nem volt szelíd.
Csípőjével pumpált,
a farkát hozzám nyomta.*

*Csak az ijedtség.
Hogy ezt nem akarom.
„Szopjál le akkor, ha nem dugunk.”
Az egyes mozzanatok a helyükön,
az érzés talán jó is, de nem megy mégse.
Úgy nyúlt belém, mintha egy darab kenyeret
tépett volna. Égetett és fáj.
Ellöktem a kezét.
Kivertem neki, és közben szédültem.*

*A hideg utcán minden lépésre vigyázz.
Csúszós a jég, süt a nap.
Az élettér eltűnése még nem félelmetes.
A hideg vont körém határokat.
És a keserűség.
A káában a forró víz,
nagyon forró, mossa el.*

*Aztán az elemző hajlam,
megállíthatatlan.
Ez lenne az egyedüllét?
Mit tettem magamért?
Mások miatt?
Vagy mert ez gyengeség?
Hamis képzet a magamért?*

*Magamért, mégis.
Hogy legalább pillanatnyilag
az enyém legyen az utolsó szó.
Hogy úgy érezzem, vagyok.
Én, mert megoldottam.
Tisztáztam. Elemeztem,
kellőképpen elferdítettem,
megszépítettem, szelektáltam.
Mondatokat csináltam.*

*Megfelel.
Ez történt.
Az enyém.
Így marad.
Ez az emlék.
Ezért írok.*

Nem áll meg

(1)

*Hozzád már nem tudok beszélni,
ebben a fémes sötétben, nézek ki
inkább bármi másra, de beszélni,*

*azt már nem tudok, és kihajolni
sem, a bordák közül, tapogatni csak,
milyen érzékeny ez a hideg ablakrács.*

(2)

*Belül meg a hirtelen rajzás,
nem tudom megállítani,
ahogy jönnek elő, padlórésből,
szekrény alól, még nincs
tavasz sem, de már mindenhol
ők mozognak, a hangyák,
ezt egy természetfilmben láttam,
percek alatt csontig lerágtak valamit,
de akkor már nem ismertem fel.*

(3)

*Vagy mégis, sétálni inkább,
megkeresni a legegyszerűbb
helyet, egy raktáráruházt,
egy szerelőcsarnok mögött
kit zavar, hogy ilyen
hangosan zörgök.*

(4)

*Ahogy egy régi fénykép előkerül,
eszembe jutsz, a legóráatlanabb
helyről mindig, kempingszékek
a tisztás szélén, egy fa hideg*

*árnyéka rajtuk, mintha nem is
számítana, az erőlködés,
mikor mosolyogni próbál
két kiszáradt koponya.*

(5)

*De egész éjjel jár fölöttem valaki,
biztosan nő, gondolom, mégsem
tudom kitalálni, mit csinál. Fekszem
az ágyban, a kopogását hallgatom.*

(6)

Nem áll meg, nem mozdulok.

Arról, ami ideköt

A nők? Ugyan. Ma már tudom, hogy itt is csak úgy működnek, mint bárhol: elromlott kávé-automaták, a pénzemet sohasem adják vissza, de olykor megkímélnek a keserűjétől. Igen, én is írtam verseket némelyikhez, gyönyörű képzavarokkal, mások egy-egy kapualjban guggoltak előttem... Bárhogy is akartam, testem és lelkem végül párhuzamos vonalaknak bizonyultak, melyek csak a végtelenben találkozhatnak.

A barátok? Az a kevés, kit nem szennyezett be árulás vagy barátságvesztő szerelem, ma már vádalkut kötne Istennel ellenem, hogy szabadlábon védekezhesse végig hátralévő évtizedeit. (Némelyik, akárcsak én, a körúton a fal mellett oldalazva közlekedik, mert iszonyodik a forgalomtól jó néhány éve, s a pszichózis gyulladáspontja egyre alacsonyabb.)

A gyermekkor? Talán. Akkoriban azt hittem, az erkölcsi fölény, akár a háborúban a légi fölény, mindig biztosítja gazdájának a győzelmet. Emlékszem, marsall akartam lenni, majd popsztár; a lényeg, hogy az utókor emlegessen. Lassacskán jöttem rá, hogy nevemet csak egy elveszett kéziratra történő utalás őrzi majd, lábjegyzet egy utolsó oldalon, s ha netán az is elveszne, majd egy másik irat... És így tovább.

Az elhagyott ház

*Már biztosan nem lakik itt, pedig a ház
csöndje olyan, mikor megállok mellette,
mint amikor egy társaság elhallgat annak
beléptére, akiről éppen beszélnek.*

*Az árnyak odabent ijesztőek, akár
egy pulmonológiai röntgenképen:
találgatom, hogy a házban lezajlott közös
életünk gyógyítható-e bennünk még, vagy*

*szükségképpen halálunkhoz kell vezetnie.
Indulás előtt a csapat nem zárta el
rendesen; meghatározott időközönként
a mosdókagylóba zuhan egy-egy vízcsepp,*

*méri az időt, mely ott bent már elmúlás
nélküli. Kíváncsi vagyok, a jó szokását,
amit még tőlem örökölt, megtartotta-e:
reggelente, felkelés után a tükroket*

*gondosan falnak fordította, ahogyan
a régi korok embere a bálványok
szemét kötötte be, mert hitte, hittük – ami
e házban zajlik, valamiért szégyenletes.*

Levágott ujj

*Kérdeztem aput, hogy a halott
feltámad-e, ha levágják az ujját.
Mondjuk én feltámadnék,
az én ujjamat
senki se vagdossa csak úgy,
felpofoznám az ürgét,
zsebre tenném az ujjamat,
végül is az enyém, vagy mi,
és hazasétálnék szépen.
Mire apu azt mondta,
ha így tudnék sétálni,
nem is lennék igazi halott.
Jól mondja, igazi halott
nem is lennék én
semmi pénzért.
De persze a halottakat senki se
kérdezi meg előbb
a pályaválasztásról,
mi akarsz lenni,
halott vagy valami más.
Mindenesetre azt ajánlom,
ha meghalok,
az ujjamat senki se birizgálja,
mert még a végén ideges leszek.*

Leszakadt kéz

*Pista bá mesélte,
hogy régen, mikor még Trabantja volt,
és ment az autópályán,
egyszer csak meglátott egy stoppost,
egy hosszú hajú, fiatal srácot.
Lassított, mert sajnálta és
fel szokta venni az ilyeneket,*

de ahogy odanézett, látta ám,
hogy valami villan a fiú kezén.
Biztos bokszert volt vasból, azzal
marha nagyot lehet ütni.
Úgyhogy Pista bá gázt adott,
de még hallott valami reccsenést,
az a disznó nyilván rávágott
mégében a kocsira.
Pista bá kicsit később
hallja ám a rádióban,
hogy a közeli kórházba várják
azt az autóst, aki lelassított
egy stopposnak, de nem állt meg,
mire az mégében bokszerral rácsapott
a kocsira, és leszakadt fél keze
ott maradt a csomagtartóban.
Most még vissza lehetne varrni.
Pista bá holtápadtan kiszállt,
és valóban, a Trabant
műanyag karosszériáján
éppen egy ököl formájú
lyuk tátongott.
Pista bá lóhalálában
vezetett el a kórházig,
ott aztán kiszállt,
szólt, hogy megérkezett,
aztán elájult.

A késes stoppos

Levente bá kétméteres fickó,
de ez kocsiban ülve nem látszik rajta.
Egyszer még régen,
az öreg Wartburgjával
felszedett egy stoppost.
A srác pedig elővett egy nagy kést,
Levente bá nyakához tartotta,
és azt mondta, szállj ki, mert
kinyírlak.
Levente bá azonban nem volt ijedős,
rátaposott a gázra, és a kis falusi utcákon
úgy kanyargott, mint egy eszelős.
A stoppos kezében reszketett a kés,
majd összetöjte magát.

*Mikor a rendőrőrs elé értek,
Levente bá hatalmasat fékezett,
a késes pacák meg előrezuhant,
és betörte az orrát.
Levente bá a nyakánál fogva
vitte be a zsaruknak,
csináljanak vele,
amit akarnak.*

TURCZI ISTVÁN

Receptum contra melancholiam

*Hirtelen tört ránk az októberi este.
Valahol túl hosszan füttyent egy vonat.
Fürdőszobánk ajtaja megint kitárva,
s te kedvtelven nézed ingóságomat.*

*Már nincs rajtad semmi; felnevetsz.
Legalább várd meg, míg lezuhanyozom!
Karomba veszlek, beléd kóstolok,
és elindulok lefelé a friss harapásnyomon.*

*A gyors és kiadós szemmel verés után
nem lesz csoda, ha a rekordunk megdől.
Mások másként csinálják, tudom, de ki
nem szarja le. Ne félj a tökéletesebbtől.*

*Kigyúrt pszichével, olajozottan, előre.
Egymásnak esünk. Ómagyar mánia.
Ajzószer gyanánt combjaid közé
befúrom fejem. Hatékony aromaterápia.*

*Nincs facér alkatrészl. Csodálkozástól
nyitott szemedben forr tengermélyi katlan.
Valami sistersgő örvénybe kerültem.
Az eleje szép volt, a vége láthatatlan.*

*Hiába szállt köd a szemközi fákra,
soros rosszkedvem már a múlté.
Pontosan olvasom mozdulataidat,
és a tested, akár egy curriculum vitae.*

Nemi szerver

*Ma megint kilüktet benne a vérparancs.
Kibúvót hiába keresnék, a mesémbé lát.
Lassan felkerülök a veszélyeztetett fajok
listájára, ha nem vigyázok, ha így megy tovább.*

*Mint éhes vad az etetőhöz, máris tart felém.
„Hamarabb szabadulsz”, szól, látva lelkesedésemet.
Az ajkakon kezdem kinyitni a testét.
Démoni nyál és remegés; ebből baj nem lehet.*

*Csókedény, mondaná nagy nyugatos költőnk,
aki papíron tudta, a magunkfajta mire vágyik:
egy teljességig táruló, hosszú pillanatra,
hajh, pinafüvet szíoni kábulásig...*

*Gonosztetteim közül ez a legkedvesebb.
Nagy az ízlelés hatalma, mégis mérgez.
Közben lejjebb helyezem súlypontomat;
igazodjon ki-ki a saját méretéhez.*

*Látjuk, ahogy egymáson áthatolunk.
Halljuk a süllyal telítődő formák nesztét.
Zöld szemének kikötőjében horgonyozva
fekszem, már minden tagom szanaszét.*

*A sarkon túl elsziszeg az utolsó villamos.
A Bartókon operaközvetítés. „Triviáta.”
Két nevetés közt viszlátot lehel a golyóimra,
és újra, és újra, és újra kezdi, ha jónak látja.*

Lámpafényes oldal

„csorba lépcsőkön föl a tisztaságig”
(P. Gy.)

Ez a történet egy középiskolai tanári szoba legbelső zugában kezdődik, hogy aztán nem is annyira egyenes úton érjen ki az utcára, térben és időben ráadásul jócskán eltolódva. Mire a történet véget ér, már este lesz, és a város egy másik szegletében fogunk csatangolni, kétségbeesetten keresve az utca lámpafényes oldalát, na meg főként a hazavezető utat, miközben fejünkben a lehető legsötétebb gondolatok fognak kergetőzni, és képtelenek leszünk szabadulni bizonyos élményektől, amelyekkel a közelmúltban lettünk gazdagabbak. Az akkori közelmúltban, amely azonban számunkra most még a nem is annyira közeli jövőt jelenti, hiszen egyelőre történetünk legelején járunk, abban a bizonyos fentebb említett tanári szobában, s annak is legbelső zugában. Pontosítsunk: ez a bizonyos tanári szoba két részre oszlik. Ahogy belép az ember a folyosóról, egy tágasabb, majdhogynem emberi léptékű szobába jut, ahol 6-7 asztal zsúfolódik össze, a hozzájuk járó tanárokkal egyetemben. Ezt a „nagyszobát” keskeny ajtó választja el egy kisebb, kamraszerű helyiségtől, amely voltaképpen afféle póttanári olyan kollégák számára, akiknek már nem jutott hely a kinti részben. Nem feltétlenül negatív megkülönböztetés ez, a kistanáriba „száműzött” tanárok nem egyértelműen rosszabb pedagógusok a másik helyiségben tanyázó társaiknál, legfeljebb csak ügyetlenebbül tudnak helyezkedni, vagy elkülönülő alkatok, esetleg egyszerűen később érkeztek az iskolába. Erre gondolt Kollarik, amikor megmutatták a helyét ebben a cellácskában, pontosabban, amikor a magyar munkaközösség vezetője, Dr. ez meg az (Kollarik ugyanis hirtelen zavarában nem értette a szűrős tekintetű hölgy nevét, és ez a hirtelen zavar még jó néhány hétig eltartott, Kollarikban még inkább erősítve az elanyátlanodás érzését), a nyelvtudományok kandidátusa az ujjával bökött a keskeny ajtóból a kisszoba legtávolabbi szegletében megbúvó asztal felé, mondván: „Az lesz a maga helye”, hogy azonnal sarkon forduljon, mintha már a helyiségbe való bepillantás is csorbitana a tekintélyén. Legalábbis Kollarik így érezte, valószínűleg tévesen, de hát legyünk elnézőek vele, elvégre az első munkahelyéről volt szó, és a fenekén még ott virított az egyetemi lét tojásbéja.

Legyünk őszinték, Kollariknak nem igazán fűlt a foga a pályakezdéshez. Valójában persze azt sem tudta, hogy szíve szerint mihez fűlne a foga, ha esetleg ahhoz nem, hogy ne csináljon semmit. De ez sem teljesen igaz. Kollarik egyszerűen csak nem tudta, hogy mit akarna csinálni. Az egyetem sem vonzotta, tehát azt sem lehet mondani, hogy az elmúlt időket kívánta volna vissza, terhére volt már az utolsó időszak, amikor nem foglalkozott semmivel, csak élte azt a bizo-

nyos „arany életet”, ami állítólag az egyetemistáké, de amiből ő nem látott mást, mint több hónapos időhúzó semmittevés után a vizsgaidőszakok izzadságszagú és kapkodó görcsét, hogy lehetőleg minél kevesebb tanulással teljesítse a minimumot, és aztán lehajtott fejjel vagy éppen ingerült ellenszegüléssel hallgassa a szülői szemrehányásokat. Kollarik nem találta a helyét az egyetemen. Valójában sehol sem találta a helyét, de mivel értelmiségi családból származott, amelyben hagyomány volt az egyetemi végzettség, föl sem merülhetett, hogy mást csináljon érettségi után, tehát öt éven keresztül az omladozó Duna-parti épület zegzugos folyosóin érezte idegenül magát. Persze az is lehet, hogy máshol, más körülmények között még elveszettebb lett volna, de ezt nem volt alkalmá kipróbálni. Így amikor megkapta a diplomáját, mindenképpen érzett valamiféle megkönnyebbülést, hogy legalább ezen túl van, most már jöhet bármi, de mindenekelőtt néhány hét nyugalom. Ehelyett a néhány hét helyett azonban már a diplomaosztója utáni családi vacsorán közölte vele az édesapja, hogy fölhívta egy régi jó barátját, aki nem is annyira mellesleg egy jó nevű belvárosi gimnázium igazgatója, nincs-e véletlenül üresedés náluk, és mit tesz isten, a barátjáéknál éppen magyartanásra van szükség, másnap reggel nyolcra már várja is Kollarikot az irodájába. Kollarik egy pillanatig sem késlekedett a válasszal. Azonnali néma csend volt ez a válasz, amelyből érzékeny fülek, mondjuk, egy anyai fejen tanyázók, kihallhatták a teljes kétségbeesés hangtalan sikolyát. Am családjukban az apa volt a döntéshozó, nemcsak azért, mert ő biztosított az átlagos értelmiségi életszínvonalhoz képest viszonylagos jómódot szerettei számára, hanem mivel társadalmi helyzetében is feltétlen megbecsülésnek örvendett, még egy egykori miniszter, sőt két jelenlegi államtitkár közeli ismeretségével is büszkélkedhetett, s mindez hozzátartozói szemében mitikus nagyságúvá növelte alakját. Apelláta tehát föl sem merülhetett. Így aztán Kollarik a tiszteletére rendezett vacsora hátralevő részében úgy érezte magát, mintha a semmi ágán üldögélő, átültetésre váró szív lenne, és a desszert elfogyasztása után olyan távozzal a nagyszüleitől örökölt belvárosi lakásába, mint akinek sürgősen, még éjjél beállta előtt föl kell vennie az utolsó kenetet.

Másnap reggel hétkor az apja telefonja ébresztette, aki biztos akart benne lenni, hogy nem kési le a fontos, legalábbis az ő, mármint az apa számára oly fontos randevút, és így már tényleg nem volt mit tenni, Kollarik felöltözött (apja javaslatára, ami azonban inkább afféle diplomatikusan megfogalmazott napi parancsként hangozott, még nyakkendő is próbált kötni – egyikét a nagyapjától rámaradt csupaszín nyakkendőcsodáknak –, de aztán ráébredt, hogy mivel nem ért hozzá, csak kompromittálná magát egy összevissza bogozott selyemdarabbal a nyaka körül, ami inkább egy meghíusult öngyilkossági kísérlet képzetét keltené a gyanútlan szemlélőben), és aztán egy utolsó pillantást vetve lakása oly marasztalóan hívogató berendezésére, útra kelt a gimnázium ismeretlen messzesége felé. Mivel ez az „ismeretlen messzeség” valójában ötperces sétát jelentett (igaz, hogy ezalatt az öt perc alatt lelki szemei előtt kétszer is lepergett az élete), ezért minden vonakodása ellenére is a megbeszélt időpont előtt érkezett az iskola titkárságára, és így még végtelen pillanatokig bámulhatta a falakon az egykori igazgatók arcképeit, amelyek olyan benyomást tettek rá, mintha egy büntetés-végrehajtási intézet hóhéri karának fényképsorozatát szemlélné. Aztán nyílt a

hatalmas, műbőr borítású ajtó, és egy enyhén borízú, ám meglehetősen nagy terjedelmű hang (amely mögött mintha nem lett volna senki, legalábbis Kollarik nem tudott az ajtónyílásban bárkit is fölfedezni) belépésre szólította föl.

Az igazgatói iroda olyan nagy volt, hogy egy pillanatra azt hitte, valamiféle díszterembe érkezett, és önkéntelenül keresni kezdte tekintetével az átjárót, ami a megfelelő helyiségbe vezetheti, amikor a hatalmas üres tér túlsó sarkában fölfedezett egy meglepően kicsi íróasztalt, amely zsúfolásig meg volt pakolva mindenféle irattal, és a papírhalom mögül egy nagy vörös fej kandikált elő, amely az előbb hallott hangon az üdvözlés meglehetősen különös formáját röpítette felé: „Mit bámul, mint ökör a csalamádéra?! Jöjjön már közelebb!”

Kollarik megpróbált úgy araszolni előre, mintha valójában távolodna, és csak újabb, erőteljes nógatásra gyorsította meg a lépteit. „Szóval maga az...”, szólt egy kicsi száj a nagy vörös fejen, amely fej meglehetősen erős kontrasztot alkotott az apró, ám gömbölyű testet borító fehér köpeny, valamint a köpeny alól kivillanó fekete zakó színével, „az apját jól ismerem, nagyon derék ember, jó magyar ember...”, tette hozzá olyan fenyegetően, mintha legalábbis kétségbe vonná, hogy az apa derekassága és jó magyarsága Kollarikot elnézve öröklődhetett volna. És valóban, Kollarik agyán végigfutott a gondolat, hogy vajon teljes joggal lehetne-e őt fiatal, ám derék és jó magyar embernek tekinteni, ha ennek kritériumait ez a nagy vörös fejű, fehér köpenyes ember állapítja meg. „Na, mutassa csak a diplomáját!”, szólt rá a vörös fejű, ami úgy hangzott, mintha egy rendőri intézkedés részeként az iratait kérte volna el, mert, mondjuk, a közveszélyes munkakerülés gyanúja forog fenn. És Kollarik tényleg úgy érezte magát, mint akit joggal gyanúsítanak bármilyen hasonló aljasság elkövetésével, hiszen a szíve szerint a társadalom számára talán valóban közveszélyes módon került volna mindenféle kontaktust ezzel a vörös fejű emberrel és az általa vezetett intézménnyel, s ezért aztán olyan remegő kezekkel nyújtotta át a kért dokumentumot, hogy még a figyelmetlen szemlélő számára is világossá vált volna, hogy vaj van a fején.

„Lássuk csak!”, mondta az igazgató, és kinyitotta az oklevelet. De valójában bele sem tekintett, hanem Kollarik szemébe fúrta átható pillantását (ami annak ellenére sikerült neki, hogy Kollarik buzgón próbált másfelé pislogni), és csak annyit mondott: „Hát ezzel nem nagyon lehet dicsekedni...”. Elhallgatott és percekig mereven bámult Kollarikra, aki úgy érezte, hogy most, miután földre került, csak össze kell görnyednie, és akkor a további rúgásokat is el tudja viselni. Ám a vörös fejű arca egyszerre földerült, „No nem baj, majd odafigyelünk magára!”, rikkantotta megváltozott hanghordozással, fölpattant az íróasztal mögött (állva szinte még kisebb volt, mint ülve, ám a feje, mintha még nagyobbra nőtt volna), kicsit (már amennyire a pocakja engedte) előre dőlt, és kinyújtotta a karját: „Engedd meg, én vagyok az idősebb!” Kollarik kezét fogott az igazgatóval, és közben egy huszadik század eleji, vaskosan realista magyar regényben érezte magát, ami látszólag kedélyesen kezdődik ugyan, de egy mindent felemészítő hatalmas tűzvészsel fejeződik majd be. És ezt az érzését még hetek múltán sem tudta elfelejteni.

Így került Kollarik a két részre osztott tanári szoba legbelső zugába, az ablak mellé, ahol volt egy asztala olvasólámpával („feltehetőleg a havi egyszeri kötele-

ző éjjeli őri szolgálat esetére”, gondolta magában Kollarik, amikor először pillantotta meg a lámpát, mert egyébként el nem tudta képzelni, hogy mi szüksége lehet rá kizárólag délelőtti időbeosztása mellett), valamint az asztal fölött egy bekeretezett fényképe, melyen a magyar irodalom nagyjainak arcképcsarnokából egy szúrós tekintetű, bajszos férfiú nézett rá megrovóan, és az alábiggyesztett kezettel óvta őt a bűnösök közötti cinkos némaságtól, mely idézetet Kollarik a kezdeti időkben némileg tanácstalanul próbált vonatkoztatni a nagy fejű igazgatót és a nyelvtudós munkaközösség-vezetőt magában foglaló tantestületre. Meglehetősen ritkán ült azonban asztalánál a rácson keresztül kifelé bámulva a napsütésben fürdő vagy eső mosta utcára (amely utca, egyes szakértő források szerint, a főváros legkutyaszarosabb utcája volt), mivel az első adandó alkalommal, akárcsak egyetlen lyukasóra erejéig is, iszkolt haza, ötpercnnyire lévő lakásába, ahol úgy fújhatta ki magát, mintha a Titanic egyik utasaként sikerült volna még egy utolsó helyet elcsípnie a mentőcsónakban. De ha nem volt más választása, és mégiscsak el kellett töltenie egy-egy szünetet a magyartanári belső helyiségében, akkor úgy megbújt ott, mint aki legszívesebben a saját létezését is feledné tizenöt perc idejére. Ennek megfelelően a kollégái is csak akkor vettek róla tudomást, amikor éppen véletlenül beléütköztek a tanári ajtájában, de egyébként még talán a folyosón is általuk nem tanított, felsőbb évfolyamos diáknak nézték. Így eshetett az első napok egyikén (amikor Kollariknak még kulcsa sem volt a magyartanári ajtájához, mely ténynek – gyatra szójátékkal élve – kulcsfontosságú lesz a hamarosan elmondandó eseményekben), hogy miközben bent matatott a belső helyiség rejtekében, és próbálta végiggondolni az előtte álló óra anyagát (még pontosabban arra gondolt, hogy már csak egy órát kell kibírnia, és újabb délután haladékat nyer ebben a mindennapos túlélési gyakorlatban, amit tanításnak csúfol a köznyelv), egyszer csak rémülten hallotta, hogy nyílik és csukódik a külső szoba ajtaja, majd kulcs fordul a zárban, és távolodó léptek egyre halkuló hangja hallatszik a folyosóról. Az azonnali rémület persze némileg túlzó kifejezés: Kollarik az első pillanatban tökéletes nyugalommal gondolta végig, hogy ezúttal, úgy látszik, csak egyvalaki tartózkodott a tanári külső részében; majd az villant az agyába, hogy ezek szerint a folyosóra nyíló ajtónak kulcsa is van, és ő mindeddig csupán a sors szeszélyéből találta mindig nyitva; és akkor hirtelen rádöbbsent, hogy jé, hiszen őt bezárták. Azonban ez a felfedezés is csupán a meglepetés erejével hatott rá, és csak amikor egy-két perc múltán meghallotta az óra kezdetét jelző csengőt, ébredt annak tudatára, hogy kutyaszoritóba került. Hogy itt áll, mint egy fába szorult féreg, és még csak ordítania sem szabad, elvégre mégiscsak különösen venné ki magát a tanári ajtáján belülről kifelé dörömbölő, rikoitozásával az iskola csengetés utáni csendjét felverő, néhány napos tanítási tapasztalatával még tanárnak is alig nevezhető újsütetű munkaerő. Kétségbeesésében még az ablakot is méregetni kezdte, ám rögtön látnia kellett, hogy legfeljebb a rács rúdjai közé tudna beszorulni, amivel nem egyértelműen javítana a helyzetén. Már éppen azon volt, hogy föladja a dolgot, letelepedjen az asztalához, és lesz ami lesz alapon azon kezdje törni a fejét, hogy milyen mesét fog beadni a nagyfejű igazgatónak a meg nem tartott óráról, amikor egyszerre zörrent a zár, föltárult az ajtó, és mint egy szolgálatkész isten a jól olajozott masinából, belépett egy ismeretlen nő, aki épphogy bele nem ütközvén az ott ólálko-

dó Kollarikba, fölsikoltott: „Jézusom, maga meg kicsoda?!”, ami némileg úgy hangzott, mintha a Megváltó kilétét firtatná, holott csak a váratlan találkozás hatott rá rémítően. A helyzet azonban gyorsan tisztázódott, kiderült, hogy a nő is magyartanár, csak külföldi utazása miatt – természetesen igazgatói engedéllyel – néhány nappal meghosszabbította a nyári szabadságát, és így Kollarik, gyors köszönetnyilvánítás után, pár perces késéssel ugyan, de megtarthatta az óráját. Mindenesetre ettől kezdve a már egyre kevésbé ismeretlen nő – akit nevezünk ezentúl Adélnak – védőszárnyai alá vette a kezdeti csetlés-botlásában valóban segítségre szoruló Kollarikot, anyja helyett anyjaként pátyolgatta, és néhány hét elteltével, mintegy a magánéletre is kiterjesztve a szépen bimbózó munkahelyi kapcsolatot, meghívta magához vacsorára. Pontosabban magukhoz, ahogy mondta, hiszen férje, a közismert építész, aki a főváros több fontos középületét is a nevével jegyezte, valamint Kollarikkal nagyjából egyidős fiúk is szívesen találkozna az Adél által már annyit emlegetett ifjú kollégával. Itt kezdődik voltaképpen történetünk, ezután a némiképp hosszadalmas, ám a cselekmény egésze szempontjából nem mellékes bevezető után, hogy aztán olyan tájakra kalauzolja a talán már nem is egészen gyanútlan olvasót, mely tájakról csak meglehetősen különös tapasztalatok birtokában lesz visszatérés, ha ugyan visszatérésnek nevezhetjük majd az utolsó mondat végére elhelyezett pontot.

Egyelőre azonban ott tartunk, hogy Kollarik – nem lévén eléggé jártas a diplomatikussá válás útjain – elfogadta a vacsorameghívást, és elbeszélésünk folyamán immár másodszer kényszerült gondos öltözködésre, amit kissé talán túlzásba is vitt, és úgy érkezett – a kötelező virágcsokorral és jó minőségű száraz vörösborral a kezében – a megadott címre pontosan öt perccel a megbeszélte időpont után, mint akit az édesanyja vágott puccba az első áldozása alkalmából. A megadott cím a főváros egyik külső kerületének impozáns villa-épületét jelentette, egy legalább száz éves, a maga idejében minden bizonnyal önálló rezidenciának épült, ám a későbbi korok praktikusabb felfogása szerint több lakásra osztott kertes házat, amelynek kapuja előtt Kollarik jócskán elbizonytalanodott. A négy csengőgomb mellett elhelyezett nevek egyike sem volt ismerős ugyanis számára. Akkor jutott eszébe, hogy Adéllal minden egyéb részletet tisztáztak ugyan, de a nő valószínűleg magától értetődőnek vette, hogy Kollarik tudja a vezetéknevét. Pontosabban a férjéét, akiről egyébként is meg volt győződve, hogy mindenki ismeri, hiszen fontos közéleti ember, büszkén is viselte a nevét, de Kollariknak mégsem azon mutatkozott be, neki rögtön fölajánlotta a tegeződést, hozzátéve, hogy szólítsa nyugodtan Adélnak. Kollarik viszont, aki még a saját külön bejáratú magánéletét is inkognitóban élte, nem volt tisztában a közélet kitűnőségeivel. Persze hallott valamit harangozni, és az iskolában is nyilván elhangzott a füle hallatára Adél vezetékneve, de ő meglehetősen szelektív hallású volt, és ráadásul, ami nem érintette személyesen, az rögtön kiroppent a fejéből. Márpedig eddig a pillanatig eszébe sem jutott, hogy szüksége lehet erre az információra.

Most tehát ott állt négy, számára teljesen ismeretlen, vagy még inkább gyanúsán ismerős (hiszen a négy közül bármelyik jó lehetett) név előtt, és nem tudta, mit csináljon. Némileg olyan volt a helyzet, mint a rázáródott tanárban, de másodjára statisztikai képtelenség lett volna isteni beavatkozásban reményked-

nie. Nem nagyon lévén más választása, megnyomta a legfelső gombot, és aztán feszült várakozással hallgatta a ház mélyében eltűnő csengetést. Eltelt egy perc, majd kettő, és nem történt semmi. Ez némileg megnyugtatta, és már sokkal kevésbé remegő kézzel nyúlt ki a második gomb felé. Aztán amikor arra a csengésre sem reagált senki, megpróbálkozott a maradék két lehetőséggel. Ám senki és semmi, a ház némán állt, mint egy némileg hatásvadász Poe-vers kelléke.

Kollarik, valamivel felszabadultabban, nagyot sóhajtott, miközben azt mondta magában: „Biztos valami félreértés; na nem baj, majd tisztázzuk az iskolában”, és elindult, hogy minél előbb biztonságban tudja magát és főként az üveg vörösbort, amelynek már előre örült, milyen jó lesz otthon kinyitnia, amikor váratlanul elektromos recsegés hallatszott a háta mögül, és aztán egy a recsegésnél is recsegőbb hang (amelyről elsőre képtelenség lett volna megállapítani, hogy férfié-e vagy nőé) alig érthető „igen?”-t, „ki az?”-t, esetleg „mi van?”-t dörmögött a kaputelefonba, de Kollarik azt sem tartotta kizárhatónak, hogy talán csak hörgött egyet.

„Elnézést,”, mondta Kollarik zavarában alig hallhatóan, „vacsorameghívásra jöttem”, ami elég hülyén hangzott ugyan, de azt mégsem mondhatta, hogy nem tudja, kit keres. „Mi?!”, recsegte a hang érezhetően ingerülten, és akkor Kollarik immár valamivel erőteljesebben elkezdte mondani, hogy mit akar, de még igazából bele sem foghatott, amikor a hang már közbevágott: „Gyere be!”, berregés hallatszott, és föltáruult a kertkapu.

Kollarik végigment a keskeny ösvényen, belépett a házba, majd tanácstalanul megállt, mert fogalma sem volt, merre induljon, de akkor a feje fölül újra hallotta a hangot, bár ezúttal valamivel kevésbé reszelős változatban: „Gyere föl!” Fölbotorkált a lépcsőkön, és akkor egyszerre meglátta Adélt, aki egy nyitott lakásajtóban állt. Pontosítsunk: meglátott egy nőt, aki egy nyitott lakásajtóban állt, és akinek minden bizonnyal Adélnak kellett lennie, de aki csak annyira emlékeztetett az iskolában megismert Adéltra, mint az avignoni kisasszonyok valóságos, hűsvér nőkre. Az iskolai Adél jó tartású, mindig választékosan öltözött, megjelenésében és modorában egyaránt elegáns nő volt, akinek az életkora sosem merült föl kérdésként Kollarikban... – egyszerűen azért nem, mert az a fajta valódi nőiség sugárzott róla, amely a szó legnemesebb értelmében ellen tud állni az idő múlásának. A nyitott ajtóban álló nő, aki a körülmények összjátéka révén nem lehetett más, mint Adél, viszont a lehető legelhanyagoltabb benyomást keltette. Piszkos szürke haja csapzottan hullott a vállára, választékos öltözet helyett bolyhos fürdőköpenyt viselt, amely ráadásul még a lépcsőház félhomályában is meglehetősen gyanús tisztaságúnak tűnt Kollarik szemében, a lábát több helyen is felselező házipapucsba bújtatta, de a legmegdöbbentőbb az arca volt. Kollarik mindeddig meg volt győződve róla, hogy az arcát minden sminklehetőség ellenére sem változtatja ruhaként az ember. Egy arc olyan-amilyen, kerüljön bár rá több doboznyi festék. Az ajtóban álló nő felpuffedt ábrázatában és beesett, félig lehunytt szemhéjú szemében viszont normális esetben fel nem tudta volna fedezni a más körülmények között megismert vonásokat. Illetve ez sem teljesen igaz. Mert ahogy közeledett hozzá, az a kísérteties érzése támadt, hogy ez a nő nem Adél, csupán Adél legrosszabb lehetősége. Mintha egy elvarázsolt kastélyban járt volna, ahol belenézett az arcvonásokat legelőnytelenebb módon eltorzító tü-

körbe, és aztán úgy maradt volna, eltorzult tükörképként. Ilyen volt ez a nő, aki Adél is volt, meg nem is. De sokat nem töprengtetett ezen, mert a nő megszólalt.

„Hozta isten”, mondta olyan hangon, mintha egy imitátor beszélt volna helyette, aki ráadásul még fel is öntött a garatra fellépés előtt, és ezért nem teljesen ura a helyzetnek, illetve a hangjának, „már azt hittem, el se jössz; pontosabban biztos voltam benne, hogy nem jössz el; de talán jobb is lett volna”, és ahogy beszélt, Kollarik orrát megcsapta a szag.

Különös szag volt, helyesebben különös szagok keveréke. Az édeskés parfümbe burkolózó, erősen izzadt test kipárolgása vegyült benne többféle töményesű és minőségű alkohol illatával, és alkotott a gyanútlan orr számára súlyos, kábító elegyet. Kollarik hátra is hőkölt egy pillanatra, de aztán elszégyellte magát udvariatlanságáért, és közelebb lépett. „Jó estét, Adél!”, mondta és átnyújtotta a virágcsokrot.

A lakás tágassága és elegáns, nagypolgári bútorzata meglepő ellentétben állt a benne uralkodó rendetlenséggel. Mindenütt szétszórt ruhadarabok heverték földön és bútorokon egyaránt, fél pár cipők árválgodtak a szoba legkülönbözőbb pontjain, mintha egy szórakozott, féllábú házigazda épp csak kiugrott volna belőlük egy pillanatra, az asztalokat pedig romhalmaz jellegű csendéletek borították, amelyek mosatlan tányérok, üres üvegek és pecsétes borítójú könyvekből alkottak megbonthatatlanul tűnő egységet. „Bocs”, mondta Adél, ahogy mindenfajta különösebb kalauzolás nélkül előreocszogott, „csak most keltem föl”, de nem tűnt úgy, mintha különösebben feszélyezné a helyzetet. „Ma nincs valami jó napom, egész nap feküdtem”, folytatta, de még mielőtt Kollarik szabadkozhatott volna, hozzátette, „de majd te jóvá teszed”, és Kollarikra mosolygott. Pontosabban görcsösen megrándult a szája és puffadt arca fölszaladt a szeme elé, amiből Kollarik egy mosolyra következtetett, ahogy egy artikulálatlan ordításból a fájdalomra következtet az ember.

„Egész nap feküdtem és álmodtam”, mondta Adél és lehuppant egy fotelba, amit félig elfoglalt valami ruhadarab, „azt nem tudom, aludtam-e, de álmodtam, az biztos, legalábbis azt hiszem; s hogy mi álmok jönnek az életben...”, és újra megrándult a szája. Kollarik zavartan álldogált, egyrészt mert nem kínálták helytel, másrészt, mert hely sem nagyon volt. Szemezett ugyan egy székkal, de ahhoz hogy rá tudjon ülni, le kellett volna róla emelnie egy fél pár cipőt, és még nem érzett elég tetterőt hozzá. „Azt álmodtam például, hogy férgek másznak belém, bár nem tudom, hogy ez nem valóság volt-e?”, mondta Adél, és úgy libbenett meg a háziköntösét, mint aki tényleg betolakodó élősdiek után kutat. Kollarik látta kivillanni a nő fonnyadt mellét, és ijedten kapta el a tekintetét, nem is annyira a szemérmessége miatt, mint inkább önvédelemből. „Te már voltál úgy, hogy azt érezted, férgek másznak beléd?”, nézett Adél álmos érdeklődéssel Kollarikra, aki csak a fejét rázta, mert ilyen élményhez még tényleg nem volt szerencséje. Olyat már álmodott, hogy kígyó kúszott a takarója alá, és akkor egyetlen pánikszerű ugrással a szoba közepén termett, de férgek még nem tették látogatásukat nála.

„Veled viszont nem álmodtam”, mondta Adél, „sajnos...”, tette hozzá sokat sejtetően, bár Kollarik nem tudta pontosan, hogyan is kéne értenie, illetve ahogy hangzott, úgy semmiképpen nem akarta érteni. Inkább végigjártatta tekintetét a

szobán és a feltehetően további helyiségekbe nyíló ajtókon, és azon tűnődött, vajon hol lehet a híres sztárépítész, akinek a keze nyoma egyáltalán nem érződött ezen a rendetlenségében is teljesen sablonos lakáson, és merre van a fiúgyermek, akiről csak annyit tudott, hogy nagyjából egykorú vele és zseniális, mint az apja, hiszen már ötévesen kacsalábon forgó várat vagy valami hasonlót épített magának legóból. Eredetileg nem nagyon volt kedve velük találkozni; ha előre megkérdezik, szívesebben tudta volna le minél szűkebb körben, esetleg csak Adél társaságában ezt a pusztá illendőségből elfogadott vacsorameghívást. De most már felmentő sereggént reménykedett a férj és/vagy a fiú megérkezésében, ám minden jel arra mutatott, hogy Adélon kívül senki sincs a lakásban.

„Nem is tudom, miért jöttél...”, nézett Adél újfent Kollarikra, és közben a köpenye övével játszadozott, hol feszesebbre húzva, hol egészen lazára engedve a csomót, ami azt a rémítő képzetet keltette Kollarikban, hogy szórakozottságában esetleg teljesen széttárja a köntösét. Amikor pedig válaszként óvatosan elhangzott a vacsorameghívás fogalma, álmatag tekintettel csak annyit reagált: „Igen? Érdekes... Erről nem álmodtam. Mindenesetre semmi nincs itthon. Azt hiszem, akkor el kell mennünk Róza mama tanyájára.” És mozdulatlanul ült tovább a fotelban.

Kollarik nem tudta, mire gondoljon. Egyrészt Adél állapota miatt eleve valószínűtlennek tűnt számára bármiféle kiruccanás, másrészt pedig ez a Róza mama, a hozzátartozó tanyával azt az érzetet keltette benne, mintha vidékre kéne utaznia ezzel a fürdőköpenyes, némileg szétesőben lévő nővel, és a legkevésbé sem fűlt a foga egy ilyen vállalkozáshoz. Ám akkor Adél egyszerre, mintegy varázsütésre magához tért: „Magamra kapok valamit. Így talán mégsem mehetek”, és némileg bizonytalanul a szoba tulsó végébe indult. Odabotorkált az ablaknál terpeszkedő kanapéhoz, amelyen mindenféle ruhadarabok hevertek gyűrött összevisszaságban, és anélkül, hogy ügyet vetett volna az őt zavartan figyelő Kollarikra, ledobta magáról a köntösét. Kollarikot ez minden előzmény ellenére olyan váratlanul érte, hogy nem tudta idejében elkapni a tekintetét, és egy pillanatra látta a nő nagy, fehér hátát és hurkás combjait. Aztán gyorsan elfordult, és akkor meghallotta, hogy Adél azt susogja öltözködés közben: „Meglátod, milyen szép esténk lesz...”, ami minden ígéretes tartalma ellenére is kifejezetten fenyegetően hangzott számára.

Róza mama tanyája egyszerű kiskocsmá volt néhány utcával odébb. Két helyiségből állt: a külső volt az ivó, söntéspulttal és a hozzátartozó bávatag tekintetű törzsvendégekkel, akiket minden valószínűség szerint a nap bármely órájában meg lehetett itt találni, hogy aztán záraskor a csapos késsel fejtse le őket évszázados helyeikről; a belső pedig az étterem, amelyben néhány piros-fehér abrosszal letakart asztalka szolgálta a meleg ételt megkívánók igényeit. „Mindig van pacal is”, súgta Adél, ahogy beléptek az ajtón, és olyan cinkosan hunyorított Kollarikra, mintha tudná, milyen bensőséges viszonyban van ezzel a póriasságában is különleges étellel. A belső helyiségbe mentek, miközben Adél úgy üdvözölt mindenkit, mintha mindennapos ismeretség kötné velük össze. Letelepedittek egy asztalhoz, melynek közepén kis művirág csokor árválkodott egy vázában, és miközben megérkezett a pincér, Adél megosztotta Kollarikkal rendelési javaslatát: „Igyunk előbb valamit, jó? Egész nap egy fala-

tot sem ettem, és akkora úr van a gyomromban, hogy egy kis helyet kéne benne csinálni az ételnek.” Kikért egy fél vodkát egy pohár sörrel, Kollarik pedig fél liter száraz vörösbort rendelt, bár a kocsmát elnézve volt némi kétsége afelől, jót tesz-e magának ezzel a választással.

Ahogy várható volt, Adélnak azonnal fejébe szállt az éhomra bedobott feles, ráadásul rögvést kért is egy másikat, úgyhogy hiába hozták ki a vacsorát (neki rántott sajtot, Kollariknak pedig hagymás rostélyost), szinte hozzá se nyúlt, csak néha piszkált bele szórakozottan, miközben Kollarikot viszont buzgón kapacitálta a hús elfogyasztására. „Ebben a korban sokat kell enni! Hiszen még növényben vagy...”, vigyorogta, miközben vodkás leheletével pácolta Kollarik arcát. Aztán elővett egy doboz cigarettát és rágyújtott. „Na végre!”, nyögte kéjesen, „Már mióta vágytam erre... De ma egész nap olyan okádhatnékomból volt, hogy rágyújtani sem volt erőm”, és a túlsütött hússzeletet nyiszáló Kollarik szemébe fújta a füstöt.

Kollarik buzgón őrlötte fogai közt a rágós és ízetlen falatokat, és közben azon töprengett, miként tudna idejekorán lelépni. Úgy érezte, már így is túlteljesítette a napi jószolgálati penzumot, és ha nem is nyert közvetlen hálókocsis ingyenutatót a mennyországba, de nem tehet neki szemrehányást senki, ha minél gyorsabban bekapja a vacsoráját, néhány percig még udvariasan mosolyog Adélra, aztán pedig másnapi teendőire hivatkozva elköszön, és szedi a sátorfáját. Jó, esetleg még hazakíséri a nőt, de aztán iszkiri. Ám Adél kezdett egyre jobban belemelegedni, bár mindinkább akadozó nyelve látszólag épp az ellenkezőjéről tett tanúbizonyságot, és faggatni kezdte Kollarikot. Hány éves pontosan? (Jé, hárommal több, mint az ő fia, ki gondolta volna...) Hol lakik? És kivel? És amikor Kollarik bevallotta, hogy egyedül lakik a nagyszüleitől örökölt lakásban, akkor jött az elkerülhetetlennek tűnő kérdés: van-e barátnője? Kollarik nem szerette ezt a kérdést. Nem azért, mert éppen nem volt, hanem mert gyakorlatilag még sohasem. Persze voltak kalandjai, már ha folyamatos kalandnak lehet nevezni azt a kétségbeesett párkapcsolat-hajszolást, ami az egyetemi éveit jellemezte, és amelynek során egy házibuli kavaládijában (amikor a féktelen tombolásban még a szemüvege is eltört, részletekre tehát alig-alig emlékezett) a szüzességét is elveszítette, de futó viszonyoknál (melyekben leginkább ő futott az épp aktuális lány után) többre nem ment. Pedig ő mindenáron többet akart, de talán éppen ez volt a baj, ez a mindenáron akarása a többnek, miközben a haverjai kisebb célkitűzésekkel nagyobb sikereket arattak. És mindez nem töltötte el feltétlen önbizalommal, így az ilyen és ehhez hasonló kérdések kiszolgáltatottá tették. Persze lazán rávághatta volna, hogy van. De nem volt az a lazán rávágós alkat, így most is zavarba jött, megpróbálta másra terelni a szót, ám csak még jobban belegabalyodott.

Adél mindenestre nagyon érdekelte a téma. Először történt az este folyamán, hogy feltétlen figyelemmel fordult Kollarik felé. Nincs barátnője? Az ő korában?! Lehetetlen! Amikor ő ennyi idős volt, naponta három pasast fogyasztott el reggelire, és akkor még nem beszélünk a többi étkezésről. Hiszen ebben a korban csak erről kéne szólnia az életnek! Egyre jobban feltűzelte magát, és ennek megfelelően mind hangosabban beszélt, Kollarik pedig, akit eleve feszélyezett a helyzet, már úgy érezte, hogy mindenki őket figyeli, legalábbis az a háromfős társaság, amely csupán két asztallal odébb üldögélt. Zavarában egyre szűkszavúbb válaszokat

adott, amelyekkel csak még inkább ingerelte Adélt, aki már valósággal kiabált, és aztán hirtelen átnyúlt az asztalon, megragadta Kollarik önkéntelenül ellenszegülő kezét, megszorította, és közben ezt rikácsolta:

„BASZNI, BASZNI, BASZNI KELL!!! ENNYI IDŐS KORBAN AZ EMBERNEK MINÉL TÖBBET KELL BASZNIA!!!”

Kollarik moccanni sem mert. Bár a szemét sem fordította arra, de pontosan tudta, hogy a háromfős társaság elhallgatott és gátlástalanul bámulja őket. Ő pedig csak ült, mint aki karót nyelt, izzadt tenyerével Adél görcsös markában, és arra gondolt, hogy ez nem lehet a valóság, legfeljebb annak földi mása.

Adél amilyen hirtelen megfogta, úgy engedte el a kezét, hátradőlt, újabb cigarettára gyújtott, és így folytatta: „Nem mondom, hogy velem, bár nem lenne ellenemre. De mindenképpen nőre van szükséged, méghozzá minél több nőre, nem pedig leragadni egynél, mert az maga a halál!”, és olyan vehemenciával dobta be a vodkája maradékát, mint aki ezzel pecsételte meg az imént kimondott alapvető igazságot.

„Én már egyszer meghaltam...”, mondta rekedten, cigarettafüstbe burkolózva, „akit most látsz, az nem én vagyok. Annak idején, amikor kommunában éltünk, annyira más volt minden, és én is másvalaki voltam. Persze te nem is tudod, mi a kommuna. Talán nem is hallottál róla, vagy ha igen, akkor badarságokat. Az embereknek általában tévképzeteik vannak a kommunáról, manapság még inkább, de persze akkoriban sem nagyon tudták, hova tenni. A hatóságok sem, nem is nézték jó szemmel, de hát pont ez volt a szép benne. A lázadás. Egy olyan lázadás, amely ellen nehezen lehetett föllépni. Az állam az ideológia szerint az egész országból egy nagy kommunát akart csinálni, akkor mért ne valósíthattuk volna meg kisebb méretekben a sajátunkat. Persze zargattak eleget, de hát másért is zargattak volna. És hát végül is nem volt több az egész, mint néhány fiatal együttélése egy nagy lakásban. Ránk akarták bizonyítani, hogy a szabad szerelem hívei vagyunk, és vétünk a közerkölcsök ellen, de hát ez nem volt bizonyítható. Mert elvégre mi más a szerelem, ha nem a legteljesebb szabadság. De közben törvényes párkapcsolatokban éltünk a kommunában is, én például az akkori férjemmel, aki orientalista volt, afféle csodabogár, én meg pont ezt szerettem benne. Hogy más volt, másként gondolkodott, és nem csak a szó politikai értelmében. Élni persze nem nagyon lehetett vele együtt, mert annyira más volt, nem e világra való, vagy túlságosan is az, mindegy... Egyszóval nem lehetett sokáig elviselni a bogarait, de a kommunában még ez is elment. Mert a létezésnek az tényleg egy más minősége volt. A mai eszemmel már nem tudnám tolerálni, de mégis vágyom vissza belé, vágyom az akkori eszem után, mert akkor még minden olyan egyszerűen volt bonyolult. Most meg itt ez a bonyolult egyszerűség, ami látszólag ugyanaz, és mégis mennyire más. Mert most is kommunában élek, de már csak önmagammal. Persze te ezt nem értheted. Én alapvetően közösségi ember vagyok, ezért is lettem tanár, de közben itt van ez a kurva magány. Ami még mindig jobb, mintha valakivel együtt lennék magányos. Ezért jó a mi házasságunk. Ezért működik. Mert a férjem folyton külföldön dolgozik. Most is Berlinben van, vagy hol a búbanatban. Aztán időnként megjelenik, és hoz nekem mindenféle használhatatlan kacatot, ami persze elsősorban azért használhatatlan, mert ő hozza. Ahelyett, hogy itt lenne, és nem venne ne-

kem semmit. De nem, neki a németeknek kell házat terveznie, mert az a »trendi« manapság. Már ez a szó, hogy »trendi«, ez is mennyire »trendi«... De én nem akarok trendi lenni, én ódivatú akarok lenni, elavult és másvilági, mint mondjuk egy orosz grófnő egy realista nagyregényből, hóval, trojkával meg báléjszakával...”, lihegte Adél, és elnézett Kollarik feje fölött a semmibe.

Kollarik csak ült az asztalnál, tányérján a hagymás rostélyos maradék mócsingjaival, poharában az állítólagos soproni kékfrankossal, amitől szép lassan, de biztosan tompa sajtós költözött a fejébe, bár lehet, hogy a sajtós másnak köszönhette, mondjuk Adél szavainak, vagy a helyzetnek, hogy itt ül egy orosz nagyregény díszleteként egy kiürülőben lévő éjjeli menedékhelyen, mert közben a háromfős társaság is szedte a sátorfáját, újabb vendégek pedig nem érkeztek, és az ivóból is egyre ritkábban szűrődtek be hangok, mintha lassacskán már záróra lenne, és úgy is érezte magát, mintha tényleg elérkezett volna a zárás ideje, szép sorjában a gondolatait is tisztába lehetne tenni, lehúzni a redőnyt és kiírni: „Kollarik nyitása holnap reggel 9-kor, tűz esetén kulcs a házfelügyelőnél”, de Adél reménytelenül úgy viselkedett, mintha ő lenne a házfelügyelő, akinek joga és kötelessége mások macerálása, újabb és újabb cigarettára gyújtott, néha belekortyolt a sörébe, és beszélt, csak beszélt, mintha itt és most szavakkal kéne megváltania az emberiséget, de legalábbis önmagát.

Éppen valami örökbefogadásról adott elő akadozó nyelvvel, de töretlen lendülettel, melynek során egy kis cigány lurkót vett magához valaki, egy házaspár, egy csillagszemű kis porontyot, akit elevenen fel lehetett volna falni, annyira édes volt, csak nézett azokkal az ártatlan bogárszemeivel, a fekete hajával meg a tejeskávé bőrével, és amikor a házaspár végre hazavihette, hosszas huzavona, mindenféle hivatalos egyeztetések, meg környezetfelmérés után, melynek során egy kurva, így mondta Adél, egy kurva kereste fel őket, többször is, állandóan a nyakukra járt, mindenféle hülye kérdésekkel bombázta őket, és mindenáron tudni akarta, hogy élnek, nem élnek-e rosszul, nem is annyira anyagilag, mint inkább családtként, már ha családnak nevezhető két ember együttélése, akiknek se kutyája, se macskája, s főként nincs gyereke, vagyis pont az hiányzik, mert a nő meddő, legalábbis azt mondják az orvosok, bár ezt a nő nem akarja elhinni, és a férfit gyanakszik, s ezért aztán tényleg nem élnek valami hű, de mesésen, gyakran veszekszenek, sőt az igazat megvallva folyton veszekszenek, alig bírják elviselni egymást, pokollá teszik egymás életét, ott élnek együtt egy nagy lakásban, és mindennap gondosan aláfűtenek a hétköznapi pokolnak, és már a válás az egyetlen menekülési útvonaluk, amikor eszükbe jut afféle utolsó mentesvárként az örökbefogadás, hogy hátha az segít, mert egy gyerek tényleg mindent meg tud változtatni, legalábbis ebben hisznek, főként a nő, megszállottja lesz a gondolatnak, és végül a férfi is beadja a derekát, így amikor eljön hozzájuk a gyámügyis liba, úgy viselkednek, mint egy mintaházaspár, eljátsszák ezt a szerepet, amit talán nem is kell annyira játszaniuk, mert akkor már napok óta beleélték magukat az örökbefogadás megváltó képzetébe, és végül a gyámügy is pozitívan bírálja el a kérelmüket, és akkor heteken keresztül csak vásárolnak, mindenféle babaholmit meg bababútort, és átrendezik a lakást, meg főként a saját lelküket, hogy készen álljon a gyerek fogadására, és amikor minden együtt van, akkor elmennek az otthonba, összepakolják a pöttömnyi purdét, hazavi-

szik, és a boldogságtól azt se tudnák, hogy mit csináljanak, ha nem kéne azonnal tisztába tenni a kicsit.

Kollarik csak szűrőn keresztül hallotta a nő szavait, mintha vattát tettek volna a fülébe, pedig ő maga tette oda azzal, hogy elege volt az egészből, a bortól is elbódult kissé, de főként az este varázsától, már ha varázsnak nevezhető az a különös, túlvilági hangulat, amit a kocsmá és főként a vele szemben megállás nélkül, összevissza karattyoló nő gyakorolt rá, és már nemcsak arra nem figyelt, amit Adél mondott, hanem valójában már semmire sem figyelt, ült csak kábán az asztalra támaszkodva, és közben fél fülle hallotta ezt az érthetetlen történetet erről az örökbe fogadó párról, akikről azt sem tudta, kicsodák, de főként, hogy mi köze hozzájuk, hogy jön az eddigiekhez, a kommunához, Adélhoz meg a férjeihez, az orientalista csodabogárhoz és a sztárépítéshez, de elsősorban hozzá, Kollarikhoz, és arra gondolt, mennyire abszurd ez az egész, véget kéne neki vetni, de nem volt mese, mert Adél egy szusszanás nélkül hadart tovább, már amennyire akadozó nyelvvvel hadarni lehet, és már ott tartott, hogy az örökbe fogadott gyermek felcseperedett, és iskolába kellett mennie, és úgy tűnt, hogy minden sínen van, mert a környék, sőt a város egyik legjobb iskolájába iratták, és meg voltak győződve, hogy mindent megtettek érte, már amit egy gyermektelen házaspár egy örökbe fogadott gyerekért megtehet, mert azzal végig tisztában voltak, hogy ők csak örökbe fogadó, tehát egyben örökbe fogadott szülők, hiszen nemcsak ők fogadták örökbe a gyereket, hanem az is örökbe fogadta őket, vagyis anyja-apja helyett anyja-apja lehetnek a gyerekek, aki a gyerekek helyett a gyerekek lehet, de csakis „helyett”, és ezért úgy tisztességes, ha ezt a gyerekek is rögtön tudtára adják, hiszen magától is látná, hogy ők nem cigányok, tehát nem lehetnek az igazi szülei, ezért aztán kezdettől fogva úgy nevelték, vagyis főként a nő nevelte úgy, kezdettől fogva úgy neveltem, mondta Adél, és akkor hirtelen Kollarik elkezdett figyelni, mert immár nem az volt a számára addig teljességgel érdektelen történet tékje, hogy miként nevelte bele a nő a még alig tudatánál lévő gyermekébe, hogy nem ő az anyja, hanem az, hogy ez a nő valójában Adél, tehát ez a történet róla, róluk szól.

„A bajok pedig az iskolában kezdődtek”, folytatta Adél, „mert az én kis bogárszeműm, már az első héten megverte az egyik társát, és mikor elmentem érte a tanító néni kérésére, hazavittem, és kérdőre vontam, akkor csak nézett rám az ártatlan bogárszemeivel, és láthatólag nem értette az egészet, megverte, mert megverte, ennyi az egész, volt persze valami elvett játék a dologban, de nem volt valódi jelentősége, mint ahogy én sem tulajdonítottam az egésznek jelentőséget, titokban még büszke is voltam, hogy az én hátrányos helyzetből indult picinyem meg tudta védeni magát, ilyen a társadalom, érveltem magamban, soha nem fogja kiküzdeni a helyét, ha hagyja magát elnyomni, és így aztán voltaképpen fenytés nélkül hagytam az esetet.”

„Persze ma sem hiszem”, mondta tovább rövid szünet után Adél, „hogy meg kellett volna fenytítenem, mert azzal semmire nem megy az ember, illetve csak az ellenkezőjére, bár ebben az esetben nem tudom, mi lett volna az ellenkezője, egyszóval ma sem tudom, mit kellett volna tennem, talán rögtön pszichológushoz küldeni, de én nem hittem a pszichológusokban, ahogy ma sem hiszek bennük, bár elfogyasztottam az évek során egy párat, vagy talán éppen ezért nem

hiszek bennük, mert tudom, hogy ők sem hisznek magukban, bennem meg aztán végképp nem, mindenesetre talán mást is tehettem volna, mint semmit, de semmit tenni mindig könnyebb, főleg, ha öntudattal csinálja az ember, márpedig öntudatom az volt, ezerszázalékos, az én kis örökbefogadott cigánykölköm tele van természetes jóssággal, amit a társadalom megpróbál ugyan kiirtani belőle, de ő meg tudja védeni magát, istennek hála, így gondolkodtam, akár egy elfuserált Rousseau, és minden különösebb lelki probléma nélkül engedtem vissza a fiamat az iskolába, és egy ideig nem is nagyon volt gond, de aztán egy nap a tanító néni újra hívott, hogy mindenképp beszélnie kell velem, és amikor bementem, elpanaszolta, hogy a gyerekem a fütyijét mutogatta a lányoknak, és ezért iskolapszichológushoz kéne küldeni, mire én megmondtam a tanító néninek, hogy menjen ő az iskolapszichológushoz, ha annyira kedve van hozzá, a fiamat meg hagyja békén, jól összevesztem vele, aztán az igazgatóval is, másnap pedig mentem és átíratam a bogaramat egy másik iskolába.”

Adél elhallgatott egy pillanatra, nagyot húzott az üres söröspohárból, de nem zavartatta magát, kiitta a maradék habot, és aztán folytatta: „Ezzel vette kezdetét a mi kis oktatásügyi kálváriánk, minden egyes stációnál egy újabb iskolával, nem is tudom, hány iskolát próbáltunk ki a fiammal, a szigorúan hagyományostól a legalternatívabbakig, de semmi nem ment. Volt ahol a fegyelmet nem bírta, volt ahol a túlzott szabadságot, pontosabban a túlzott szabadság sem volt elég túlzott neki. Még olyan helyről is sikerült kirúgatnia magát, ahonnan elvileg nem rúgtak ki senkit. Persze annak megtalálták a módját, hogy őt eltanácsolják. Én pedig tényleg tanácstalan voltam. Vagyis inkább azzal áltattam magam, hogy rossz a rendszer. Ezt egyébként ma is hiszem, de akkoriban kifejezetten menedéket kerestem ebben az elméletben. Hogy én is csak a hihetetlen alkalmazkodóképességemnek köszönhetem (mert ha nem tudnád, én *hihetetlenül* alkalmazkodóképes vagyok, ne röhögj, szólt Kollarikra, akinek persze eszé ágában sem volt röhögni), szóval csak ennek köszönhetem, hogy el tudom viselni a nagyszerű tantestületünket meg az egész hányadék világot.”

„Mert ilyen ez,” mondta Adél, „ott vagy te és veled szemben az egész világ.” A hamu a cigarettájáról a blúzára pottyant, de észre sem vette, csak beszélt tovább. „Így képzeld el, ahogy most ülünk. Mindig a másik oldalon, köztünk meg az asztal. Állandóan. És hiába próbálsz átülni a másik oldalra, mindig azon kapod magad, hogy a túloldal megmarad. És eleinte még hitegeted magad, hogy a te oldaladon is vannak. Mondjuk a család. Kezdetben. De gyorsan rádöbbsz, hogy a család csak addig véd, amíg te is viszontvéded. És amint szembefordulsz az állítólagos értékeivel, máris körön kívül találsz magad. Persze »szeretnek«, mert a felebarátjukat is szeretik, de ez már csak amolyan alamizsna, amelyet a templomnál kuporgó koldusnak is odalöknek, ennek a szeretetnek már nincs védereje. Egyedül maradtál. De akkor ott a kommuna. Közösen gondolkodók véd- és dacsövetsége. Pontosabban közösen másként gondolkodóké. És tudod, egy dologról lehet közösen másként gondolkodni, de mindenről aligha. A kommuna jó volt, amíg arról szólt, hogy az egyik elfuserált közösségből, a családból átlépjén az ember a másik elfuserált közösségbe. Amíg még hinni lehetett a közösségben mint olyanban. De aztán az ember ráébred, hogy nincs közösség, csak reménytelen individuumok százalmas tömege. Akik mind zsenik, mind meg-

váltják a világot, és persze együtt, mert egységben az erő, de valójában mind el vannak foglalva a maguk pitiáner problémáival, egyszerűen azért, mert emberek, és az ember csak a tömegsírban képes problémamentesen beilleszkedni a többi közé.”

Kollarik azon töprengett, Adél vajon észrevenné-e, ha ő szép csendben fölállna az asztaltól, és kisettenkedne a kocsmából. A hólyagja már lassan kezdett szét pattanni, a fejről nem is beszélve, de meg sem merete kockáztatni, hogy legalább a mellékhelyiségbe kikéredzkedjen. Csapdába esett. Egy végtelen monológ indamondatai fonódtak rá fojtogatóan, és esélye sem volt a szabadulásra. Úgy érezte, talán meg is ölné a nőt, ha távozásával kiszakítaná szavakból bűvölt transzállapotából. Így csak ült szófogadóan, mint egy megszeppent kiskamasz, aki először szembesül a világ valótlanásával.

Adél pedig beszélt, a közösséggel kapcsolatos kudarcai után a párkapcsolatba vetett reményeinek elmúlásáról, arról, hogy miként ment gajra az első házassága az orientalistaival, aki előbb három hónapra tűnt el Vietnámban, aztán fél-évre Kínában, és ezek mind egyszemélyes kutató ösztöndíjak voltak, tehát föl sem merült, hogy Adél elkísérje, s így aztán amikor előállt egy kihagyhatatlan, egyéves mongóliai utazás tervével, ahova már együtt mehettek volna, akkor Adél bement az unalmast, hogy ő nem fog egy évig jurtában lakni meg erjedt kancatejet inni, és ezt az álláspontját olyan hevesen védte, hogy már akkor sem lett volna esélyük a további együttélésre, ha az orientalista hirtelen pályát módosít, és elszegődik például BKV-jegyellenőrnek.

Ezek után jött a második férj, régi egyetemi ismeretség, egy író, aki nem is annyira melleleg középiskolai tanárként dolgozott, ott találkoztak újra össze Adéllal, egymásra csodálkoztak egy tanévnyitón Adél előző munkahelyén, és a nagy csodálkozásnak házasság lett a vége, na meg szerelem, így ebben a sorrendben, mert a házasságnak még nem sok köze volt a szerelemhez, az csak úgy jött, daczból az első kudarc miatt, de aztán szerelem lett a vége, csak az a vicc az egészen, mondta Adél, de érdekes módon nem nevetett, hogy jóval később, már a válásuk után, voltaképpen a mostani férjével való együttélése alatt dőbent rá, hogy a második férje volt az igazi, a nagy szerelem, de persze most már késő, nem mehet vissza hozzá, azok után, ahogy elhagyta, ahogy hagyta magát elcsábítani a mostani férje által, egyszerűen azért, mert elviselhetetlen volt a második férje nyüglődése, hogy nem találta a helyét a tanításban, folyton írni akart, amikor meg ott volt a lehetősége, hogy írjon, akkor csak szenvedett, ez is baj volt, meg az is baj volt, nem ment az írás, neki valahogy sohasem ment az írás, de persze a tanítás sem, mert arra meg nem tudott odafigyelni, így aztán folytonos konfliktusai voltak, és persze mindenki állandóan őt, a feleségét csesztette, legfőképp az igazgató, hogy beszéljen már a férjével, de urambocsá!, hogy lehetne beszélni valakivel, aki saját magával sem képes szót érteni, meg hát ivott is, rendszeresen másnaposan ment tanítani, úgyhogy ő nem bírta tovább, érthető, hogy az első adandó alkalmat megragadta, és lelépett a harmadik férjével, aki akkor még csak az első szeretője volt.

Adél láthatólag kezdett kifulladásra, vagy egyszerűen csak az alkohollal súlyosbított kimerültség érte el a tetőfokát benne, mert a szavak még az addiginál is jobban bukdácsoltak a szájában, és Kollariknak többször is az volt a benyomá-

sa, hogy elalszik beszéd közben, tán már el is aludt, s csak álmában motyog tovább rendületlenül, s hogy mindez nem is más többé, mint Adél álma, egy álmom, amelyben ott ülnek kettesben a kihalt kiskocsmában, és lepereg szemük előtt Adél élete, vagy legalábbis egy képsor, amelyet Adél az életéről vizionál, s melyben az idősíkokat ide-oda taszigálva keverednek különböző elbeszéléstörmelékek ilyen-olyan férjekről meg örökbe fogadott gyermekről, akivel minden törődés ellenére is csak baj van, mert közben, ahogy Kollarik a történetek útvesztőiből kitalálva rácsodálkozott, a gyerek már felnőtt, legalábbis annyira, hogy tudjon autót vezetni, illetve megpróbálja, mert amikor Adélék nem voltak otthon, elkötötte az apja kocsiját és aztán karambolozott vele, ráadásul beszívott állapotban, vagy ezt csak Adél feltételezte, ez nem derült ki pontosan, mindenesetre ő megúszta, de az autó totálkáros lett, és akkor már Adél sem tudta mivel védeni, mert ez már a sokadik stiklije volt, a férje joggal borult ki, hogy ő visszaadja az intézetbe, ami persze nem volt lehetséges, de elküldték egy vidéki bentlakásos gimnáziumba, ahonnan ugyan nemsokára kirúgták, de addigra betöltötte a tizennyolcat, és elköltözött a szüleitől egy albérletbe, amit ki tudja, hogy tartott fenn, de ezt Adél nem is akarta tudni, mert annyira gyanús üzelmei voltak, vagyishogy akarta volna tudni, persze hogy akarta volna, mindent tudni akart róla, mert imádta ezt a kölköt mindennel együtt, a férjével is azért vezett végleg össze, mert bár igaza volt, de soha nem tudta neki megbocsátani, hogy elüldözte a gyereket, magának meg azt nem tudta megbocsátani, hogy hagyta elüldözni, és igazat adott neki, hogy az elköltözés pillanatában az arcukba vágta, pontosabban az ő arcába, mert a férje persze nem volt otthon, biztos házat tervezett éppen Karlsruheban, szóval az arcába vágta, hogy úgysem ők a szülei, mi közülük hozzá, hova költözik, mi közöd hozzá, vágta Adél arcába, nem vagy az anyám, fogta a cókmojkját, és becsapta maga után az ajtót, Adél meg ott maradt, megkövült arccal, szeme alatt az üres árokkal, és amikor becsapódott az ajtó, holtan esett össze.

„Amikor becsapódott az ajtó, holtan estem össze”, mondta Adél, a történet végére meglepően kitisztult hangon, de ahogy ezt kimondta, a feje hirtelen kicsúszott kezei támasztékából és hatalmasat koppant az asztalon, ő pedig hisztérikusan röhögni és zokogni kezdett egyszerre, amit hamarosan föl váltott a fuldokló köhögés. Kollarik ott ült ezzel a teljesen összeomlott nővel a vacsora roncsai fölött, és azért imádkozott magában, nehogy valaki meghallja odakint az ivóban ezt a pokoli hangzavart, és őt vonja felelősségre. Ijedtében rátette a kezét Adél karjára, áthajolt az asztalon és azt súgta a nő fülébe: „Nem kéne mennünk?” Adél meglepő gyorsasággal elhallgatott, ránézett Kollarikra, és annyit válaszolt: „Jó, de csak ha hazakísérsz!”

A hazaútról inkább ne nagyon beszéljünk, hogy ne kelljen belebonyolódnunk annak a kínos csetlés-botlásnak a taglalásába, melynek során Kollarik hol csak támogatta, hol viszont szabályosan vonszolta a karjába kapaszkodó, róla élő nehezzékként lecsüngő, és ezért őt időnként esetlen tánc lépésekre kényszerítő Adélt, aki hol teljesen elhagyta magát, hol pedig fejét gátlástalanul kísérője vállára fektetve botorkált a sötétben. Mert sötét volt, utcai lámpák nem égtek, így Kollariknak arra is kellett ügyelnie, nehogy megbotoljanak, mivel tudta, hogy akkor képtelen lenne megtartani a rácsimpaszkodó, ernyedtségében meglehetősen súlyos testet.

Ám a sötétnek részben örült is, mert így nem kellett attól tartania, hogy indiszkrét tekintetek tovább nehezítik irigylésre méltatlan helyzetét. Adélék házához érve reménykedni kezdett, hogy a nő összeszedi magát, és elbúcsúznak a kapuban, de ő, ha lehet, még szorosabban vonta magához, és rekedt hangján megkérdezte: „Ugye feljössz?“, majd Kollarik habozását érezve annyit fűzött hozzá: „Ne félj, nem vagyok pedofil...“ Kollarik az este folyamán először kezdett el igazán félni, ám nem nagyon volt választása, mert a nő testtartásán érződött, hogy egyedül nem tudna, vagy legalábbis nem akarna fölmenni a lépcsőn.

A lakásba érve Adél azonnal lerogyott a kanapéra, a feje hátracsuklott és a szeme lecsukódott. Kollarik biztosra vette, hogy elaludt, és azon tűnődött, miként tudna úgy lelépni, hogy ne hagyja a nőt a nyitott ajtó miatt kiszolgáltatott helyzetben, ám végül úgy döntött, már így is túlon túl előzékeny volt, lesz ami lesz, ő távozik, méghozzá minél kevésbé feltűnően, és óvatosan a kijárat felé indult. Ám alig tett meg pár nesztelen lépést, amikor meghallotta a háta mögül Adél hangját: „Már mész?! Még meg se mutattam a fiam fényképeit...“ Kollarik hangtalan sóhajtással fordult vissza, és dadogva kezdett szabadkozni, hogy már későre jár, másnap korán kell kelnie, de közben érezte, mennyire nevetségesen erőtlen a magyarázkodása. „Ugyan már“, mondta Adél, úgy terpeszkedve a kanapén, mint egy unatkozó madám, akinek az éjszaka közepén is ügyelnie kell a kupleráj rendjére, „gyerek még az idő; gyere, ülj ide mellém, mindjárt előszedem a fényképeket“. Kollarik elővigyázatosságból a legközelebbi székre ereszkedett le, és közben Melpomenus Jones, Leacock novellájának a hőse járt az eszébe, aki annyira nem tudott nemet mondani senkinek, hogy előbb beleőrült, majd a történet végén bele is halt. Arra gondolt, hogy a végső megoldás talán tényleg a halál lenne, és akkor Adélnek sem volna más választása, mint engedni, hogy a hullaszállítók végre kicipelhessék őt az ajtón. De ahogy ránézett a nőre, s látta, hogy annak megint lecsukódott a szeme, hirtelen elhatározással talpra ugrott. „Mennem kell!“, mondta a maga számára is meglepő erővel, ám helyett, hogy elindult volna, egyfajta illendőség diktálta búcsúzási szándékkal közelebb lépett a kanapéhoz. Adél kinyitotta a szemét, majd váratlan mozdulattal előre dőlt és megragadta Kollarik karját. „Ne menj el!“, zihálta, „Ne hagyj magamra, nem akarok egyedül maradni!“, és olyan görcsösen kapaszkodott Kollarik kezébe, mintha a vízbefúlástól rettegne. „Dugj meg!“, nyüsztette, „Nőnek akarom érezni magam...“

Ez volt az a pillanat, amikor Kollariknak határozottan kellett volna cselekednie. Lefejteni magáról a nő kezét, megfordulni és semmivel sem törődve kimeneni a lakásból. Aztán lemenni a lépcsőn és meg sem állni hazáig. Ám ő fiatal volt és tapasztalatlan. És főként képtelen lett volna bárkit is megbántani. Egyszerűen meg nem bocsátható udvariatlanságnak érezte volna. Így az azonnali cselekvés helyett habozni kezdett. Nem az volt a kérdés, hogy szeretkezzen-e ezzel az elhanyagolt külsejű, nem egészen jó illatú, hervadt nővel, hanem, hogy mit tegyen. Milyen módon tegyen úgy bármit is, hogy lehetőség szerint ő is túlélje az egészet, és a nő méltósága se szenvedjen csorbát. Márpedig a kettő együtt lehetetlennek tetszett. Különösen, hogy ez a történet már régen nem szólt az emberi méltóságról. Valami másról szólt. De hogy miről, azt ne feszegezzük. Ne legyünk okosabbak, mint Kollarik, ne illegessük magunkat a mindentudó elbeszé-

lő gőgösen magabiztos szerepében. Adél mindenesetre kapva kapott Kollarik tétozásán, kétségbeesetten szorította a kezét, és megpróbált hozzábújni. A helyzet azért volt különösen kellemetlen, mert a nő már félig lelogott a kanapéről, tehát óhatatlanul a földre esett volna, ha Kollarik kiszabadítja magát. Így viszont élő szoborkompozícióként feszültek egymáshoz, és Kollariknak tényleg az volt az érzése, hogy egy modern Laokoón-csoport részeként viaskodik a rátekeredő kígyóval. Minden erejét összeszedve igyekezett visszatolni a nőt a kanapéra, miközben a felsőtestük szép lassan síkossá vált a rajtuk csordogáló izzadságától, és így egyre nehezebb volt megfelelő fogást találnia. Ezért aztán maradt a hiábavaló igyekezet, Adél továbbra is polipként csápolta körül a karjaival, ő pedig kétségbeesetten érezte, hogy a szőnyeg kezd kicsúszni a lába alól. Emiatt egy pillanatra elterelődött a figyelme, ami elég volt Adélnek, hogy taktikus harcosként éljen a kínálókozó lehetőséggel, rávesse magát, és a földre terítse.

Kollarik került alulra, Adél tömegétől a padlóra passzírozva, arcán a nő hozzányomódó zsíros arcával, orrában pedig az alkoholos-izzadt kipárolgás szagelegyével. Egy másodperc töredékéig kábultan hevert, de aztán a pánik megsokszorozta az erejét, és legördítve magáról a ránehezedő testet, sikerült föltápászkodnia. Ott állt győzedelmes hímként az alatta elterült nőstény fölött, de agyában sokkal inkább egy gyermek riadtságával, és csak annyit tudott hebegni: „Most már tényleg mennem kell, tényleg mennem kell...”, de ezt a mondatot úgy ismételte, mint egy bűvös varázsigt, amellyel rontástól lehet szabadulni.

Adél csak feküdt a földön mozdulatlanul, kábult-merev tekintettel bámulva Kollarikot, és akkor sem szólt semmit, amikor ő, szavainak némileg ellentmondó rövid tétozás után, bizonytalan léptekkel elindult a kijárat felé. Úgy ment, mint aki szeretne ugyan már minél messzebb lenni, de nincs meggyőződve arról, hogy ez sikerülni is fog neki. És a hátról is lerítt a hitetlenkedés, amikor mégis elérte az ajtót, lenyomta a kilincset és kilépett a lépcsőházba.

A lépcsőházban koromsötét volt, Kollarik azonban egyáltalán nem kereste a kapcsolót, inkább azonnal elindult lefelé. Többször is megcsúszott a helyenként csorba lépcsőkön, egyszer a kanyarodót eltévesztve még a falnak is nekiütközött, de mindezt szinte észre sem vette, ment tovább rendületlenül. A kertkapunál szöszmötölt egy darabig, mert nem tudta, hogyan működik a nyitó szerkezet, de aztán rálelt a gombra, és az utcán találta magát. Már majdnem a buszmegállónál járt, amikor lassítani kezdett. Akkor vette csak észre, hogy szinte futva tette meg az addigi utat. A járdán haladt, a félhomályban, mert utcalámpák csak a túloldalon égtek. Ösztönösen át akart vágni az úttesten, hogy a lámpafényre érjen, de akkor hirtelen eszébe jutottak Adél kocsmabéli szavai. Hogy hiába is menne át, a másik oldal, vagyis ez, mindig megmarad. Ezért aztán maradt ő is a félhomályban, és bandukolt tovább. Lehajtott fejjel, mint egy győztes hadvezér, akinek odalett a fél serege.

A TEST PISZKOS ÜGYEI

Szólam és vallomás Bartis Attila A nyugalom című könyvében

Bartis Attila könyvében Weér Andor azért nem lehet boldog, mert előbb meg kell írnia *A nyugalom* című könyvet. A kötet megjelenése idején pedig kritikusai emiatt hol zavartan elfogultak, hol lelkesültek, hol inkább tartózkodóak, hol pedig nyugtalanok. Azt hiszem, jobbára Bartis regényének minden olvasója átesik ezeken a fázisokon, amit viszont a magam részéről megpróbálok még mindehhez hozzátenni, leginkább Károlyi Csaba megtorpanása felől érthető. A kritikus ugyanis írása vége felé mintha rémülten jelentené be: „[d]e nem folytatom, mert kezdem rosszabbnak feltüntetni a regényt, mint amilyen”. Hogy van ez? Az ember jobban belegondol, és egy könyv rosszabbá válhat, „mint amilyen”? És honnan a szöveg értelmezés előtti „amilyensége”? A kérdésre izgalmas válaszokat találhat bárki *A nyugalom* kritikáit olvasgatva.

Értelmezésemet leginkább Szilágyi Zsófia azon bejelentése nyomán szeretném elhelyezni a kritikai diskurzusban, hogy a könyv „értékét” „a szöveg ennél sokkal részletesebb vizsgálatot is megérdemlő (...) kimunkáltsága” felől tekintem, mégpedig úgy, hogy „az eseményeket megélő hőst és az ezt szöveggé alakító fiktív szerzőt a megélés – megírás sor más-más stádiumának”¹ próbálom felfogni. A legnagyobb fenntartásaim ugyanis épp ezzel, a regény által is sugallt elkülönböződéssel vannak, amennyiben az a benyomásom, hogy ezt a regény utolsó pár, szentenciózus sorával szeretném megteremteni a narrátor. És ez valahogy disszonánssá teszi az elbeszélői szólamot, jobban mondva: szólamháttérrel.

A regényből kiolvasható módon Weér Andor boldogsága nagy vonalakban a waldeni modell egy variációjában állhatna, az effajta nyugalom eléréséhez azonban el kellene először végeznie a könyv megírásának aszketikus írásgyakorlatát, melynek során a megbocsátás és a feloldozás jegyében néz szembe egész addigi életével. A szembenézés és az emlékezés képlékeny időstruktúrája szervezi tehát a regény narratíváját, bár az elbeszélő-főszereplő történetéből a hirtelen idősíkváltások és az emlékezés látszólag esetleges elhajlásai ellenére is világosan rekonstruálható az elbeszélő idő és az elbeszélés ideje is. Az elbeszélő idő – még ha sokszor pusztán utalások szintjén is – az 1956-os ősztől 1992-ig zajló eseményeket foglalja magába, míg az elbeszélés ideje nagyjából egy-másfél hónapra tehető a dr. Frégellel folytatott beszélgetést követően, hiszen Andor az ő tanácsára kezdi el megírni történetét. Az anya halála miatt érzett bűntudat hatására ugyanis felkeresi a halottkémert, hogy bevallja neki „a bűnét”, amaz viszont közli vele, hogy „nincs olyan törvénykönyv, amelyik szerint maga gyilkos lenne” (303), majd azt javasolja, hogy „írjon egy jó kis könyvet. Szublimáljon egyet. Attól megnyugszik, és még fizetnek is érte” (304).

Az olvasó tehát egy olyan könyvet olvas, amelyet a szereplő a kötet 304-ik oldalán kezd el írni, hogy nyugalmat találjon. Ezt alátámasztandó idézem azt a jelenetet, amikor a történet vége felé Eszter bejelenti, hogy hazautazik Erdélybe, és megkérdezi szerelmét, hogy vele tart-e. Andor nemleges válasza után a következőképpen indokolja döntését: „Még csak a Szabadság hídnál tartok” (320), ami ebben az olvasatban azt jelenti, hogy a

¹ Szilágyi Zsófia: „Az iszapba ragadt idő”, *Bárka*, 2002/3, 116.

történet e pontján az író-Andor még csak a 123. oldalon olvasható Szabadság hídi találkozásuk leírásánál tart regénye megírásában.

A könyv befejezése ilyen megközelítésben a megtisztulás lehetőségeként adódhatna a vezeklő író számára, viszont a zárósorokból az derül ki, hogy „[h]a kint ülnék, mondjuk egy tóparti ház udvarán, valahol az Isten háta mögött, a Kárpátokban, akkor is csupán azt írhatnám, hogy egyetlen dolog tölt el csodálattal: a csillagos ég fölöttem. És ez még nagyon kevés” (325). A befejezésben túl hangsúlyos a kanti hitvallás második részének hiánya ahhoz, hogy azt gondolhassuk, a könyv írójának sikerült volna elérnie a nyugalmat, ami vélhetően szerelme beteljesüléséhez lenne szükséges. A kanti hitvallás ugyanis teljes egészében úgy hangzik, hogy „két dolog tölti el csodálattal a lelkem: a csillagos ég fölöttem és az erkölcsi törvény bennem”. Andor utolsó bejegyzéséből világos, hogy írásgyakorlata során a belsővé tett erkölcsi törvény hiányának felismeréséhez jut el, és ezt a nyugalom eléréséhez semmiképp sem tartja elégségesnek.

A fentiek alapján látható, hogy Andor könyve retrospektív számadás az életéről, és az én olvasatomban nem válik fejlődésregénnyé: úgy vélem, nem arról van szó, hogy a test pizkos ügyeivel való szembenezésében eljut az erkölcsi lény felszámolódásának belátásához, hiszen egy ilyen felismerés a szöveg retorikáját sem hagyhatná érintetlenül. A *nyugalomban* viszont az utolsó pár mondatig egy olyan énelbeszélővel találkozunk, aki minden tettének és gondolatának megítélésében a társadalom által előírt etikát és a (keresztény) erkölcsöt tekinti kiindulópontnak. Képtelen szabadulni ezektől, és egyáltalán nem enged arra következtetni, hogy az első létezik a második nélkül, amire a regény befejezése alapján esetleg gondolhatunk. Ekképpen valami erős inkonzisztencia lép fel a narrátori szólamban, amit a továbbiakban szeretnék kifejteni a narrátor-főszereplő íráshoz való viszonyának vizsgálata során. A kérdés alapvetően az, hogyan értelmeződik az írás egy olyan ember számára, aki jóllehet a megtisztulás reményében lát neki az írásnak, könyve végén saját erkölcsiségének végső kétségbevonásáig jut el? Ugyanakkor mintegy ennek helyettesítésére, az etika és erkölcs által vezérelt emberi játszmák waldeni ellentétjaként épül ki számára az Eszter iránti szerelem, ahol a természet képezi azt a végső hivatkozási alapot, ami az ember cselekedeteit értékelhetővé teszi.

A kérdésfelvetésből látható, hogy az a benyomásom, a könyv író-főszereplője alapvetően személyes erkölcsi dilemmaként fogja fel az isten, haza, család hagyományos értékrendjének megkérdőjeleződését, majd mintegy elutasítva e dilemma létjogosultságát számadása végén egyetlen tollvonással megpróbálja magát kihúzni az erkölcsi lények sorából. Vajon e végső tollvonás nem hitelteleníti el minden addigi megtisztulási törekvését, hiszen honnan a szembenezésre való igény, ha nem áll mögötte személyes erkölcsi meggyőződés? Ha viszont valóban minden erkölcsi érzéktől mentes narrátorral van dolgunk, nem minősül-e öntetszelgésnek ez az írásban felvállalt kíméletlen önanalízis, amelyben az én pokoljárásaként értelmeződik a démonizált anyával (és különböző alakmásaival) való vérfertőző szerelem? Másrészt pedig miért, hogy pokoljárás, honnan az önmegvető-önostorozó hang, hiszen ha hinné lehet szavainak, ez a beszéd nem része az erkölcsi lények humán törzsének? Ez esetben ugyanis a pszichotikus szubjektum üres és gáttalan gyönyörével élné át a vele megtörtént eseményeket. Mivel azonban nem ezt kapjuk, az olvasó esetleg kételkedni kezd a narrátor szavahihetőségében, márpedig a vallomásos hangütéssel mindvégig fenn szeretné tartani önmaga számára az őszinteség vélelmét.

(füstüveg kontra apácarács)

A *nyugalomban* hemzsegnek az írás mibenlétére vonatkozó aforisztikus reflexiók, melyek az ilyen és hasonló kérdések megválaszolását ígérik. Mindjárt a 11. oldalon az olvasható, hogy „az írás a gyávák öngyilkossága”. Andor íródo regényére nézve ez azt jelenti, hogy szépen fejlett Ödipusz-komplexusának boncolgatása az erkölcsi lény halálához vezet,

ami ekként nem más, mint egy önmagát elpusztítani gyáva én kompromisszumos megoldása az önfelszámolásra. Az így felfogott írásgyakorlat egy olyan narratív én előállításában lenne azonban érdekelt, aki kihúzza magát az erkölcsi törvények érvénye alól, képtelen lenne magára vonatkoztatni azokat az én-technológiákat, amelyeket a társadalomban élő szubjektumok számára kötelezően előírnak. Andor azonban úgy véli, „hogy még Káin búzája is tetszőbb az Úrnak, mint amit én valaha is papírra írok, atyám” (78). Ez a felismerés pedig olyan gondosan ápoltt büntudatról árulkodik, ami az erkölcsi lény legbiztosabb ismérve, és ezt az én olvasatomban semmiképp sem semlegesíti a narrátor kétségebeesetten védelmezett hite, hogy megbocsátás márpedig nincs.

Igen, hitnek nevezem, amennyiben épp az ego pozíciójának megerősítését célozza, olyan heroikus pozíciónak, amit küszködései folyamán a narrátor-főszereplő meg szeretné őrizni magának. Az istentől elhagyott ember heroizmusa ez, aki fogcsikorgatva szeretné megőrizni autonómiáját, ha másként nem, hát minden érték megtagadásával. Ami viszont e zarathusztrai modellt kikezdi, az éppen a kínzó büntudat állandó jelenléte, ami hol a heroizmust züllesztzi pozórséggé, hol a lelki zaklatottságot helyezi ki az öntetszelgés hatáira. Ilyen végletek között mozog az a narratív én, aki Bartis könyvében szöveggé próbálja magát szervezni, ráadásul bizonyos autoritatív fölénytel úgy véli, hogy rálátása van saját helyzetére. Ezt teszi szemléletessé az a kötetvégi „példázat”, amely Andor szembenézésre és megbocsátásra vonatkozó téziseit foglalja össze:

„Nem túl bonyolult, amire gondolok, nem kell hozzá más, csak egy félig áteresztő tükör, olyasmí, mint az új irodaházak ablakai. Sőt, talán kifejezetten jót tesz a példázatnak, ha mindenestül hiányzik belőle a templomok szakrális csendje.

Az, aki odabent ül, jól rálát az utcára. Látja, amint az eső felveri a port a járdán, és ezt nem unja, pedig mindig ugyanúgy. Látja, amint a buszsofőr ismét bevágja valaki előtt az ajtót, és nem érti, hogy mi ebben a jó. Meg látja W urat, amint ma is megáll egy pillanatra, hogy visszaigazítsa az óráját, mert mondjuk, W úr notórius késő, és ismét nem jutott jobb az eszébe, mint hogy nála pont nyolc, pedig már nyolc óra tíz. (...) Minket csak az érdekel, hogy aki odabent ül, az elég jól lát mindent” (308).

A példázat Andor írói tisztánlátását² hivatott szemléltetni: „az, aki odabent ül”, azaz aki történetet megírja, „elég jól lát mindent”, vagyis rálátása van a megírt eseményekre és figurákra, irányítja, megkomponálja a történetet és a szereplőket. Csakhogy mi történik akkor, ha egyfajta megkettőződésként, „az, aki odabent ül”, vagyis az író, nehezen elválasztható attól, aki szereplőként megjelenik, amikor tehát az írás önéletírásként van elgondolva, miként ez Andor esetében is történik?

„Ha eddig mi ültünk odabent, akkor most mi legyünk W úr, aki óraigazítás közben valamiért felnéz erre a tükörrre. Nagyjából annyit lát, hogy ott áll a járdán, kezében a Doxa bizbaszával, csakúgy, mint tizenöt éve minden reggel. Hogy a nyakendője félrecsúszott, mert mindig rohant, mint az őrült. Hogy megint ugyanúgy zuhog, s megint ugyanúgy csapja fel a pocsolyalét a hetes busz, bár valószínűbb, hogy ezt észre sem veszi. De legalább látja, hogy tekintetéből süt a rémület, mert megint jön a színjáték, hogy nyolc, vagy nyolc óra tíz, és megint úgy dönt, hogy inkább le se fekszik aludni, de ezt soha, mert ennél nincs borzalmasabb.

² Az eredetileg Juditnak szánt levélként kezdődő könyvével kapcsolatban írja azt Andor, hogy „minden okom megvan úgy vélni, hogy a tisztánlátást illetően a történeteim mindig is sikerültebbek voltak a leveleimnél” (307).

Aztán hirtelen rádöbben, hogy tulajdonképpen egy ablak előtt áll, és odabentől eszterendők óta figyel valaki, amint épp hazudik. Ha valamelyest ismerjük az emberi természetet, nem nehéz kitalálnunk, hogy melyikükben mi történik. Aki az üveg mögött van, valami furcsa zavart érez, de mélységesen megérti, hogy a másik szemében gyűlöletté korcsosul a rémület. *Ez a megértés talán nem is áll messze a megbocsátástól. Az viszont, hogy e pillanatban ők szembenéznek-e egymással, az tulajdonképpen megválaszolatlan.* Bentről nézvést is csak talán, de kintről nézvést még bonyolultabb.

Most pedig képzeljük el, hogy mi magunk állunk a füstüveg mindkét oldalán. Nyugodtan elképzélhetjük, ez sokkal kevésbé bonyolult, de a szembenézés kérdése ettől sajnos, még nem sokat változik. Nos, leginkább ilyesféle dolog az írás.” (308–309. Kiem. tőlem: D. E.)

A regény e példázatában az írásfolyamat amolyan lelki tükörként értelmeződik: a belülről figyelő tekintet a megbocsátás képességével szerez fölényt a megfigyelt személlyel szemben, aki tizenöt éve él hazugságban, és aki képtelen önmagán túl (mást is) látni a füstüvegen képződő képben. Ez a megkésett tükör-fázis az én azonosulási lehetőségeként adódhatna, amennyiben a példázat nem tételezne egy másik ágens, a megbocsátót, akinek hatalmában állna jóváhagyni a felkínált azonosulást.

A paradigma roppant kidolgozott, metatextuális jelentősége azonban épp kidolgozottságában leplezi le a szövegrészt, amennyiben az én és a tükörkép mellé bevezet egy harmadik tekintetet, aki ráadásul fölényesen reflektál a tükröződés jelenségére. Ezt a harmadikat tartom valamiképpen indokolatlannak a regény vállalkozása „tükrében”, és ez a harmadik írja ki valamiképpen Andort az erkölcsi lények sorából, miközben maga a figura – épp írásfolyamatának tétje, a szembenézés, és az azt vezérlő állandó bűntudat felől – semmiképpen nem jut el ideig. A narrátori funkció e megbicsaklásaként érthető számtalan olyan szövegrész, ami valamiképpen metatextuális jelentőségre szeretne szert tenni. Ott van például a kisajátított labirintus példázata:

„[V]alahol olvastam, hogy vannak, akik megépítik a labirintust, és vannak, akik tévelyegnek benne. Nos, talán ez az egyetlen különös képességem: hogy egymagam mindkét feladatra alkalmas vagyok. Azt megítélni, hogy az építményem felér-e mondjuk a krétaival, vagy csak amolyan ügyesen nyírt kertészmunka, az nem az én dolgom. Viszont annak utánajárni, hogy ezt a meglehetősen sivár építményt miért és miként húztam fel, az olyan feladat, amelyet rajtam kívül aligha végezhet el bárki is.” (307)

E fölényes narrátori hang már ismerős az előző szövegrészből, és ugyanolyan arroganciával tartja fenn önmaga számára a végső belátás lehetőségét, miként amaz. Andor személyes sorsa viszont elsősorban épp a végső belátás lehetetlenségét sugallja, azt, hogy nincs az az ágens, akinek jogában állna az én cselekedeteinek megfellebbezhetetlen értékelése, hiszen a szubjektivitás tragikuma abban áll, hogy soha senki számára nem lehetnek ismertek azok a végső kritériumok, amelyek garantálhatnák az értékelés helyességét.

A fent idézett sorokban körvonalazódó írói habitusával Andor azonban épp azt éri el, amire az előzőekben már utaltam: fölényeskedő megjegyzései által vagy a személyes sors csapdájában vergődő figura hiteltelenedik el, vagy a narrátor tud többet és jobban annál, amit az E/1-es elbeszélés „tükrében” róla megtudunk. Ez utóbbi esetben viszont mindaz, amit leír, nem egyéb, mint a saját kitettséget élvező én szenvedése, egy olyan éné, aki ráadásul (úgy) tudja, hogy „gyónni és feloldozni kizárólag apácarácson keresztül lehet” (309). Ezt viszont magához méltatlannak tartja, annak ellenére, hogy a vallomásos hangot

mindvégig fenntartja könyvében. Amitől az embernek van egy olyan benyomása, hogy a bűntudattól gyötört narrátor néha Antikrisztus-pózba vágja magát az apácarács előtt. Legalábbis végszavainak fényében (homályában?) szemlélve Andor írói habitusát.

(nyákos vaginák és gyöngyöző szeméremajkak)

A regény narrátorának fent elemzett ontológiai talajvesztettségéből kiutat az Eszter-szerelem jelent, legalábbis ennek jelzéseként értelmezhető az Eszterrel való szeretkezések hangsúlyosan természeti metaforikája. Az interszubjektív játszmák képmutató teatralitását³ ellenpontoszza az a természeti világ, amely az Eszter-szerelem szilárd talaján épül ki, és amelynek előzményei jobbára ikertestvérevel való kapcsolatában jelentek meg. A testvéri szövetség fontos színhelye a Kerepesi temető, ahol tulajdonképpen az ikrek a világ képmutató hazugságát elemzik, és talán nem véletlen, hogy ez a fejezet egy olyan valomással kezdődik, miszerint: „[É]vek óta a Kerepesi volt az egyetlen hely a városban, ahol elhittem a fű zöldjét, vagy a talpam alatt az avarzizegést. Ahol úgy éreztem, a természet végzi a dolgát” (109). Az ikrek beszélgetésének közegeként ez a dolgát végző természet az igazmondás alakzatává válik, és ekként ölt alakot Eszterben is, aki már a Szabadság hídi első találkozáskor egy természeti hasonlatba lép be: „úgy állt ott az a nő, mint a jegenyék” (123). Az Eszter–természet-hasonlatban kifejeződő analógiás viszony a későbbi szeretkezésekben a metafora azonosító műveletében válik még szorosabbá.

Az *olyan, mint*-től így jutunk el az *Eszter = természet* metaforáig, ami Andor számára az igazmondás⁴ mellett a megtisztulás alakzataként értelmeződik. Bár valamiképpen az előző rész fejtegetéseit idézően Andor az első szeretkezés alkalmával elutasítja (vagy elutasítva akarja, megtagadva igenli?) a megtisztulás lehetőségét: „Ne – mondtam ismét, de saját öletől gyöngyöző ujsa tapadt a számra, aztán befurakodott az ajkaim közé, hogy *tengerízével* megbénítson” (129). Eszter teste bibliai utalások és természeti képek szövődménye, az „úgy ült rajtam, mint az Úr angyala Ninivé romjain” (128) hasonlatától, az „ösvényt” képező gerincen át, a csigolyán túli „katlanig” és a csikló „paraszáig” (130. Kiem. tőlem: D. E.).

Az Eszter-szerelem mint a talajvesztett én számára adódó szilárd talaj alakzata épül ki abban a kitűnően megírt részben, ahol a szerelmi kölcsönösség egymás gondolatainak továbbgondolásaként, a természetben mint végső menedékben való megkapaszkodásként értelmeződik: „Most kéne *gyökere*t eresszek, gondoltam, mint a *tölgyek*, gondolta, inkább *cédrus*, az tovább él, gondoltam, szeretlek, gondolta... stb. (130. Kiem. tőlem: D. E.)

A természettel való azonosulás romantikus törekvése azonban sokszor a giccs határaitra sodorja a szenvedély nyelvét kereső narrátort érzelmes-érzelgős futamaiban. Például a Rozmaring étterem szocreál közegében kirobbanó gyönyör leírásában, amikor „a csikló, akár azok a kristályok, amelyek odalent, a bánya mélyén még puhábbak a tengeri szivacsnál, de amint megérinti őket a napfény, kemények lesznek, mint a rózsakvarc” (138). A mi-

³ Az anya figuráján keresztül Andor számára a színház következetesen mint a hazugság és a képmutatás alakzata értelmeződik. Onnantól, hogy az anya maga is a színészi szerepkör csődjeként jelenik meg, egészen odáig, hogy lakásuk a különböző színházi kellékek össze nem illő gyűjteményévé válik. Ilyen közegben az is teatrális gesztusként, a kívülről érkező etikai elvárásoknak való megfelelés fiú szerepének eljátszásaként értelmeződik, hogy Andor érthetetlen módon „ragaszkodik” anyjához, és haláláig képtelen tőle megszabadulni. A színház világába zárt főhős („a gyökereim egy színpad alatt vannak” 35.) a felé érkező elvárások szerint játssza el fiú szerepét az anya örültségének normakövető elhallgatásától (64, 119, 142), a róla való „gondoskodás” kényszerű szerepéig.

⁴ Az anyáról való beszéd tilalmának felold(ód)ása is Eszterhez kapcsolódik, amikor Andor azon kapja magát, hogy „a Lear király mélyelemzése helyett egyszer csak mesélni kezdtem mindarról, amiről lassan egy évtizede senkinek” (126).

nuciózusán kidolgozott metaforika a férfi gyönyörszerző ujjait (feltétlen odaadásával lát-szólag összeférhetetlen módon, és nem kis szerénytelenséggel) a napfényvel azonosítja, ezzel pedig azt a nemi sztereotípiát működteti, ahol a férfias-szoláris a nőies-lunáris ellentétpárjaként működik. Ez azonban még érthető a „minek nevezzelek” költői lelkesültsége felől, az viszont, hogy „még egy mozdulat, és Kuvait összes olajkútja meg Izland összes gej-zírje belesárgul” (138), már enyhén szólva is zavarbaejtő. Amihez még az is hozzájárul, hogy a két szerelmes gyönyörétől „életre keltek a radiátor csöveire spárgázott művirágok” (138). Az érzéki gyönyör e totalizációja még akkor sem képes meggyőzően hatni, ha az ember megpróbálja politikum és szexus összefonódásaként olvasni, főként, hogy a narrátor ezt valamiképpen el is várja tőle, amikor megjegyzi, hogy „alapjaiban rendült meg az egész szocreál a két söröskorsóval és a teli hamutállal együtt” (139). Rendült a fenét, mondanám legszívesebben a magát, a szövegét és engem újból agyonreflektáló narrátori szólamról, ami inkább megerősíti, mintsem hogy megrendítené a szocreál giccs-művészet totalizáló hatalmát. Még ha ironikusnak olvashatnám... Ezt viszont meggátolja a fenti reflexiós gesztus. És ezek után arra a tényleg ironikusnak szánt kitételre már igazából szinte kíváncsi se vagyok, hogy „a messi homályban felsejlett az Úristen nagyon is antropomorf alakja” (139), aki nem más, mint egy újabb italt szorgalmazó pincér.

A nőies-lunáris sztereotípiáját erősíti a regény nyugalom-motívuma, melynek összetettsége valamiképpen a fent elemzett túlzásba vitt reflektivitást ismétli. Vegyük sorra: Karácsonyra Eszter teliholdat kap „és örült is neki. Megkerestük a magyarokról elnevezett krátereket, meg hogy hol szállt le az Apolló, hol volt a Nyugalom-támaszpont... De a súlytalanságig se ő, se én. Földi verítékkal telt meg a Mare Tranquillitatis medre, aztán hallgattunk” (161). A szerelmesek között kialakuló iteratív szerelmi retorika a hold motívumát később a következőképpen „rakja össze”: „úgy ültem rajta, mint egy eszelős angyal, aki a fejébe vette, hogy az utolsó kráterig összerakja a tévedésből szétvert teliholdat” (173). Majd az írás megkezdésének első napjaiban jegyzi fel Andor, hogy „a valódi Nyugalom-támaszpont kicsit messzebb van, mint a Mare Tranquillitatis, de talán könnyebben elérhető” (306).

A sorokban szövődő motívumháló nagyjából három jelentésszálal sző egybe: Eszter – Hold, Nyugalom-támaszpont – valódi nyugalom, Mare Tranquillitatis – tranquillitas animi. Valójában az a benyomásom, hogy Eszter figurája kissé esetlegesen kapcsolódik be a mentonímia-sorozatba. Erre utalhat az is, hogy ajándékba kapja a teliholdat szerelmétől, tehát nem sajátja, hanem mintegy rövid időre hozzakerül, de a jelenet végére szét is tépi, hogy visszakerülhessen a narrátorhoz, és újabb ürügy lehessen egy sikerült hasonlathoz. Ezek után tehát Eszter méhének hasonlataként fordul elő, „mint egy szétvert tojás, amiből valami vadállat már kizabálta a petesejtet, úgy heverték az összeszaggatott holdgömb cafatjai a matracon” (163). Ebben nemcsak az van benne, hogy Eszter újból elveszíti a megfogant gyereket, hanem a petesejtet zabáló falánk vadállat alakzatában megjelenhet Andor bűntudata is.⁵

Ennél azonban sokkal erősebbnek érzem a másik két jelentésszálal, ami a kötetcímként kiemelt fogalom felől is nagyobb hangsúlyt nyer a szövegben. A nyugalom motívuma ezek alapján az 1969-es holdraszállást hozza összefüggésbe valamiképpen az írás által elérendő lelki nyugalommal. Véletlenül akadtam rá arra a Tillmann-szövegre, ami hasonlóképpen a kettő összefüggéséről beszél. Hosszabban idéznék a szövegből:

„A holdraszállás egy hosszú hagyomány része. Úgy tűnik, ennek a program tervezői is tudatában voltak annak idején, amikor antik neveket és helyeket választot-

⁵ A vadállat mint Andor (megtagadott) alakmása többször is hivatkozási alapként jelenik meg Jordán Éva-kapcsolatban, de erről a későbbiekben még szót ejtek.

tak: az Apolló név egyértelmű: „a távoli istenség ő” – írja róla az ókortudós Kerényi Károly. A Nyugalom tengere már kevésbé az. Talán a holdraszállás emberfeletti erőpróbáját enyhítendő választották a leszállás helyszínéül. Ugyanis a *Mare Tranquillitatis*, akárcsak a szomszédos Derű tengere, a *Mare Serenitatis* egy-egy klasszikus filozófiai fogalomról kapta nevét. A latin *tranquillitas animi*, a lélek nyugalma (görögül: *ataraxia*) a sztoikus filozófia és az antik életművészet kulcsszava, akárcsak a *serenitas*, a derű, a tulajdonképpeni boldogság, melynek elérése minden filozófiai megismerés, felvilágosodás, felderülés végső célja.”⁶ (Kiem. az eredetiben)

Úgy vélem, a fenti részlet megvilágító erejű lehet Bartis kötetének nyugalom-motívuma kapcsán is, vagy legalábbis számomra mindenképp az. Bár ezzel együtt Bartis narrátorának vágyott sztoicizmusa, írói habitusa és retorikai megoldásai között – az utolsó mondat fényében – továbbra is ellentmondásokat érzékelek.

Ide tartozik az, ahogyan a Jordán Évával való kapcsolatát Andor a mérhetetlen trágárság és vulgaritás nyelvi közegébe engedi le (!), és ezzel csak látszólag vállalja azt, amit a szubjektum heterogenitásának nevez. Andor önanalízisében ez bizonyára az önmegismerés mérföldköve lehetne, ha ehhez a vállalkozáshoz társulna némi elfogadó-készség (főként, hogy erkölcsiségtől megfosztott lényként definiálja magát a kötet végére), és nem utasítódna ez a nem emberi, az állati, a mocskos, a vulgáris regiszterébe. Ezzel nem azt mondom, hogy összetéveszti a trágárságot az őszinteséggel, miként Eszter mondja neki valahol (192), még csak azt sem állítom, hogy vulgaritása megbotránkoztató, hanem épp fordítva: trágár szavai túl kimértek. Ki vannak súlyozva. Leginkább egy erkölcsész didaktikus célzattal alkalmazott vulgarizmusaira emlékeztet: az a figura, aki a Jordán Évával való szex-jelenetek alpári nyelvét beszéli, pontosan tudja magáról, mennyire megveti ő a test minden állatias mocskát (ennek ellentpontjaként meg is költi a tisztán felmagasztosuló, Eszter-testű természet-ősanját), és nyelvében külön is tartja önmagát ettől. Ennek egy példája az, ahogyan megtagadja élvezetét a nőtől: „Éreztem, hogy a következő pillanatban torcon köpöm ivarmirigyeim minden mocskával, de kirántottam *magam* a szájából, mert az életben nem akartam ebbe a lihegő húsdarabba élvezni” (195. Kiem. tőlem: D. E.). Ezt a különállást Jordánnal szemben még a krétaevés utáni hallucinatorikus gondolatfolyamban is képes megőrizni önmaga számára, miközben elmereng a különböző szexuális segédeszközök eshetőségén, hiszen „az enyémhez nem fogsz hozzányúlni” (197).

Ezzel kapcsolatban világosan megfigyelhető, hogy jóllehet a vulgáris nyelvhasználat minden gond nélkül társul az anya, az anya-nevű kurva és Jordán Éva figurájával, akár úgy, hogy ők maguk beszélnek, akár a narrátor (le)értékelő megjegyzéseiben, Andor soha nem használja saját nemi szervének megnevezésére a vulgáris regiszter szavait. Hol „ölem”-nek (Eszterrel kapcsolatban 130), hol „hímtag”-nak (Jordánnal kapcsolatban 190) nevezi, a legerősebb a fenti jelenetben, amikor „magam”-ként (195) beszél róla, de ekkor is a megvonás alakzataként.

A Jordán Éva bibliai vezetéknevéhez társuló tisztaság-képzet (megtisztulás a keresztiség által a Jordán vizében) tulajdonképpen olyan értelmezést implikál, miszerint a nő figurájához társuló immoralitás, a testiség mocska által szerzi meg Andor önnön tisztaságát e szennyezettség ellentpontjaként. Erre utal az a kijelentése, hogy „[ú]gy éreztem, hogy tisztábban lépek ki ebből a luxuskuplerájából, mint ahogy világra jöttem” (194). Önnön tisztaságát a másik, a test mocska által mutatja meg – nagyon is erkölcsös habitus az ilyen, még hozzá a keresztény erkölcsiség modellje szerint: nem én vagyok az, aki élvezzi a bűnt, hanem a

⁶ Tilmann J. A.: „A nyugalom tengerén”, <http://www.c3.hu/~tillmann/konyvek/tavkertek/nyugalom.html>. Letöltve: 2007. dec. 17-én.

bennem lakó ördög, állat. Ezt értem ki abból, ahogyan Andor, miután megmártózik a jordáni mocsok keresztvizében, és problémátlanul átmegey Eszterhez, azzal védi magát a belátástól, hogy „ami történt, az *nem velem* történt” (191. Kiem. tőlem: D. E.). Ezt az önmentegétést folytatja aztán a Jordánnal folytatott „állatosdi” (220) során, amikor hol „veszett eb” (193), hol „az első osztályú vadállat” (uo.), hol „foxi helyett egy hiéna” (220) stb.

És mindegyik még öntetszelgően reflektál egy Eszter-krízis során, amikor kitör belőle az erkölcscsész, és belső monológjában helyre teszi a dolgokat:

„Meg persze, én is követtem el hibákat, nem is akármilyeneket, de legalább kiismertem magam. Igen, aligha van fontosabb, minthogy kiismerjük a saját gyengéinket. Kiismerjük, és marokra fogjuk. És ehhez nagyon is szükség volt erre a Jordánévára. Hogy az ember ne szarjon be, ha a két szép szeme helyett egy vadállatot lát a tükörben, hanem tudja, hogy mi a teendő” (280).

Mégpedig azt, hogy miként tagadja el önmaga előtt, hogyan távolítsa el magától – a szövegrész ily módon valóban a minden erkölcsi érzéktől mentes cinikus ember álcázott ars vivendijeként lenne olvasható. Csakhogy az idézet a következőképpen folytatódik:

„Meg az örökös anyámra való hivatkozás, az talán még a Jordánévánál is súlyosabb hiba volt. Meg a másik mocskával mosakodni. Ha úgy vesszük, nincs ennél se aljasabb, se nevetségesebb útja a menekülésnek” (280–281).

Satöbbi, satöbbi, még néhány aforisztikus tömörségű közhely, mint például: „a gyávaságnál sincs nagyobb istenverése”, vagy hogy „a sötétzárka sem tesz annyira magányossá, mint a hazugság”. És akkor ezek után a kötet befejezése még egyszer: „egyetlen dolog tölt el csodálattal: a csillagos ég fölöttem. És ez még nagyon kevés” (325).

Igen, az értelmezésem épp ennek kifejtését szerette volna végigvinni: a szövegben megképződött személyes sorsképlethez képest „nagyon kevés” ez a pár utolsó mondat, ami Andort egy minden erkölcsi érzék nélküli kvázi-Antikrisztusként definiálja. A szöveg retorikája, a szereplők pozitív és negatív karakterjegyei mentén kiépülő viszonyrendszer mind arra engednek következtetni, hogy Andor számára a világ megúsztatlanul fekete-fehér. Vannak jó testek, amelyekről csak emelkedett, ódai hangfekvésben tud beszélni, és vannak démonizált, rossz testek, amelyeket trágár szavakkal bélyegez meg, hogy ekképp büntesse őket. Van az álságos, hazug, teátrális társadalmi közeg, és van a tiszta, természeti világ, ahol az ember pillanatokra elérheti a súlytalanság állapotát. Nyugalom viszont semmiképpen nincs, talán épp azért, mert olyan kényszeresen külön vannak tartva ezek a világrészek. Az Apolló leszállt ugyan, de a holdkomp kiszállóajtaja csukva maradt.

Felhasznált irodalom:

Károlyi Csaba: „Egy nyugtalanító regény”, *ÉS*, 45. évf. 35. szám, 2001. aug. 31.

Szilágyi Zsófia: „Az iszapba ragadt idő”, *Bárka*, 2002/3, 111–117.

Rácz Péter: „Ex libris (Bartis Attila: *A nyugalom*)”, *ÉS*, 45. évf. 41. szám, 2001. okt. 12.

Bombitz Attila: „Szerelemről, holdraszállásról és művészetről”, in: uő.: *Akit ismerünk, akit sohasem láttunk. Magyar prózaszeminárium*, Kalligram, Pozsony, 2005.

BIZÁNCI INTERNET*

A jó és rossz fiúkról

Ha végigtekintünk Bizánc történelmén és az általa vívott háborúkon, inkább következtethetünk ennek az államnak a vitalitására, mint dekadenciájára; számtalan ellenség, számtalan háború és számtalan nagy vereség, mindenekelőtt számtalan belső viszály, államszűny és polgárháború kíséri végig egész történelmét. És Bizáncnak mégis sikerült mindebből kilábalnia és talpra állnia. Még Konsztantinopolisz első bukása után is, a bizánciaknak nem csupán sikerült visszaszerezni városukat – a keresztések ellenében, és az épeiroszi és nikaiai királyság között dúló háborúk dacára, amelyek ismét csak a nagy családok összecsapásai voltak –, de már VIII. (Palaiologosz) Mihály (1259–1282) idején megújulásra, mégpedig komoly kulturális megújulásra kerül sor, amelyet egyes történészek, nem egészen helytállóan – hogy miért, látni fogjuk – „Palaiologosz-reneszánsznak” neveznek.

Bizánc idealizálása azonban ugyanolyan tévedés volna, mint a befektetése. Minél komolyabban foglalkozik valaki történelemmel, annál nehezebb lesz világosan és egyszerűen elkülönítenie a „jó” és „rossz” fiúkat, kivéve persze a nacionalista történetírókat, akiknél „mi” mindig jók vagyunk, „ők” meg mindig rosszak. Tévedés volna tehát Bizáncot a barbár hordák tehetetlen, jószándékú áldozatának tekinteni. Amikor van hozzá ereje, Bizánc komoly hatalom, világos imperiális ideológiával – az „imperialista” szó használata, bár ide kívánkozik, valószínűleg anakronizmus lenne.

Az anakronizmustól pedig ajánlatos tartózkodni. A nemzeti szuverenitás és a nemzetek joga egy terület birtoklására új eszme – még az 1815-ös bécsi kongresszus résztvevői számára is ismeretlen volt –, és ha valaki figyelmesen vizsgálja a történelmet, látni fogja, hogy a területeket többnyire erővel szereztek és veszítették el. Költői túlzás volna azt mondani, hogy karddal, mert ez sem volt mindig ilyen egyszerű, különösen a nagy népvándorlás esetében, mely Bizánc történelmének nagyobbik részében zajlott, az oszmán törökök végzetes felbukását is beleértve. Nagy tömegek, amelyek nemcsak harcosokból, hanem nőkől és öregekből is állnak, helyet keresnek, ahol letelepedhetnének; ennek logikus módon ellenállnak azok, akik már letelepedtek vagy éppen ellenőrzésük alá vonták a területet. Logikus, hogy háborúkra kerül sor; némelykor egész népeket legyilkolnak. A levuniumi ütközetről (1091) szólva Anna Komnéna szó szerint azt írja, hogy napnyugtáig minden besenyőt legyilkoltak karddal, és hozzáteszi, „a gyermekeket és asszonyokat is beleértve”. Megbánást ne várjanak; ellenkezőleg, úgy tűnik, apjának a barbárok elleni harcban szerzett érdemeit ecsetelve Anna Komnéna még túlzásba is esik, egyes történészek ugyanis a besenyők megsemmisítését 1122-re teszik, és Komnénosz Jánosnak tulajdonítják. Ezzel szemben Anna Komnéna más helyeken apja – mint ma mondanánk – „humánus viselkedését” emeli ki a hadifoglyokkal szemben. Aminek, igaz, ami igaz, kézzelfogható eredménye nincs, mert előfordul, hogy a foglyokat, állítólag önkényesen, mégiscsak meggyilkolja valaki, aki aztán büntetlen marad. Másfelől mindig kész

* Radoslav Petković esszéjének első két része a februári és márciusi számunkban olvasható. (A szerk.)

arra, hogy az ellenségnek, például Robert Guiscard-nak, felrója a foglyokkal szembeni kegyetlenséget. Létezik tehát valamiféle elképzelés arról, mit szabad és mit nem szabad tenni csata után; vagy talán pontosabban, mit nem kellene tenni, különösen ha a foglyok keresztények – helyesebben azonos hitűek, hiszen hasonló megfontolásokkal találkozunk a mohamedánok közötti háborúban is; de a lelkiismeret könnyen elszunyókhál, az öldöklés könnyen mentséget talál, egy barbár nép megsemmisítése pedig mégiscsak kétségtelen sikernek számít. Ami megint csak nem jelenti azt, tudjuk az Ószövetségből, hogy ezek a népek, ha több sikerrel harcolnának, a területet birtokba véve egy cseppet is könyörületesebben bánnának az ott lakókkal.

Akik viszont túléltek a balszerencsés ütközetet és elkerülték a pusztulást, azokkal előfordulhat, hogy olyan helyen találják magukat, ahová nem kívánkoztak. Nikéetasz Khóniatész meséli el, hogy II. János 1129-ben nagy hadjáratot indított a tribalusok ellen – „egyesek szerbeknek nevezik őket”, mondja Khóniatész –, „akik pusztították a vidéket és felborították a békét”. Miután nagy hadisarcot szedett tőlük és szétosztotta katonái között, a foglyok többségét átvitette Nikomédia környékére (Kisázsziába). Egyesek ezután a bizánci seregben szolgáltak ott, mások pedig adót fizettek.

Az egyik kísérlet volt ez a sok közül az ázsiai határok megerősítésére, amelyek a két kontinens terjeszkedő birodalom további sorsára nézvést éppoly fontosak voltak, mint az európaiak; a bizánciak szerint az ideális határ északon a Duna, délen az Eufrátesz lett volna. Ahhoz, hogy a keresztések egyáltalán elfoglalhassák Konsztantinopoliszt, az kellett, hogy Bizánc drámai módon meggyengüljön. Ezt két nagy vereség idézte elő Kisázsziában, a szeldzsuk törökök elleni háborúban: Mantzikernél 1071-ben és száz évvel később, 1176-ban Myriokephalonnál. Az első vereség Kisázszia és az ideális déli határ végleges elvesztéséhez vezetett.

A keresztesháborúk az első vereség közvetlen következményei voltak. Alexiosz Komnénosznak; aki sikeres háborúkat vívott a kisázsiai pozíciók visszaszerzése érdekében, katonákra volt szüksége, különösen mert két fronton kellett harcolnia: Kisázszia mellett a Balkánon is, többek között a szerbekkel. Ezért II. Orbán pápához fordult segítségért. II. Orbán a clermonti zsinaton keresztesháborút hirdetett meg: segíteni kell a keleti keresztényeknek, el kell felejtetni a régi viszályokat; és nem csupán Romanijáról van szó – így nevezte II. Orbán Bizáncot, és ez az egyik név, amit ők maguk is használtak –, hanem Jeruzsálemről is; a nyugati keresztényeket Isten fogja vezérelni ebben a háborúban, és aki csatában hal meg, annak minden bűne megbocsáttatik. Az egybegyűltek *Deus le volt* – Isten akarja így – kiáltásokkal kísérték a pápa szavait.¹

Anna Komnéna erről az epizódról megfeledkezik. Nála a keresztések elég váratlanul jelennek meg – mint valami sáskahad –, és többnyire ilyen benyomást is keltenek. Tény, hogy amikor Alexiosz Komnénosz segítséget kért, nem remélt és nem is óhajtott ilyen hadakat; neki olyan sereg kellett, amelyiknek ő parancsol, zsoldosfélék, mint amilyenek korábban Flandriai Róbert katonái voltak, és semmiképpen sem egy nagy nyugati sereg, amelynek nemcsak hogy nem parancsolhatott, hanem amely a város számára is veszélyt jelentett.

Mindenkit csak egy gondolat vezérelt, a vágy, hogy megvalósítsa álmát, és elfoglalja Konsztantinopoliszt, mondja Anna Komnéna, amikor leírja a keresztések megérkezését Bizáncba 1096 telén. 1097-ben a bizalmatlanság már kölcsönös volt; a konfliktusok – fegyveresek is – korán kialakultak, és a gyűlölet egyre nőtt. Anna Komnéna sem érez egy cseppnyi rokonszenvet azok iránt, akiket frankoknak, latinoknak vagy keltáknak nevez. De minden bonyodalomnak legalább két oldala van.

¹ A keresztesháborúk történetét tárgyaló kasszikus mű: Steven Runciman: *A History of the Crusade*, Cambridge UP, 1951. Magyarul: *A kereszties hadjáratok története*, Osiris, Budapest, 2002.

Nem törődve a megállapodásokkal és a nemzetiünk által tett szolgálatokkal, ezek a görögök mindenre rátámadtak, aki ellenállni képesnek látszott, felgyújtották a házaikat, egész városnegyedek váltak gyorsan hamuvá. Nők és gyermekek, öregek és betegek, mind a lángokba veszttek... ugyanígy felgyújtották a templomokat és kolostorokat az összes szentségekkel és azokkal együtt, akik ott kerestek menedéket... még a holtakat sem kímélték. A tetemeiket kirángatták a sírokból és végigvonszolták az utcán, mintha ezek az érzéketlen testek képesek lettek volna érezni a bántalmazást... A vandálok ezután a Szent János ispotályt rohanták meg, és karddal végeztek az ott talált betegekkel...

Így írja le Türoszi William a latinok 1182-es legyilkolását Konsztantinopoliszban. De Konsztantinopolisz akkorra már sok vérontást látott. Maga Anna Komnénéa meséli, mi csoda fosztogatásra került sor, amikor apja hadserege a trónért folyó küzdelemben elfoglalta Konsztantinopoliszt, és hogy ez alkalommal „sem a templomokat, sem a legszentebb ereklyéket” nem kímélték. Azt mondja, a katonák tartózkodtak a gyilkolástól – egy másik történetíró, Zónarasz szerint gyilkoltak is –, „de minden más gonosztettet elkövettek, tökéletesen és kíméletlenül semmibe véve mások méltóságát”. Konsztantinopolisz egyik legszentebb ereklyéjét, Jézus Krisztus saját kezűleg Edessza királyának, Abgárnak írott levelét viszont nem a keresztetek rabolták el; 1185-ben, II. (Komnénosz) Andronikosz megbuktatásakor tűnt el, amikor a csőcselék ismét kifosztotta a templomokat, és kiszaggatta az ikonokat ezüst és arany keretükből. Természetesen a bizánciak egymás közötti háborúinak efféle tapasztalatai semmi okot nem szolgáltattak a keresztetek iránti nagyobb bizalomra – és őszintén szólva, ilyen ok nem is volt.

...Alexiosz is megtudta, hogy Bohemond [a keresztetek egyik vezére – R. P.] kiüldöttei útján békét ajánl, azt is tudta azonban, hogy saját környezete mindig kész újabb gonoszságra (látta, hogy lázadoznak minden alkalommal, és nagyobb fenyegetést jelentett számára a tulajdon vére, mint az idegen ellenség), és elhatározta, hogy nem küzd tovább kétfelé a két ellenséggel. A mondás szerint szükségből erényt kovácsolván úgy határozott, bölcsebben teszi, ha békét köt a keltákkal, és elfogadja Bohemond ajánlatát.

Így írja le Anna Komnénéa a helyzetet, amelybe apja került. És nem ez volt az egyetlen eset; valamivel később arról ír, hogy Alexiosznak

alattvalói lázongása sem okozott kevesebb gondot – rájuk valójában még jobban gyanakodott, és igyekezett a lehetőség szerint védeni magát ellenük. Úgyesen szövögették hálójukat.

A latinok és görögök, Kelet és Nyugat konfliktusa csak tetőzött 1204-ben, a negyedik keresztesháborúban. Bizonyos, hogy Anna Komnénéa gyanúja megalapozott, és a keresztetekben már korán feltámadt a vágy Konsztantinopolisz elfoglalására. Az ösztönzés a végső elhatározáshoz ismét bizánci oldalról érkezett. A keresztetek már letértek útjukról – eredeti céljuk a Szaladin által 1187-ben elfoglalt Jeruzsálem visszaszerzése volt –, és a keresztény Magyarország ellen indultak, hogy Zadar elfoglalásával fizessék meg Velenecének átszállításukat Egyiptomba; ekkor megjelent Angelosz Alexiosz, a megbuktatott II. Izsák császár fia, és a segítségüket kérte. Sikerült megszöknie a börtönből, ahol megvakított apjával együtt raboskodott – és a keresztetek meghallgatták kérését. Nem ez az utolsó alkalom, hogy egy trónkövetelő akárkinek a segítségét elfogadja; 1442-ben XI. Konstantin fivére, Demeter a török udvarban szőtt terveket barátaival Konsztantinopolisz megtámadására.

Az általános bizalmatlanság légkörét, amelyben egyesek bármit hajlandók megtenni a trón megszerzéséért, jól illusztrálja egy Pszellosz által elbeszélt epizód. A halála előtt szerzetesi fogadalmat tevő IV. Mihály (1031–1041) jámbor tetteiről szólva Pszellosz ezt írja:

Vannak, akik, nem éppen a család iránti baráti érzelmektől vezéreltetve, hanem inkább előítéltekkel megterhelve azt mondják, hogy Mihályt bizonyos misztikus szertartások készítették arra, hogy a hatalomra törjön. Kísértetszerű jelenések, amelyeket csak ő látott (amint mondják), megjövendölték felemelkedését, és szolgálatukért cserébe azt követelték tőle, hogy tagadja meg Istenbe ve-

tett hitét. Elbeszélésük szerint ez az egyezés kínozta és háborgatta most, arra kényszerítve őt, hogy megpróbálja kiengesztelni a Mindenhatót.

Ez a macbethi történet a bizánci történelemben nem az egyetlen és nem is kivételes találkozás a gonosz szellemekkel. Bizánc belső démonai? Lehetséges; a törökökkel, frankokkal, latinokkal, szerbekkel, bolgárokkal és a többiekkel együtt azok is a létére törnek. De megint csak ne feledjük: Nyugat-Európa is a saját belső démonait kergeti; a nagy haj-sza – amelyet boszorkányüldözésnek nevezünk – még csak ezután következik, és nagy lelkesedéssel fog részt venni benne mindenki: katolikusok és protestánsok, gazdagok és szegények, tanultak és tanulatlanok egyaránt.

Bizánc, tudomány, technológia: Mechanikus játékok és görögtűz

A császári trón előtt egy fa állott, aranyozott bronzból, és hasonlóképpen aranyozott bronzból készült madarak ültek az ágain (valódi) madarak kiállításait hallatva, mégpedig mindegyik a maga fajtája szerint. A császár trónját úgy készítették el, hogy az egyik pillanatban nagyon alacsonynak, majd magasabbnak, s a következő pillanatban nagyon magasnak tűnik. Igen hatalmas, és bronzból vagy fából készült. Körülötte arannyal bevont oroszlánok, mintha őriznék, farkukkal a földet verdesik, szájukat kinyitva és nyelvüket mozgatva üvöltöttek...

Azután háromszor arccal a földre borulván (proszkűnéziszt végrehajtván) fölemeltem a fejemet, és a császárt, aki az imént kevéssel a föld felett ült, most más öltözetben, magasan a mennyezet alatt ülni láttam. Miképpen viszik ezt végbe, elképzelni sem tudom, hacsak nem olyasféle gépezettel emelik fel, mint ami a borsajtónál használatos. A császár ekkor nem szólt egyenesen hozzám, mert ha akarta volna is, a nagy távolság miatt nem érhettem volna szavait.

Ez Cremona püspökének, Luidprandnak a nevezetes beszámolója, aki valamikor 950 táján fordult meg a konstantinopoliszi udvarban Itália királyának követeként. A mechanikus játékokat (*automaton* vagy *automata*) az antikvitásban is ismerték. Állítólag az elsőt, egy fából készült labant, a tarentumi Arkhütasz (i. e. 400–350), mellesleg Platón barátja szerkesztette. Alexandriai Hérón (1. század) részletes értekezést hagyott ránk különféle vízzel, súlyokkal és gőzzel hajtott mechanikus játékokról. A szöveg, akárcsak az automaták, nagy népszerűségnek örvendett a reneszánszban. Egy erről szóló tudósítás Yeatset is megihlette, és közvetve hozzájárult a Bizánccal szembeni költemény megszületéséhez.

Ez a dolog racionális oldala – amiképpen Luidprand is racionálisan reagált. Azonban az ókor és a középkor folyamán és a reneszánszban is az ilyesféle dolgok felcsigázták a képzeletet és legendákat szültek; természetes, hogy a mágiával hozták összefüggésbe őket. Így jött létre számtalan elbeszélés varázslókról, akiket olyasféle szolgák vesznek körül, mint amelyeket a 20. században, Karel Čapek híres drámája nyomán, robotoknak nevezünk. Luidprand talán nem igazán tartozott az ismertett bizánci mutatóvány „célcsoportjába”; számos követre nagyobb és mélyebb hatást gyakorolt.

E csodák alkotója Leo Mathematicus volt, akit León Philozophosznak is neveztek (kb. 790–870), egy igazi reneszánsz személyiség. Orvos, költő és tudós volt, a Bardasz által a 9. század közepén megújított főiskola vezetője. Az iskola a Magnaura palotában működött, matematikát, asztronómiát, filozófiát és grammatikát tanítottak benne; később különböző profilú állami hivatalnokokat képeztek. Habár ezeket a bizánci iskolákat gyakran nevezik egyetemeknek, meg kell különböztetnünk őket a később Nyugaton megjelenő oktatási intézményektől.

A Luidprand által leírt mechanikus játékokon kívül Leo jelzőtoronyok láncolatát is létrehozta Kisázsia felől Konstantinopoliszig, amellyel gyorsan hírt lehetett adni egy ellenséges támadásról. Az információ továbbítása tűzjelekkel nem volt ismeretlen az antikvitásban, Leo azonban néhány újítást vezetett be. A történelemszempontból különféle magyarázatokkal talál-

kozunk ezeknek az újításoknak a természetét illetően, de mindegyik arra vezethető vissza, hogy a jeltovábbítást időben jobban koordinálták, akár mert Leo tartósabb tüzelőanyagot használt, akár mert pontosabban kiszámította az időeltolódást Konsztantinopolisz és az ázsiai városok között. Kilenc világitótorony alkotott láncot a konsztantinopoliszi császári palota és a kisázsiai Taurusz-hegylánc között, egy óra alatt gyűrve le 450 mérföld távolságot. Leo Mathematicus mellesleg 840-től 843-ig Thesszaloniké püspöke volt, de aztán leváltották a képrombolókkal fenntartott kapcsolatai miatt.

Az egyik róla szóló legenda szerint Mamún kalifa magához hívatta, gazdagságot és rangot kínálva neki: az egész szaracén nemzet hódolni fog neked, írta állítólag a kalifa, és egyúttal örök békét és 2000 font aranyat ajánlott fel Teofil császárnak. Teofil nem fogadta el ezt az ajánlatot.

Nem tudjuk pontosan, és alighanem soha nem is fogjuk megtudni, milyen technológiai megoldások álltak a Luidprand által leírt császári-diplomáciai mutatóvány mögött, ahogyan annak a receptjét sem ismerjük, amit a kortársak „görögtűznek” neveztek. Ez a fegyver néhányszor megmentette a bizánci birodalmat, és még többször a bizánci flottát; olyan tűz volt ez, amelyet egyfajta fúvócsőből bocsátottak ki – helyesebben irányítottak –, és a vízen is égett. Csak homokkal és – a legenda szerint – vizelettel lehetett eloltani. Anna Komnéna leírja, hogy a Pisával vívott tengeri ütközet előtt bronzból vagy vasból készült oroszlánfejeket és más állatalakokat erősítettek a hajókra; aranyfüsttel vonták be őket, hogy még ijesztőbbek legyenek. A görögtűz aztán – folytatja Komnéna – csöveken keresztül ezekből az állatfejekből csapott ki, és úgy látszott, mintha tüzet okádnának. A görögtűz ez alkalommal is eldöntötte a csatát:

a barbárok eszüket vesztették a félelemtől... a tüzet egyenesen rájuk irányították, és erre nem voltak felkészülve; a tűz természete szerint fölfelé tör, de ez arrafelé lobbant, amerre a rómaiak akarták...

A hagyomány szerint a görögtűz megalkotója Kallinikosz építész volt, egy zsidó, aki az arab hódítók elől menekült Konsztantinopoliszba; találmányát először Konsztantinopolisz arab ostromakor, 674–678-ban használták, akkor mentette meg első ízben a várost. Receptjét, ismét csak a hagyomány szerint, csak a császárok ismerték, meg Kallinikosz leszármazottai, akik előállították; nincs kétség afelől, hogy a titkot jól őrizték. Egyes történészek szerint egyébként Kallinikosz története koholmány, és a görögtűz a konsztantinopoliszi alkímisták műhelyeiben született.

A mechanikus játékok és a görögtűz egyaránt arra mutatnak, hogy Bizánc, legalábbis történelme egy szakaszában, olyan technológiai tudást birtokolt és alkalmazott, amely Európa másik része számára hozzáférhetetlen volt. A császári diplomácia játékszerei talán az ókori mechanikusok tudásának termékei voltak, de nincs arról adat, hogy korábban, mondjuk a római császári udvarnál, ezen a módon alkalmazták volna őket. A görögtűz hatása korántsem korlátozódott a lélektani effektusra, de Anna Komnéna leírása bizonyítja, hogy azt is számításba vették.

Gyakran nem vagyunk tudatában a látszólag egyszerű dolgok fontosságának – Bizánc átvett még egy rendkívül fontos haditechnikai találmányt másoktól: a kengyelt. A hetedik században tanulták el használatát ázsiai lovasoktól, és később terjedt tovább Nyugat-Európába.

A „középkor” szó hallatán manapság az egyik első asszociációnk – a páncélos lovas. Kengyel nélkül ez a jelenség elképzelhetetlen volna – a páncélos vitéz túlságosan ingtag a nyeregben, ezért az antikvitás, akárcsak Bizánc az első századokban, csak könnyűlovaságot ismert. A kengyel átvételével Bizánc az első európai hatalom, amelyik nehézlovaságot alkalmaz; ennek pusztá megjelenése rémületet vált ki az ellenségéből.

A hadtudomány művelői és a történészek sokat értekeznek ma a lovasság és a gyalogság viszonylagos előnyeiről és hátrányairól, és általában úgy tartják, hogy a jó minőségű

gyalogság, íjász egységek támogatásával, felülmúlja a lovasságot. A nehézlovasság nagy pillanata valószínűleg az első keresztesháború volt, amikor páncélos lovagok viszonylag kis csapata diadalmasan nyomult előre egészen Jeruzsálemig, a későbbi török háborúkban azonban ki fog derülni, hogy az európai páncélos lovagok többnyire alulmaradnak a török hadsereggel szemben, amelynek fő fegyvernemét a fegyelmezett gyalogság adja. Európa akkor kezd majd ismét győzelmeket aratni, amikor a tűzfegyverek fejlődése következtében visszatér a gyalogság taktikai elsőbbségéhez.

Am akárhogy is állt a dolog taktikai szempontból, a nehézlovasság megjelenésének hatalmas következményei voltak a nyugat-európai társadalomra nézve. A páncélos lovag drága, attól kezdve, hogy kitűnő és jól betanított lóra van szüksége, egészen a páncél áráig; és bármi volt is elméletileg – vagy akár gyakorlatilag – a lovasság és gyalogság erőviszonya, a nehézlovassággal csak kitűnően kiképzett és nagyon fegyelmezett gyalogság volt képes szembeállni.

Ilyen ellenfél a középkori Európában nem volt. A páncélos lovag, a dolog természetéből fakadóan, az uralkodó osztályhoz tartozott, és katonai fölénye világosan megmutatkozott a 14. és 15. század parasztfelkeléseiben, olyan időleges vereségek ellenére is, mint amilyen a franciáké volt a flandriai városokkal vívott háborúban, vagy Jan Žižka huszitáinak sikere Csehországban. Mindenesetre a nehézlovasság kivételesen fontos eleme volt a feudális társadalomnak, amely nélkül valószínűleg másmilyené alakult volna.

Van még egy fontos találmány, amelyet manapság nyugat-európai szimbólumnak tekintünk, de Bizáncból érkezett ide – az orgona. Bizáncban született, az udvari ceremóniák céljaira, majd a 8. században rövid időre megjelent a templomokban is, hogy aztán hamar eltűnjön onnan. A templomi zenélés a pravoszláv egyházban máig kizárólag az emberi hangon alapul. Két orgonát küldtek ajándék gyanánt a frank udvarnak a nyolcadik és a kilencedik században, de tömegesen csak a 11. században érkeznek Nyugatra, és virágkorukat azután élik, hogy a 13. században feltalálják a *confaltoriumot*, a levegőszabályzót. A bizánci udvarban aranyból készült orgonák voltak, amelyek a császárt üdvözölték.

A bizánci asztronómia Ptolemaiosz *Almagest*² című művén alapult, de már használták az asztrólabiumot, akárcsak a perzsa és arab csillagászati táblázatokat; Theodorosz Metokhitész (1270–1332), akinek nálunk kizárólag a Szerbiáról és a szerb udvarról szóló beszámolója ismert – a szerb udvarnál tett látogatása egyébként csak egy epizód volt az életében –, a kései Bizánc egyik legjelentősebb csillagásza volt. Mint mondja, lelkét megtisztítja az asztronómia azáltal, hogy az emberi fontoskodás szomorú látványa fölé emeli. Egyébként nagy logothétosz³ is volt II. Andronikosz idején. Egyik kortársa így jellemzi:

Reggeltől estig teljességgel és nagy buzgalommal az államügyeknek szentelte magát, mintha a tudomány semmit sem jelentene számára, később azonban, este, miután elhagyta a császári udvart, úgy mélyedt el a tudományban, mint akitől idegen minden más foglalatosság.

Érdeemes eszünkbe vésnünk ezt a leírást annak a Bizáncnak az egyik képviselőjéről, amelyet túl gyakran képzelünk el a vallás vagy a politika igájában sínylődő társadalomként.

Tanítványa, Niképhorosz Gregorasz többek között a naptár problémájával foglalkozott, és sajátos módszert dolgozott ki a Pászka dátumának megállapítására, aminek döntő jelentősége volt a keresztény Húsvét időpontjának meghatározásában. Egy 1324-ben megtartott tanácskozáson előterjesztette módszerét az udvari tudósoknak, és azok mind elfogadták, az akkori császár, II. Andronikosz azonban politikai és vallási okokból nem

² Ptolemaiosz *Mathématiké szüntaxisz* című műve, amely arab fordítása címén vált ismertté. (A ford.)

³ megasz logothétosz: főminiszter (A ford.)

támogatta. Gregorasz kutatásait később XIII. Gergely pápa fogja felhasználni 1582-es reformjához, és korszerű időszámítást vezet be, amely azonban a pravoszláv félnek továbbra sem tetszik.

A 13. századi Bizáncban Geórgiosz Pakhümerész (1242–1310) aritmetikai, zenei, geometriai és asztronómiai tankönyveket írt, később pedig Maximosz Planudész Euklidészről adott elő, és előkészítette Diophantosz *Arithmetikájának* új kiadását. Geórgiosz Pakhümerész a tudományt – többé-kevésbé azt, amit mi értenénk ez alatt – szintén olyasminnek tekintette, amit a művelt embernek ismernie kell. Az európai hagyomány nem mindig fogadta meg ezt a tanácsot; jobban megőrizte a szentek, teológusok, történészek és költők emlékét, mint az övét vagy Leo Mathematicusét. Valószínűleg azért is, mert a történészek többsége fájdalmasan hiányos természettudományos képzettséggel rendelkezett. A bizánci szellem fejlődése nem állt meg a birodalom hanyatlásával. Maximosz Planudész, Bizánc utolsó korszakában, elsőként vezette be az indiai számrendszert a nullával, és a négyzetgyökvonás új módszerét is kidolgozta.

Sajátos paradoxon ugyanakkor, hogy Bizánc utolsó napjaiban, Konsztantinopolisz 1453-as ostromakor a technológia a bizánciak ellen dolgozott. Ismeretes a legenda, mely szerint Mehmed ágyúí vették be a Várost. „Az ágyúk döntöttek el mindent”, mondja Krisztobulosz, és a régebbi történészek többsége, Ostrogorskit és Babingert is beleértve, idézi és hisz neki. A maiak, különösen a hadtörténészek, kételkednek az akkori tüzfegyverek illetően hatásosságában, és az állítást legalábbis túlzónak tartják. Az akkori ágyúk nagyon pontatlanok voltak, és valójában csekély tüzerőt képviseltek; az ostrom lefolyása, és különösen az események alakulása a május 29-i döntő roham idején azt bizonyítják, hogy az ágyúknak nem volt döntő szerepük. Mindazonáltal többé-kevésbé mindenki egyetért abban, hogy a török hadsereg akkoriban kivételes leleményességgel használta fel a tüzfegyvereket, különösen az ágyúkat; II. Mehmedről azt is állítják, hogy az ostrom idején egy különleges messzehordó ágyút szerkesztett. Egy Urban nevű mérnök szerepe is vitathatatlan a legnagyobb ágyúk megalkotásában; Urban először Konsztantinopoliszban lakott, de az elszegényedett kincstár nem tudott eleget tenni igényeinek, és ezért a másik félnek adta el tudását.⁴ Érdekes vita folyt Urban nemzeti hovatartozásáról: a többség hungarusnak, vagyis magyarnak tartja, de van olyan feltevés is, hogy erdélyi szerb volt; N. Iorga román történész pedig – romának tekinti.

A paradoxon annál nagyobb, mert a jövőben a török sereg sem fog jeleskedni se az új technológiák kiaknázásában, se a hozzájuk való alkalmazkodásban. A szóban forgó évszázadokban a technológiai fejlődés – mai fogalmaink szerint – lassú, és sok idő fog eltelni, amíg a tökéletesített tüzfegyverek olyan kizárólagos jelentőségre tesznek szert, mint amilyennel a 19. század végének és a 20. század első felének háborúiban rendelkeztek. Konsztantinopolisz elfoglalása után még nagy győzelmek és nagy hódítások várnak a törökökre, Buda bevétele és Bécs ostroma.

Orhan Pamuk *Isztambul* című könyvében⁵ elmeséli, hogy gyermekkorában édesanyja hajókirándulásra vitte a Boszporuszon, majd partra szálltak a Rumelihisar erődnél, mely Konsztantinopolisz 1453-as bevételeének fontos helyszíne volt.

⁴ Konsztantinopolisz bukásáról lásd, természetesen, Steven Runciman: *The Fall of Constantinople 1453*, a ma hozzáférhető CANTO kiadásban, továbbá Nicol már említett, *Besmrtni car* című könyve. Kitűnő leírást olvashatunk még Franz Babingernél, *Mehmed Osvajač*, Tomislav Bekić (ford.), Matica Srpska, Belgrád, 1968. és Jacques Heernél, *Chute et mort de Constantinople 1204–1453*, Perrin, Paris, 2004. Annak, aki egy helyen szeretne minél teljesebb és érzékletesebb leírást találni a színhelyről, a fegyverekről és a taktikáról, ezt a könyvet ajánlom: David Nicolle: *Constantinople 1453*, ill. Christa Hook, Osprey, 2000.

⁵ *Isztambul. A város és az emlékek*, Ulpius-ház, Bp., 2007. 75–76. o. Nemes Krisztián fordítása. (A ford.)

...A bátyámmal ilyenkor mindig megrohmoztuk az oszmán kori erőd falait, fölmásztunk Hó-dító Mehmet ágyúira, és az üvegcserépek, eldobált hulladékok, üres konzervdobozok és cigaretta-csikkok közt hortyogó részeket és hajléktalanokat látva valahogy éreztük, hogy az itt élők számára mennyire homályos, titokzatos és érthetetlen dolog lehet Isztambul és a Boszporusz hatalmas történelmi öröksége.

Csúfak, züllöttek, hazugok, piszkosak, kapzsi és főként gonoszok; Kelet és Nyugat

A latinok, állapítja meg Alain Ducellier, a legidegenebbek az idegenek között.⁶ A „görögöket” ugyancsak nem kedvelik a másik oldalon; a „latin” és a „görög” a szembenálló közösségekben afféle szitokszónak számít. Már Plautusnál olvasható a „*graeca fides nulla fides*” mondás, a görög becsület nem becsület, tehát soha ne higgy egy görögnek.⁷ Ezt a véleményt a keresztény korban csak megerősíti a keleti és nyugati egyház közötti szakadás. A 12. és 13. század fordulóján egy német szerzetes kijelenti, hogy Bizánc „a szennyek szennye”, *fex fecis*.

Van a minősítéseknek egy listája, amelyik gyakorlatilag azonos a két oldalon, csak éppen a másokra vonatkozik. A másik eretnek; valamivel enyhébb változatban, már-már eretnek. Nem lehet hinni sem a szavának, sem az ígéreteinek. Ahogy Pszellosz számára minden szláv szkíta, úgy Anna Komnéné számára a nyugatiak váltakozva latinok, frankok vagy kelták, de közös tulajdonságaik egyesítik őket: a kapzsiság és erőszakosság, még olyankor is, amikor bosszútól kell tartaniuk. Röviden: az erőszak kedvéért szeretik az erőszakot.

Runciman a keresztesháborúkról szóló műve elején rámutat – és egyébként sok történelész egyetért vele – egy lényeges különbségre az erőszak elméleti megközelítésében:

A keresztény polgár egy alapvető problémával szembesül: van-e joga a hazájáért harcolni? Valása békevallás; a háború pedig gyilkolást és pusztítást jelent. A korai egyházatyákban efelől semmi kétség nem volt. Szerintük a háború minden esetben gyilkosság. A Kereszt győzelme után azonban, amióta a császárság kereszténnyé vált, nem kellene-e a polgároknak készen állniuk arra, hogy fegyvert ragadjanak javaik védelmében?

A keleti egyház szerint nem kellene. Legfőbb kánonalkotója, Szent Vazul, habár belátta, hogy a katonáknak engedelmessé válniuk kell, úgy vélte, hogy aki a háborúban gyilkol, annak vezeklésképpen három eszrendeig tartózkodnia kell a szentáldozástól. Ez a tanács túlságosan szigorú volt. A bizánci katonát a valóságban nem kezelték gyilkosként. De hivatása nem vetett rá jó fényt. A halál a csataterén nem hozott dicsőséget, a hitetlenek elleni harcban elesni nem jelentett vértanúságot...

Mennyire változott meg ez az elmélet, és mennyiben volt csupán „pacifista ábránd”, mint Ducellier mondaná? Elég elolvasni korunk iskolai történelemkönyveit, hogy a válasz világos legyen. Mégis: létezik ilyen elmélet és ilyen ábránd. Ugyancsak tévedés volna azt hinni, hogy minden bizánci minden korban osztotta ezt a meggyőződést: Niképhorosz Phókasz császár (963–969) azt követelte, hogy minden katonát, aki a hitetlenekkel, azaz muszlimokkal vívott háborúban esik el, nyilvánítsanak szentté. Szemléletmást itt is a szent háború eszméje bukkan fel, habár az egyház hivatalosan mindvégig nem fogadja el.

Az „igazságos háború” elmélete Cicerótól származik – Róma háborúihoz filozófiai igazolásra volt szükség. Cicero azonban nem volt keresztény; a kereszténységben elsőként Szent Ágoston fogalmazza meg ezt az elméletet, megoldása pedig lényegesen különbözik Szent Vazulétól. A katona, aki legitim keresztény uralkodó parancsára öl a háború-

⁶ Alain Ducellier: *Le Drame de Byzance*, Hachette, Paris, 1976.

⁷ Radivoj Radić: *Strah u poznoj Vizantiji, 1180–1453*, Stubovi Kulture, Belgrád. Más helyeken is hivatkozom ebből a könyvből vett példákra.

ban, valójában „kard”; ennek következtében különösebb bűn nem terheli. Augustinus „igazságos háború” fogalma – mely lényegében, a modern felfogáshoz hasonlóan, az önvédelem jogán alapul – nem ennyire egyértelmű, de a tézis folytatását jelenti keresztény keretben; később könnyű volt egyszerűsíteni. Runciman szerint II. Orbán sohasem ígért a keresztieseknek feltétlen bűnbocsánatot – még hősi vagy vértanúhalál esetén sem –, mert a bűnbocsánathoz mély és őszinte megbánás kell, felhívását mégis így értelmezték; ám egyetlen bizánci sem lenne képes arra, hogy egy műnek a *Gesta Dei* – Isten művei – címet adja, és aztán a vérontás történetét írja le és dicsőítse benne. Anna Komnénát különösen elborzasztja a papi személyek részvétele a harcban. A latinok, mondja, másként fogják fel a papságot, mint mi. A latin papok képesek arra, hogy Krisztus Testét és Véréát osszák, és ugyanakkor készek vért ontani.

Talán ez az egyik oka annak, hogy Bizánc egész fennállása alatt a diplomáciai megoldásokra hajlik? Mondhatni, jóval Clausewitz előtt felfogta és megértette, hogy a háború a politika folytatása más eszközökkel, tehát nem cél önmagában, ahogy a barbár törzsek és későbbi államaik felfogták. A Nyugat arisztokratakódexében a háború és a vadászat az a két tevékenység, amely egyedül illik egy lovaghoz; a bizánci felfogás szerint a háború olyasmi, amit el kell kerülni, ha lehetséges.

A hadvezérnek (úgy gondolom) nem kell makacsul arra törekednie, hogy karddal győzzön; van, amikor finomabb eszközökhöz kell folyamodni, ha a körülmények lehetővé teszik és megengedik, hogy úgy is teljes diadalt arasson. Amennyire tudjuk, a hadvezér fő feladata az, hogy győzzön, mégpedig nem csupán a fegyverek erejével, hanem tárgyalások segítségével is; itt is van más mód – némelykor, ha alkalom adódik, az ellenséget csellel is meg lehet semmisíteni.

Nem kétséges, hogy Anna Komnénéa e szavaiban minden nyugati lovag mindannak a rossznak a kifejezését látná, amit a görögök képviselnek; de vajon a nyugati lovagok – és végül is, bárki a történelemben – lényegében becsületesebben jártak-e el? Vajon az adott szó betartása szabály vagy kivétel a történelemben? Amíg folyanak a tárgyalások, mind-egyik fél a lehető legtöbbet próbálja biztosítani a maga számára; a diplomácia versengés, de nem erő és hősiesség, hanem más képességek kellenek hozzá. Az, hogy a diplomácia, akárcsak a hozzá szükséges képesség, gyakran megvetés tárgya, megint csak annak az értékrendjéről mond a legtöbbet, aki megveti, arról az értékrendről, amely teljességgel logikus egy páncélos lovag számára. Összegezve azt mondhatjuk, hogy egy olyan értékrendről van szó, amelyben a háború – mint érték – magasan fölötte áll minden lehetséges háborúellenes kijelentésnek, és ezek gyakran csak a pótlólagos igazolás szerepét játsszák; Augustinus elméletét az igazságos háborúról éppen ezért nem csupán lelkesedéssel fogadták, hanem leegyszerűsítették, egyenesen lecsupaszították.

Persze feltehetjük azt a kérdést is, hogy vajon Bizánc egész fennállása folyamán csak azért háborúskodott-e, mert rákényszerült, vagy pedig értékrendszere belső ellentmondást tartalmazott. Bizánc, helyzeténél fogva, mindenkinek az útjában állt, ám ne feledjük – ha egyetértünk is abban, hogy Bizánc, legalábbis Justinianus óta, egyfolytában defenzívában volt –, hogy a hatalom bizánci elmélete igencsak sajátos. A római, vagyis bizánci császár a világegyetem ura; mint ilyen, valójában a többi uralkodó legitimitásának forrása. Róma bizonyos pillanatokban csaknem az egész ismert világot uralta, vagy talán pontosabb azt mondani, hogy a világ annyiban volt ismert, amennyiben a római legionáriusok megismerték; vagyis Skóciától a Szaharáig. Az évszázadok folyamán e terület legnagyobb része elveszett, ez azonban csak annyit jelentett, hogy Bizánc – vagyis szerintük Róma – pusztán területei visszaszerzéséért harcol; eszerint az elmélet szerint, hogy egy későbbi terminológiát használjunk, minden hódítás reconquista, a dolgok korábbi, legitím rendjének helyreállítása.

Természetesen a helyzetet a bizánci elmélet esetében is bonyolultabb, és nem mondható, hogy Bizáncot békén hagyták volna, ha kevésbé imperiális ideológiával rendelkezik.

Amely egyébként csak még vonzóbb zsákmánnyá tette Bizáncot és Konsztantinopolisz; hiszen e felfogás szerint, aki megszerzi Konsztantinopolisz, a piros almát, ahogy az oszmán törökök nevezték, az a római uralkodók legitimitására tesz szert. Ezt gondolta Hódító Mehmed; de ezt gondolták a bolgár cárok is, amikor a romék császáranak nevezték magukat, és ezt gondolta Dušan cár is, amikor 1346-ban a szerbek és a rómaiak császáranak – βασιλεως και αυτοκρατωρ Σερβις και Ρωμανις – kiáltotta ki magát; egy baszüleiosznak és autokratórnak római titulust kellett viselnie, különben címének semmi értelme nem volt; ahhoz, hogy az orosz uralkodó cár és egyeduralkodó lehessen, elengedhetetlen volt a harmadik Róma elmélete.

Ami nem változtat a tényen, hogy a bizánci értékrend különbözött, mondhatni, a világ többi részétől, és itt nem annyira a világ többi részének a hitbéli hovatartozása a lényeges, mert a bizánci szellem bizonyos megnyilvánulásai – vagy amit ezeken értettek – a katolikusokból, pravoszlávokból és muszlimokból egyaránt megvetést váltottak ki; olyannyira, hogy szinte egyszerűbb volna elfogadni a bizánci terminológiát, és a világnak ezt a maradék részét „barbár”-nak nevezni. Amikor Anna Komnéna azt írja, hogy az apja és a nagybátyja „rendelkezett azzal a képességgel, hogy látszólagos engedmények mögé rejtse titkos gondolatait és szándékait”, akkor nem csupán kora minden latinja, szerbje, oroszja vagy törökje látta ebben a görög álnokság kifejeződését, hanem ma sem számíthat pozitív megítélésre. Pedig Anna Komnéna ezt bóknek szánja, apja és nagybátyja dicséretre méltó tulajdonságaként említi.

Ahhoz, hogy az ember képes legyen így viselkedni, rendelkeznie kell egy nagyon sajátos képességgel – az önuralom képességével –, mely tulajdonság nagy becsben állt a hellenisztikus korban, és nagyon könnyen vált kereszténnyé. Uralkodni önmagunkon – legyőzni önmagunkat, ahogy a keresztények mondják – mindenekelőtt és mindenekelőtt az érzeink, a testi felünk, az alantas természetünk feletti uralmat jelentette – vagy egy másik változat szerint a természetünk fölötti uralmat, hiszen a „természet” szó mellett az „alantas” jelző már teljesen felesleges. Egy ilyen eszménynek, amelyet a kereszténység és a Sztoa is osztott, különféle következményei voltak a világhoz való viszonyra és a viselkedésre nézvést. Homérosz megsebzett hősei ordítanak, és ebben nincs semmi szégyenletes. Pszellosz és Komnéna különösen kiemelik, milyen türelemmel viselik hőseik a fájdalmakat; az ő változatuk szerint ebben hitük mélysége fejeződik ki, mert a fizikai fájdalmat Isten igazságos büntetésének tekintik bűneikért, amiért a megbüntetett hálával tartozik. Isten könyörületes, mert még ebben az életben büntet, figyelmezteti őket, hogy legyen idejük megbánni bűneiket, és ezzel elkerülni az igazi büntetést, amely haláluk után várna rájuk. A Sztoa más indoklást talált, de a szenvedés és a bajok sztoikus tűrése közmondásos.

Egy bizánci tehát képes visszafogni magát, uralkodni magán, és ez pontosan az, amire a barbárok nem képesek, és ezért nézi le őket – különösen a teljesen zabolátlan nyugati barbárokat – Anna Komnéna, még ha elismeri is katonai bátorságukat és ügyességüket. Ez nem a barbárok esetleges tulajdonsága, ez a lényegük, ez az, ami barbárokká teszi őket.

A barbárok pedig a maguk részéről mindenben görög álnokságot látnak: Ostoba görögök, elegendem van az őszintétlenségből és a köntörfalazásból, vetette oda a bizánci követeknek Halil pasa, mielőtt Mehmed, a leendő Hódító serege megindult Konsztantinopolisz ellen. Nem vitás, ez az adott perc szókészlete, annak a nyelve, aki már alig várja, hogy elinduljon a végső leszámolásra; azonban az őszinteség pillanata is, amikor a gyengébből kimondhatjuk, amit gondolunk róla – mert gyengébb.

CSORDÁS GÁBOR fordítása

EGY KIÁLLÍTÁS MARGÓJÁRA

Breuer Marcel, az ismeretlen festő-grafikus

Európában bútortervezőként, az Egyesült Államokban építészként híressé vált Breuer Marcelról (Pécs, 1902–New York, 1981) csak kevesen tudják, hogy pécsi bauhäusler társaihoz hasonlóan festőnek készült. Nem adott hírt erről a tavaly nyáron a Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeumban bemutatott kiállítás reprezentatív katalógusa, melyet a németországi Vitra Design Museum jelentetett meg. Tőlük vettük át nagy anyagi ráfordítással – sajnos csak – Budapestre az impozánsan installált kiállítást.

A hiány pótlására szeretnék most a pécsi mester képzőművészeti pályakezdéséről megemlékezni. Ezúttal Breuer gazdag pályafutásának csak erről a szeletéről lesz szó, melynek néhány érdekes darabja a Janus Pannonius Múzeum Modern Képtárában található, a többiek pedig a német múzeumok ritkaságai közé tartoznak.

A festő-grafikusi indulás a pécsi Bauhäuslerekre jellemző volt. E specifikum felmutatása a 2010-es EKF programban szereplő, a Pécsről indult Bauhausosok munkásságát bemutató nagy kiállítás feladata lesz. Ez fogja végre szülővárosukban, majd azt követően Berlin központi kiállítóhelyén a magyarok Bauhaus-beli tevékenységét feltárni, és először együtt a nagyvilágnak is végre tudomására hozni.*

Breuer gimnazista éveiben pezsgő művészeti élet folyt Pécsen, az akkor még nagy Banya központjában. A soknemzetiségű környezet, a bel- és külföldi tendenciák kölcsönhatása megihlette a fiatalokat. E kultúra különös megtestesítője volt a szerb-német-magyar származású Dobrovics Péter, aki a budapesti Képzőművészeti Főiskolán tanult, és nyaranta a Kecskeméti Művésztelepen festett, találkozott a modernnek legjobbjával: Uitzcal, Kmettyvel és Nemes Lampérthtal. Majd megjárta Párizst, s utána Pestről Pécsre közvetítette a magyar aktivizmus eredményeit. Dobrovics *Krisztus siratása* című rendhagyóan, felülnézetből merészen szerkesztett képe szerepelt Kassák Lajos *A Tett* című folyóiratában, amit háborúellenessége miatt 1915-ben betiltottak. Dobrovics 1916–17-ben kiállított a Cézanne-t követő fiatalokkal, akik klasszikus kompozícióikban az izmusok tanulságait hasznosították (Diener, Dobrovics, Gulácsy, Kmetty, Lampérth, Perlrótt, Uitz). Aktos képeiknek plasztikus formakezelése, a színnel való modellálás hatottak Breuer Marcel első portréira. Pécsen a kiállításokon és a Főreál Gimnázium önképzőkörében ismerte meg Breuer az új törekvéseket Dobrovicsnak és tanítványainak munkáin keresztül. Johan Hugó és Stefán Henrik kiállítása 1919 októberében a Nőegylet helyiségében a reveláció erejével hatott. Breuer ekkor készítette *Önarcképét* és *Schwarz Ottó portréját*.

1920-ban érettségizett, amikor Dobrovics elnökletével létrejött a rövid életű, modern Pécsi Művészkör, melyben a nála néhány évvel idősebb művészek tömörültek: Molnár Farkas, Stefán Henrik, Weininger Andor, Johan Hugó, Gábor Jenő, Gebauer Ernő s a már végzett építész Čačinović (Tarai) Lajos. Molnár és Weininger az előző évben a pesti Múgyetem

* Az elhúzó EKF viták és a finanszírozás hiánya veszélyeztetik a pécsi Bauhäuslerek hazai és külföldi kiállítását, magyar és idegen nyelvű reprezentatív katalógusban való bemutatását, mely jeles magyar és német szakemberek ritka együttműködésére épülne. A projekt törlése Pécsnek nagy presztízsveszteséget jelentene.

Építész Karát látogatták. Kívülről jövő ösztönzés volt tehát bőven, de ugyanennyire fontos volt az otthoni hatás is. Breuer ötvös-fogtechnikus apja a legfontosabb angol iparművészeti folyóiratot, a *The Studiót* járatta. Anyja népművészetet gyűjtött és mesterfokon kézimunkázott. A gyerek emellett hegedülni tanult, valamint németül és franciául. Walter Gropius, a Bauhaus híres igazgatója később azt írta Breuerről, hogy nehéz lett volna megállapítani, milyen milióból érkezett. Nagyvárosi, kozmopolita, bohém fiatalembernek látta, aki amikor 1920-ban Pécsről Weimarba ment, még nem tudta, hogy festő vagy szobrász legyen.

Közben Bécsben is próbálkozott. Tehetségét bizonyítja, hogy ösztöndíjjal felvették a Képzőművészeti Akadémiára, de ezt hamar túlhaladottnak érezve otthagya, és Bolek építészirodájában helyezkedett el. A Pécsről indult építész, Forbát Alfréd ösztönzésére az 1920-as téli szemeszterre iratkozott be a weimari Bauhausba, s lett ezt követően a modern kísérletek hírvivője a pécsiek felé. Amikor nyaranta hazalátogatott, szívesen beszámolt a kint tapasztaltakról, biztatta a fiatal tehetségeket, akik közül többen egy év múlva követtek példáját, és a német formaújító főiskolát választották továbbképzésük színhelyéül. A pécsiekkel való kapcsolatának további szép dokumentuma Molnár Farkas Breuerről készült portréja, melyen merészen előre tekint a kubisztikusan formált férfiarc.

A Bauhausban kezdetben a svájci származású Johannes Itten felfogása uralkodott. Ő az egyéniség szabad kibontakoztatásának híve volt. Oktatási felfogásában egyesítette a keleti filozófiát és a nyugati kultúra emlékeinek analitikus megismerését. A cél a harmonikus, alkotó ember képzése volt sokoldalú inspirációkkal az esti aktrajztól az előkészítő tanfolyamon való anyag-, faktúra-, színkísérletekig, a műelemzéseken át a testkultúráig. Szemlélete még azokra is hatott, köztük a magyarokra, akik azzal vádolták, hogy Ittennek fontosabb a meditáció, mint a gyakorlati munka.

A grafikai műhely volt a kézműves gyakorlat és az autonóm képzőművészet összekapcsolásának legjobb színhelye, ahol mindenki szabadon kipróbálhatta tehetségét, és belekóstolhatott a sokszorosító technikák rejtelmébe. A diákok lapjának tanúsága szerint a német expresszionizmus formanyelve hatotta át a fiatalok műveit. E stílusban készültek Breuer linómetszetei, mint a berlini Bauhaus Archívumban található *Fájdalmas férjfeje*. A metszőkessel kivágott részek fehérje alig ellensúlyozza a sötét formákba sűrített tragédiát, mely az első világháború utáni életérzést, az embersíratás és -féltség általános lelkiállapotát közvetítette. Breuer másik linóleummetszete merészen újszerű kivágásban mutatja a *Síratás*-jelenetet, másként, mint Dobrovics említett képe, de messze a tradicionális ábrázolásoktól. Talán leghatásosabb grafikája a *Gitáros* című kompozíció, melyet lent a zenélő figura és fent a szomorúan ballagó alakok ellentétére épített. Ezek a lapok a Bauhaus grafikai műhelyében születtek, az ottani munka ritka dokumentumai.

1921. február 7-én szüleinek írt levele szerint Breuer Marcel jól érezte magát a Bauhausban. „Díszítőfestőként piktorkodom, és az üvegfestésre fogom adni magam” – írta.

Erős, nyers, dinamikus fametszetek helyett J. Itten a növendékek tehetségének egyéni kibontakoztatása mellett ezoterikus tanokat hirdetett, és a művészet forrásának a szeretet tekintette. Letrisztikus alkatásain a betűk színe és szabad formája érzelmi kifejezőerővel bírt. Mesterét felülmúlta Breuer egyik legszebb festői műve, melyet a *Zöld erdő harmatját, piros csizmám nyomát hóval lepi be a tél* című bujdosó nóta sorainak felhasználásával festett. Légies, zenei és nosztalgikus kompozíciója nagy sikert aratott. Ezt mutatja, hogy bekerült az 1923-as Bauhaus-katalógusba.

Breuer Paul Klee analízis óráit is látogatta. Hatott rá az expresszionizmus másik nagy mestere is, aki akkor alakította ki oktatási elveit a természeti motívumokból kiindulva. A szabad akvarellezés, a zenei absztrakt kompozíciók a korai Bauhaus-időszakra jellemzőek voltak, s közülük is kiemelkednek Breuer Németországban őrzött alkotásai.

Az ifjú e sikerek ellenére sem a festészeti műhely felé indult tovább, hanem anyja, illetve Forbát tanácsára az akkor alakuló asztalosműhelyt választotta további tanulmányai

színhelyeül. Ez szintén Itten vezetése alatt állt 1922-ig, amikor Gropius vette kézbe. Itt alakult ki az igazgató és Breuer életre szóló és gyümölcsöző kapcsolata. Az asztalosműhelyben kezdetben szintén az expresszionista, Kandinszkij körében kedvelt, színezett, applikált, a primitív kultúrák és a népművészet által inspirált felfogás uralkodott. E szellemben született a *Néger trón*, avagy *Afrika széke*, Breuer kiemelkedő munkája. Gótikus ívek koronázzák a festett fa vázszerkezetet, és Gunta Stölz kárpitjával egzotikus, egyedülálló alkotás született, mely a népi és a távoli kultúrák ötvözésére tett extravagáns kísérletként is felfogható. Elveszítettnek hittük, s végül 2004-ben került elő Stölz unokaöccsétől, és megcsodálható a Bauhaus Archívumban Berlinben.

A historizmuson túllépő expresszionizmus kiemelkedő, fantáziadús, egyedülálló re-meke Breuer bútortervezésének elindítója volt. Másik, szintén Stölzcel együtt 1921-ben készített széke egyszerű, hasznos, praktikus felfogásra vall, az expresszionizmusból a konstruktivizmus irányába.

Breuer Marcel alig ismert festő-grafikus pályakezdésének lezárulását a Bauhaus 1923-as katalógusában szereplő színes grafikája jelzi. Ez valójában könyvomatos munka a kiállítás helyszínéről. Jól mutatja a művész új irányultságát a tárgyformálás, a tértervezés felé. Pécsi társához, Molnár Farkashoz hasonlóan az 1920-as évek közepén Breuer is felhagyott a képzőművészeti tevékenységgel, s a csőbútor, majd az építészet világhírű mestere lett.

V Á R K O N Y I G Y Ö R G Y

ÍZLÉSEK ÉS POFONOK

Ágoston Zoltán beszélgetése

Ágoston Zoltán: – 2006 szeptemberében nyílt meg az új Pécsi Városi Képtár, mégpedig szimbolikus helyen, abban az épületben, amely 1904-től a város első múzeumi épületeként működött. Ide került letétbe az Antal–Lusztig-gyűjtemény egy része. 2008 februárjának végén azonban a pécsi városvezetés bejelentette, hogy nem tudja fenntartani ezt a kiállítást, és föl szeretné bontani a letét elhelyezéséről szóló szerződést a gyűjtővel. Az anyag válogatójaként, a kiállítás kurátoraként nyilván sokat tudsz az események háttéréről. Haladjunk lépésről lépésre: milyen előzményei voltak ennek a döntésnek? Úgy tudom, 2003 körül kezdődött ez a történet.

Várkonyi György: – A Városi Képtár és ezen belül az Antal–Lusztig-gyűjtemény alapítástörténetének általános és konkrét vonatkozásairól is beszélünk kell. Talán kezdjük az általános vonatkozásokkal. Érzékelhető tendencia, hogy a manapság létrejövő nagy magángyűjtemények, illetve a lassan kiháló generációhoz tartozó gyűjtők kollekciói keresik a helyüket, hiszen – kissé leegyszerűsítve a dolgot – minden igazán jelentős magángyűjtemény célja a közgyűjteménnyé válás. A nagy formátumú gyűjtők így gondolkodnak. Ugyanakkor a néhány évtizeddel ezelőtti úzus, hogy ezek a kollekciók gyakorlatilag ellenszolgáltatás nélkül mentek át köztulajdonba, manapság már nem működik; ehelyett letéti konstrukciókban helyezik el azokat vagy az anyag bizonyos válogatásait különböző

helyszíneken. Meg kell jegyezni, hogy általában a városok a partnerek, tehát nem a nagy megyei múzeumi szervezetek, amelyek mindenütt sok gonddal küszködnek, általában nem a terjeszkedés, hanem a status quo megőrzése a legfőbb problémájuk. A városok viszont a saját identitásuk meghatározása, reprezentációjuk kiteljesítése, illetve a városvezetés politikai renoméjának növelése szempontjából fontos eszközt látnak egy-egy ilyen gyűjtemény megszerzésében. Példaként említhetjük a László Károly-gyűjteményt vagy a Vas László-gyűjteményt Veszprémben, amelyek szintén letéti konstrukcióban kerültek oda.

– *A Győri Kolozsváry-gyűjtemény is közéjük tartozik?*

– A Kolozsváry-gyűjtemény még mindig magántulajdonban van az örökösöknél, de Győr mégis jó példa, mert a város a Radnay- és a Patkó-gyűjtemény mellé megszerezte a nagy magánkollekciók közül a Vasilescu-gyűjtemény megmaradt részét is. Ez azért érdekes, mert az utóbbi megszerzésére nyilvános pályázatot írtak ki; a hagyatékot kezelő alapítvány a minisztériumon keresztül keresett partnert az anyag elhelyezéséhez, és ebbe a versengésbe Pécs városa is beszállt. Én is ott voltam, amikor a helyszínt kereste a Városháza. Pécs alulmaradt ebben a versengésben. (A mi esetünkben sem állt fenn semmiféle kényszer vagy automatizmus Antal Péter és a pécsi városvezetés között. A pécsi városvezetés azért lehetett – átmenetileg – partner, mert feltehetően voltak olyan ambíciói, hogy önálló művészeti gyűjteményt szerezzen meg az imént vázolt célok jegyében.) Székesfehérváron a Deák Dénes-gyűjtemény lett végleges otthonra. Debrecenben, ahol sokkal jobb infrastrukturális és működtetési feltételeket tudtak biztosítani az Antal–Lusztig-gyűjtemény másik részének, az az ottani intézményrendszer fejlődésének katalizátorává vált, és a város számára igen nagy jelentőséggel bír. Nem szeretnék azokhoz csatlakozni, akik folyton Debrecenre hivatkoznak, ahol „bezzeg” jól mennek a dolgok, noha tény és való, hogy ebben van igazság, főleg ami a pénzügyi mozgásteret és a marketinget illeti. De az is lehet, hogy ha nem jön létre a megegyezés Antal Péter és Pécs városa között, akkor Debrecenben sem indul be az a katalízis, amit említettem. Érzékelhető, hogy a városok közt vetélkedés zajlik ezen a terepen, s ezt is látnunk kell a kérdés hátterében.

Ennyit az általánosságokról. A konkrét pécsi esettel kapcsolatban azt gondolom, hogy minden komoly művészeti múzeumnak és szakembernek foglalkoznia kell az aktuális műgyűjtéssel, és rendelkeznie kell bizonyos rálátással e területre. Ennek jegyében indult útjára itt Pécsen, a Művészetek Házában a „Rejtett kincsek” elnevezésű, érdekes kiállítás-sorozat, amely több magángyűjtemény anyagából mutatott be válogatásokat, többek között az Antal–Lusztig-gyűjteményből is. Rippl-Rónai, Vajda Lajos, Gulácsy, a Nyolcak és a magyar avantgárd alkotásai szerepeltek a programban. A kiállítások során a gyűjtő és a város között egyfajta „plátói szerelem” bontakozott ki, ez azonban a gyűjtő részéről – amint azt a dolgok jelenlegi állása bizonyítja – a helyzet félreértésén alapult. A gyűjtő és a szakemberek egyetértettek abban, hogy az anyag túlnőtte a magánkezelésben tartható kollekció minőségi és mennyiségi kereteit. A hasonló gyűjteményekkel kapcsolatban léteznek bizonyos logikusan belátható megfontolások a tulajdonos részéről is: a műveket közkinccsé kell tenni. Antal Péter Pécsben erre alkalmas partnert látott, ezért születhetett meg az ajánlat.

Pécsnek tehát voltak ilyen jellegű ambíciói, és miután nem sokkal korábban kudarcot vallott a Vasilescu-gyűjtemény ügyében, az akkori polgármester kapva kapott a lehetőségen. A város kulturális vezetői felkértek – mivel élveztem Antal Péter bizalmát (ahogy abban az időben a városvezetését is) –, hogy közvetítsek az ügyben. A szándéknyilatkozat hamar megszületett, az ingatlan kijelölése – bevezetőben említetted, hogy szimbolikus jelentőségű helyszínről van szó – már hosszabb ideig tartott. Az én feladatomból az volt, hogy a gyűjteményből az ingatlan méreteinek megfelelő, koherens válogatást állítsak össze. A válogatás mellett a kiállítási koncepció megalkotása és a kiállítás megrendezése

is az én dolgom volt. A képtár megnyitása után röviddel munkám lezárult, a továbbiakban nem álltam munkakapcsolatban az intézménnyel.

– *Amint azt a képtár létesülése alkalmával közölt írásodban is kifejtetted, a magángyűjtemények valamilyen módon a gyűjtő személyiségét is tükrözik. Amikor ebből a köz számára bemutatandó kiállítás készül, az anyag egészen más alapon szerveződik. (Megjegyzendő, hogy jelen esetben nem is a teljes gyűjteményből válogattál, hiszen akkor már nyilvánvaló volt, hogy a kollekciónak csak az egyik része kerül Pécsre, a másik Debrecenben lesz kiállítva.) Bizonyára tudtad – az irodalomkritikusok és a szerkesztők jól ismerik ezt a kérdést –, hogy e tevékenységed akarva-akaratlan valamiféle kánont alapoz meg: hangsúlyokat teremt, egyes dolgokat kiemel, másokat elhagy. A rendezőre rendkívüli felelősség hárul, hiszen az átlagos néző azzal a tudattal nézi majd a kiállítást, hogy ez „a” művészet. Milyen szakmai szempontokat vettél figyelembe, amikor hozzáláttál a munkához?*

– Ez nagyon lényeges kérdés, mert azoknak a kiállításoknak az esetében, amikor egy-egy gyűjtő „rejtett kincseiből” válogatunk, a „kincseknek” kijáró közérdeklődés elvárásainak is meg kell felelnünk. A sajtó minden erőfeszitésem ellenére „csodaként” emlegette a kiállítást, nem sikerült lebeszélnem az újságírókat arról, hogy ezt a kifejezést használja. Számomra a műtárgy nem csoda, hanem dokumentum, de ez nyilván a másik véglet. A bulvársajtó a maga mechanizmusainak megfelelően kezeli a kérdést. Vagyis a kánonképzés szempontja mellett ezzel az elvárással is meg kell birkózni. Ma meglehetősen kielezetté vált ez a kérdés, hiszen harc folyik a kánon megalkotásának a jogáért és az ezzel kapcsolatos kompetenciáért. Nem tudom, az irodalomban miként van, nyilván ott is léteznek különböző típusú kiadói konstrukciók. A művészettörténet terén a kánon kérdése mindenképpen rendkívüli jelentőséggel bír: az Akadémiától kezdve az egyetemeken és múzeumokon keresztül a művészettörténeti szakfolyóiratokig és a művészeti szakkönyvkiadókig egész sor intézmény hivatott a kánon megalkotására, fenntartására és erősítésére. Akadnak azonban, akik úgy vélekednek, hogy a kánon ott generálódik, ahol a pénz akkumulálódik. Léteznek olyan csoportok – s ezek ma már jelentős erő képviselnek –, amelyek arra törekednek, hogy az aktuális érdekeknek megfelelően a kánonképzés jogát kiragadják a szerintük megcsontosodott, ásatag intézményi rendszer kezéből. Természetesen a műkereskedelemtől beszélek. Régi dolog ez, Tom Wolfe is megírta a *Festett malaszt*-ban, hogy kik csinálják a művészettörténetet. Ebből a szempontból tehát egyfajta missziós szerepe is van egy-egy ilyen kiállításnak. Antal Péter gyűjteménye és személyisége alkalmat adhatott volna arra is, hogy a kuriozitás, az attrakció irányába vigyük el ezt a bemutatót.

– *Te viszont nem ezt akartad.*

– Nem. Meg kell mondanom, én borzasztóan szeretem a vegyes gyűjteményeket, melyeknél nem a művészettörténeti kánon és a muzeológusok szabják meg, hogy milyen művek kerülnek egymás mellé, hanem a gyűjtő szuverén ízlése. Csakhogy ebben az esetben a gyűjtemény léptéke és az irányok, rétegek szerteágazó volta miatt ennek reprezentálásáról le kellett mondanom, bármennyire kedvemre való feladat és bármilyen vonzó látványosság lett volna ez. Nem volt más lehetőség, mint hogy abba a művészettörténeti kánonba illeszkedő válogatást hozzunk létre, amelynek alakulásáért még mindig felelősnek érezzük magunkat, még ha egyesek szerint túlhaladott is ez az álláspont. Olyan válogatást, amely részben kiegészíti a helyben meglévő múzeumi anyagot, mindenképp természetesen a Modern Magyar Képtárét, de a művészeti múzeumok összességére is gondolok itt. Kiegészíti, vagyis egyrészt olyan műveket mutat be, amilyenek ott nincsenek jelen, esetleg nem azonos hangsúllyal képviseltetik magukat, másrészt az ott érvényesülő kánont erősíti.

De felvetődik a kérdés, hogy vajon helyes-e, ha konkurenciát teremtünk a meglévő gyűjtemények számára. Egy hónappal ezelőtt Milánóban jártam. Milánó jóval nagyobb vá-

ros, mint Pécs, a 4. század végén birodalmi fővárossá lett, és azt hiszem, ma is alternatív fővárosként működik. Ott fel sem vetődik, hogy azért, mert ott van a Brera, a világ egyik legjelentősebb képtára, nincs szükség a csodálatos, 19. századi Poldi–Pezzoli-gyűjteményre, amelyben a Brerával egyenrangú darabok is vannak, és a gyűjtői személyiségből eredően olyan sokoldalúságot jelenít meg, ami a nagy képtárban nem képzelhető el.

– Az Antal–Lusztig-gyűjtemény pécsi kiállításáról szóló kritika, amit a Jelenkor közölt a 2007/7–8-as számában Ébli Gábor tollából, szintén kiemelte, hogy a válogatás messzemenően figyelembe vette a Modern Magyar Képtár anyagát. Az ugyanis az avantgárd és a neoavantgárd műveken alapul, míg a Városi Képtáréban inkább a 20. század első felének figuratív irányzatai, például az alföldi iskola művészete dominál, ami a város korábbi gyűjteményeiben kisebb hangsúllyal szerepelt.

– Ezt az állítást pontosítanunk kell. Magam is belementem az értelmezésnek ebbe a csapdjába, ami egy az avantgárd iránt elkötelezett közvélemény számára – nem a város közvéleményéről beszélek természetesen, hanem arról az egy-kétezer emberről, aki ezzel foglalkozik – talán nem is tűnik olyan kívánatosnak. De ezzel a hangsúlyáthelyezéssel tudtam valami önálló karaktert kialakítani. Valóban, az Antal–Lusztig-kiállítás sajátosságát egyfelől az alföldi festészet tragikus módusza adja. Ez egyébként összefügg a gyűjtő személyiségével, és nem egyszerűen abból a földrajzi tényből fakad, hogy Antal Péter Debrecenben él. Másfelől viszont ugyanilyen erősnek, sőt erősebbnek gondolom a szentendrei, a klasszikus avantgárd, a Nyolcak és – főként a rajzok tekintetében – az aktivisták anyagát. Rudnay, Tornyai, Koszta, Mednyánszky jelenléte tehát, amire utaltál, inkább csak egyfajta sajátos színezetet ad a kiállításnak, nem pedig meghatározó karakterjegy. Ez lényegét illetően egy avantgárd központú olvasata a korszaknak.

– A kiállítás megnyílását követően távolról figyelted az események alakulását, a képtár működtetésében már nem vettél részt. Milyenek láttad az intézmény működését?

– Bár az elejétől fogva láttam, hogy bajok vannak, arra a végkifejletre, ami bekövetkezett, nem számítottam, és lelkileg sem készültem fel. Amiről most beszélek, természetesen nem az én szakmám, de a város által kidolgozott finanszírozási konstrukció számomra áttekinthetetlen, hogy ne mondjam, szürreális volt. A város egy szimbolikus jelentőségű műemlék épületet újított fel a képtár számára, s ennek természetesen örültem. Hamarosan kiderült azonban, hogy a kidolgozott konstrukcióban a város képtelen megfelelő szinten finanszírozni az intézmény működését. A fenntartás drágának bizonyult, és az éves költségvetési juttatásként megállapított összegeket sohasem tudták biztosítani.

A város a Rendezvényszervező Kht.-ra bízta a képtár működtetését. A tervezés és a működtetés terén egyaránt szakmai hiányosságok mutatkoztak: maga a város kötötte a szerződést, a városi közgyűlés, de találni kellett egy működtető szervezetet. Megtalálták az Expo Centerben, és ezzel, azt hiszem, mindent megmondtam, hiszen az sem véletlenül jutott oda, hogy most már kínai vevőknek kellett magát, hisz be kell látni a finanszírozás csődjét. Itt tehát a tervezés szintjén is szakértelmi deficit mutatkozott és a működtetés szintjén is. De nem csak a fenntartásra, működtetésre szolgáló konstrukció volt téves – ez kívülről persze nem látható, hiszen az ember nem lát bele a város pénztárcájába, illetve még ha beelát is, akkor sincs beleszólása. Finoman fogalmazva a humán erőforrással is probléma volt mindkét egymástól függő intézményben. Részben költséges volt maga az apparátus, részben a kontraszelekción elve alapján működött, sajnálatos módon. Ez az egyik baj. A másik, hogy irreális elvárások keletkeztek. A döntéshozók nem gondolták, hogy ők közzszolgálati intézményt hoznak létre. Mindig azt hiszik, hogy az ilyesmi rentábilis lehet, hogy pénzt hoz. Ebben tudnak gondolkodni, s ez ma föltehetően roppant korszerű, holott aki ilyesmire adja a fejét, annak úgy kellene gondolkodnia, hogy misszióra vállalkozik, s megfontolnia, vajon van-e elég ereje hozzá.

A képtár marketingjére, a köztudatba történő bevezetésére egyetlen fillért sem szántak, holott ugyanaz a marketinges csoport a Carreras-koncertre, a *Rómeó és Júliára* vagy az *Operaház fantomja* egy-egy előadására tízmilliókat áldozott. Egyetlen (ez egy példányt jelent) plakáton kívül semmi sem jelent meg a múzeumról. Megint példálózhatnék Debrecennel, de még azzal vádolnának, hogy Debrecen fizetett ügynöke vagyok.

Hogy milyen mértékben a politikai presztízszempontok motiválják a hasonló döntéseket, azt egy anekdotisztikus történettel szeretném illusztrálni. A Városi Képtárral, illetve az Antal-Lusztig-gyűjtemény pécsi elhelyezésével kapcsolatos tárgyalások idején az akkori megyei alelnök egy egyébként baráti hangulatú beszélgetésben azt mondta nekem, a megyei intézményben dolgozó muzeológusnak, hogy minden galádságot el tudná felejtetni (előzőleg ugyanis több cikket írtam a megyei múzeumok sanyarú helyzetéről), de azt, hogy az Antal-Lusztig-gyűjteményt átjátszom a városnak, kifejezetten áruháznak tekinti. Kérdésemre, hogy miből tartaná fenn a megye a gyűjteményt, amikor a Modern Magyar Képtárat is csak üggyel-bajjal képes működtetni, legszívesebben bezárná, azt a választ kaptam, hogy *erre* lenne pénz. A történethez hozzá tartozik, hogy az alelnökből később pécsi polgármester lett. Ő írta alá ünnepélyes keretek között az elődje, Toller László által előkészített szerződést. Most pedig neki kell viselnie a felelősséget a kulturális és a költségvetési bizottság által hozott döntésért. Érdekes helyzet.

– A képtár működtetésével kapcsolatban a szakmai kompetencia hiányát vetetted fel. A szakmai hozzáértés kérdése azonban a városi politika oldaláról is felmerült: egyesek szerint ugyanis a Városi Képtár létrehozása szakmai tévedés volt; állandó kiállítás helyett nagy tömegeket vonzó időszaki „sztárkiállításokra” lett volna szükség. A budapesti nagy múzeumok megakiállításaira rengetegen elzarándokoltak, de vidéki városokban is akadt néhány hasonló esemény. Akik a politika oldaláról közelítenek a művészethez, nyilván ilyesfajta, meglehetősen nagy politikai „piár-értékű” programokban gondolkodnak.

– Igen, rengeteg inkompetens megnyilvánulást hallhattunk ezzel a kérdéssel kapcsolatban. Ezen a téren számos párhuzamosságot figyelhetünk meg az EKF történetének alakulásával, ahol egy idő után a civilek szembekerültek a politikusokkal. A város a civilek munkájának köszönhetően tudta sikerre vinni a pályázatot, mégis a politikusok lettek a „megmondóemberek”, a civilek pedig kiszorultak a döntéshozásból. Így vannak leosztva a szerepek. A politikus nyilatkozik, magyaráz és megoldja a problémákat.

Egyes városok viszont valahogyan beletanultak a múzeumfenntartó szerepébe. Veszprémben rendben mennek a dolgok, pedig ott is működik párhuzamosan megyei múzeum, nem is jelentéktelen. Beletanult Székesfehérvár vagy Győr is, és én abban bízom, hogy a városvezetés Pécsét is megérti, milyen szerep hárul manapság a városokra mint fenntartókra, hiszen a megyei közigazgatási struktúra nem marad fenn örökké. De nem csak arról van itt szó, hogy a közigazdászok számításai szerint a város képtelen lesz fenntartani a gyűjteményt. Az irigység, a féltékenység is ott munkál a háttérben: akadnak, akik minden fillért kidobott pénznek tekintenek, amennyiben nem őket támogatják velük. A városi közgyűlésben nyilvános támadások is érték ezt a kiállítást.

Visszatérve a sztárkiállítások ügyére, úgy gondolom, hogy az a felosztás, ami a médiát közszolgálati, illetve bulvár szegmensekre tagolja, az a kulturális intézményekre is érvényes: vannak közszolgálati és bulvár intézmények. A közszolgálati intézményektől nem szabad kereskedelmi feladatokat elvárni, mert erre egyrészt nincsenek felkészülve, másrészt nem ez a feladatuk, hanem – az egyetemekhez hasonlóan – a kánonképzés és a kánon megismertetése. Az egyetemek esetében még elismerik ezt a funkciót, a múzeumoktól mégis elvárják, hogy másféle feladatot lássanak el. Persze nagyon sok múlik azon, hogy egy-egy város közönsége mire vevő, mit tud befogadni. A „Mérték” című kiállítás, amely öt világhírű magyar fotográfust mutatott be, Budapesten az Ernst Múzeumban igazi sztárkiállítás volt; a kiállítási turné utolsó állomása a párizsi Pompidou Központ

lesz. Nos, a kiállítás Pécsett, a Városi Képtárban is bemutatták, kivételesen professzionális marketinggel, amit a kiállítás közvetítő külső cég szervezett. A látogatók száma talán még a kétezret sem érte el. De hadd emlékeztessék Schiff András koncertjének esetére. Azt gondolnánk, egy ilyen esemény talán extra magas jegyárak mellett is megtöltené a koncerttermet, a néhány évvel ezelőtti nyári koncert mégis csak félházzal ment. Úgy látszik, a háromezer forintos jegyár sok volt, az érdeklődés meg kevés. Fiaszó a rendezőnek üzletileg, fiaszó a városnak szellemileg. Ebből nem az következik, hogy Pécs álmos kisváros, és hogy bulvár rendezvényekkel kell felrázni, amelyeket persze a magas kultúrában is lehet produkálni. Ujjal mutogathatnék egyes nagy tekintélyű országos múzeumokra, amelyek erre a pályára álltak rá. Az EKF-folyamat alkalmas lett volna a kulturális léptékváltás végrehajtására Pécsett; a felvezető évek alatt kellett volna felkészítenünk a város közönségét – és menedzsmentjét – a minőségi kultúra befogadására. Tudom, a „minőségi kultúra” kifejezés miatt a kommunikációelmélet, a kulturális antropológia és a hasonló diszciplínák képviselői elitizmussal vádolhatnak, pedig csak részben van igazuk.

– *A neves francia szociológus, Pierre Bourdieu álláspontja szerint a vélemények értéke nem egyenlő – a szakmai kompetencia kérdését nyilván nem lehet megkerülni. Ugyanakkor a világ és a média jelentős része immár több évtizede az „anything goes” szellemében működik, vagyis azt sugallja, hogy „bármilyen megteszi”, az elitkultúrának leáldozott. A művészet fogalma folyamatosan átstrukturálódik, s a művészeti intézményeknek ebben a folyton változó közegben kell megtalálniuk a helyüket. Pécs esetében az is felmerül, hogy a város művészeti életének intézményrendszere, a város kulturális karakterét meghatározó neves gyűjtemények zöme a Kádár-rendszerben, Aczél György bábáskodásával jött létre. A mai helyzetet az akkorival összevetve sokan egyszerűen arra a következtetésre jutnak, hogy akkor jobb volt a pécsi kultúra helyzete, mint ma. Te hogyan ítéled meg ezt a kérdést?*

– Ez a probléma hosszabb kifejtést igényelne. Erősen leegyszerűsítve úgy válaszolhatnék, hogy a szabadság és a szabadosság megkülönböztetéséről van szó. Az Aczél-korszakban, nevezzük így, kétségtelenül létezett szabadság-deficit, a város ugyanakkor kivételezett helyzetben volt, nem annyira Aczélnek, hanem a helyi (megyei) vezetés személyi összetételének köszönhetően. Eppen ma olvastam néhány, a hetvenes évekből való kritikát a pécsi színházról, illetve balettről, amelyek világossá teszik, hogy a kivételes helyzet nem Aczélnek, még csak nem is a vele sikeresen együttműködő kulturális vezetésnek köszönhető, hanem végső soron Eck Imrének, Szederkényi Ervinnek és másoknak. Hol van ma az a progresszió, ami a 60-as és 70-es években jellemezte ezt a várost? Nincs nosztalgiam a rendszerváltás előtti idők iránt, de kétségtelen, hogy az akkor működő szűrő nem csak politikai, hanem minőségi szűrő is volt, és kizárt sok valóban értéktelent. Másrészt persze rengeteg dologhoz nem juthattunk hozzá, amihez ma hozzájuthatunk. Mindenképpen ellentmondásos kor volt.

– *A Városi Képtárén kívüül az Európa Kulturális Fővárosa egyik nagy projektjének, az úgynevezett „nagy kiállítótérnek” a sorsa is döntő módon befolyásolni fogja a város képzőművészeti életét. A nagy kiállítótérrel kapcsolatban az eddigiekben számos verzió látott napvilágot; több helyszín is felmerült lehetőségként, míg végül a Területfejlesztési Minisztérium a városi közgyűlés határozatával és a sikeres építészeti pályázattal szemben 2008 január végén azt javasolta, hogy a kiállítótér a Zsolnay-negyedben valósuljon meg. A város vezetése támogatta a javaslatot, a projekt megvalósításában partnerként közreműködő Baranya Megyei Önkormányzat viszont, amely a pályázati kiírásban megjelölt területet biztosította volna, jelezte, hogy azt szakmai szempontból elhibáztattnak tartja, s nem kíván részt venni a kivitelezésében. Az új döntéssel olyan programok megvalósítása is veszélybe került, mint például a Bauhaus pécsi alkotóinak kiállítása vagy a Matisse-kiállítás.*

A nagy kiállítótér az új ötlet szerint kiszakad a megyei múzeumi rendszerből, s az változatlan formában működik tovább, noha nagy lehetőség rejlett az EKF fejlesztéseinek keretében arra, hogy

a Baranya Megyei Múzeumok problémahalmazát megoldják. Hogyan látod a jelen körülmények között a 2010-es programok megvalósulásának esélyeit és a képzőművészeti intézmények működésének lehetőségeit az EKF után? Mi lesz a sorsa annak a gyűjteménynek, amely mennyiségét és rangját tekintve közvetlenül a Magyar Nemzeti Galéria kortárs anyaga mögötti helyet foglalja el?

– Ez rendkívül komplex kérdés. Olyannyira az, hogy írtam erről egy hosszabb cikket, épp most jelent meg az *Echo* legújabb számában. A „nagy kiállítótér” eredeti projektjének felszámolása következtében kialakult válság rendezése érdekében ma is folyik az alkudozás. A helyszín megváltoztatása miatt lehetetlenné vált azoknak a szakmai problémáknak a megoldása, amelyeket az eredeti helyszín kezelni tudott volna. Egy hónapon belül tehát két olyan döntés is született, amely arcucsapásként ért engem, nem mint magánembert, hanem mint muzeológust. A döntések egyébként országos szakmai visszhangot is keltettek, lehet, hogy mire ez az interjú megjelenik, az is nyilvánosságra kerül. Mindenki, akinek a számára a kultúra és a saját arca ugyanazt jelenti, arcucsapásként éli meg ezeket a döntéseket. Ezek a döntések a jövőt ássák alá; bizonyos csatornákat lezárnak, amelyek a művészeti muzeológia, a vizuális kultúra fejlődéséhez vezethettek volna, mondjuk, a gyerekeink életében. Amikor valami kirívó építészeti otrombasággal találkozom, mindig az bosszant leginkább, hogy a gyerekeink városait rontják el. Itt is az utánunk jövő generációtól veszik el a lehetőséget.

Arról már szót ejtettünk, hogy vajon „kurrens áru”-e egy ilyen gyűjtemény vagy sem, de az oktatásban betöltött szerepéről még nem beszéltünk. A diákok rendszeresen látogatják, és a kiállítás szakkritikai fogadtatása is egyértelműen pozitív volt. A tudományos minősítéseknel az úgynevezett „citációs indexet” is figyelembe veszik; a múzeumi gyűjteményekre vonatkozóan ennek felelhet meg a kölcsönzési index. A Nemzeti Galéria nagy Vaszary retrospektívjéről most hoztak vissza Pécsre három kapitális Vaszary-képet. Mindhárom az Antal–Lusztig-gyűjteménybe tartozik, nem a Modern Magyar Képtárába. Valamit talán ez is jelent. A készülő Aba-Novák kiállításra is kérnek képeket. Ámos Imre centenárium volt, egyik fő műve, az *Áhítat* szintén szerepelt az emlékkiállításban. A Szépművészeti Múzeum külföldi partnerek bevonásával Nemes Marcell gyűjtői tevékenységét rekonstruáló nagy nemzetközi kiállítást szervez; munkatársuk jelezte, hogy szeretne válogatni az anyagból, mivel fontos darabok találhatóak benne a Nemes Marcell-gyűjteményből is. Másik kollégám a két Csáktornyai Zoltán-mű iránt érdeklődik, amelyeket a Nemzeti Galériában szeretne kiállítani; a magyar *vadak*nak olyan unikális darabjai ezek, amelyekhez nemigen akad hasonló. A kérések azt jelzik, hogy a gyűjtemény szakmailag nagyon is „kurrens”. Vajda Lajos-centenárium is lesz az idén, Pataki Gábor kollégám feltétlenül számít az itteni művekre; mondtam is neki, sietnie kell, ha még nyitva akarja találni a képtárat.

HATODRÉT FÜZETEK

Lázár Ervin: *Napló*

Nem kétséges, gondos munkával megalkotott, szép könyv, igazi Lázár Ervin-hommage ez a kötet, ám ahogy olvasom, nemigen értem, vajon miért választották a létrehozók a „Napló” címet.

Nem egészen értem, de örülök neki.

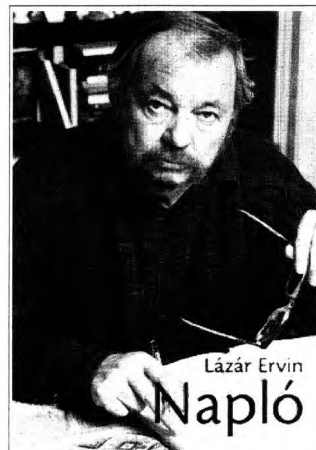
Ez az eredetét tekintve hat füzetből mint forrásanyagból kompilált mű ugyanis semmiképpen nem napló abban a miféle bevetnek számító értelemben, hogy a naplókészítő az életének eseményeit, a köznapokat és a magánélet apró-cseprő fordulatait jegyezné fel időrendben (tükör, amit az alkotó másoknak tart, hogy maga nézzen bele, ahogy Füst írja), és nem napló akként sem, mint némely e címen írt, az utókornak (idejekorán) átnyújtott, s a kortársak gyöngyöző homloka előtt lengetett virtuális bunkósbot, ahol a szókimondások és leleplező igazságok várnak a megjelenésre. (Ők várnak, a kortársak nem.)

(Jómagam egyébként sem igen hiszek igazán az íróember naplójában, abban, hogy az akarat, a gondolkodás és a nyelv valóban másként működhetne egy külső és egy belső beszédben.)

Akkor már sokkal inkább rokonítható ez a lázárervini alkotás két nevezetes napló-könyvvel. Az egyik Csáth Géza palicsi *Naplója*, az a zseniális ön-hamisítás, konstruált valóság, ahol Csáth a morfium elleni küzdelem regisztrálására és egy (általa elgondolt) Csáth-kép rögzítésére bizonyíthatóan utólagosan kreált naplószerű bejegyzéseket, azaz létrehozott egy naplószerű művet. A másik Franz Kafka híres *A nyolc óktávfüzete*. (A teljes kiadás Tandori Dezső fordítása, ugyanennek a műnek a részletei jelentek meg korábban Halasi Zoltán munkája nyomán *Az én cellám – az én váram* címen.) Az utóbbival különösen erős a hasonlóság, hiszen ebben az ugyancsak füzetbe írt, töredékekből összetapadó műben Kafka bejegyzéseket és műkezdeményeket, gondolatokat és próbálkozásokat rögzített. Nem a köznapok kronológiáját (mint például a *Napló* címen megjelent nagy könyvében), hanem éppenséggel a napi történésektől elemelt, azoktól elemelkedni akaró szövegeket.

Úgy hiszem, s ennek örülök, hogy e Lázár Ervin-kötet szerkesztésekor és a címadáskor a szövegek gondozója és a jegyzetek készítője, Ács Margit effajta példákra gondolhatott. Arra, hogy Lázár Ervin töltőtollas bejegyzései mint a figyelem működésének a regisztrációi és mint a kitűzött és elvégzett (vagy nem elvégzett) munka jelzései nagyon is naplók – hiszen az írói, azaz az erősebb létezés dokumentumai. Az írói létezés, az intenzív élet idejét rögzítik, ezeknek a hétköznapoknak a finomszerkezetéről beszélnek. Nem is rejtetten pedig arról, hogy a művek akarása, a világra való figyelés, a figyelem alázata, a keresés, az emlékezés és rö-

Szerkesztette Ács Margit
Osiris Kiadó
Budapest, 2007
372 oldal, 2980 Ft

zítés gesztusrendszere és a kételkedés, az intellektus leleplezett önhittségei és kételyei, feledékenységei és lustaságai közt hol húzódik az az árnyékos, fényfoltos terület, amely természetesen az alkotáshoz tartozik, függetlenül attól, hogy mű születik-e belőle.

Igen, a Lázár Ervin-napló ezt dokumentálja: a munkát mint akart létezést, annak tiszteletét és gyötrődéseit. (Ha már a dokumentum-mivoltnál tartunk: kitűnő döntés, hogy az egyes füzetek mint „fejezetek” kezdetén szerepel egy-egy lefotografált oldal az eredeti kéziratból, egyben látványként is megmutatva az alkotás „fizikai” folyamatát, az áthúzásokat, fölülírásokat, oldaljegyzeteket vagy éppen a gond nélkül gördülő sorokat.)

Mintha Kosztolányi szép beszéde jelenne meg itt az írás könnyedségéről, a favágó munkájáról és a pillangó lebegéséről: lám, a nevezetesen élőbeszédszerű, spontaneitásukban remek Lázár Ervin-dialógusok, könnyedén futó mondatok, a játékosan csapongó humor micsoda mesteremberi munkára, s milyen szorgalmatosságra támaszkodnak. Már csak ezért is roppant fontosak egyébként a bejegyzések fölött szereplő dátumok: hiszen nem csupán az egyes novellák, szövegek keletkezésének a folyamatát, a novellaszövegek ötlet-göngyölgetés-megírás folyamatát dokumentálják, de a szó legszorosabb értelmében megmutatják a mű létrejöttét illetően azt az idősurítést, a létezésnek azt az intenzitását, amit az olvasó ugyan öntudatlanul érzékel, ám ritkán tudatosít. (Ahogy Lázár írja egy helyütt jellegzetes iróniával: a „filmrendező, aki a 10 év alatt írt rácpácegresi novelláimat 1/2 óra alatt elolvasta, és úgy gondolja, filmet készít belőlük“.)

Hommage tehát ez a könyv Lázár Ervinnek és hommage a munkának és a műakaratnak.

Már csak ennek okán is külön elismerés illeti a szerkesztőt a lábjegyzetekért, ahol azt is jelöli, hogy az adott töredék végül melyik kötetben megjelent Lázár-műben nyerte el a végleges formáját.

Más kérdés, hogy magát Lázárt nyilvánvalóan nem efféle szándékok vezették a bejegyzések írásánál.

Mindenekelőtt használati eszköz, munkanapló, tehát nagyon is praktikus hely lehetett a számára ez a füzet. Toll és papír, ami kéznél van. Köztes tér a kifelé szóló beszéd és a töprenkedés között.

Alkotáslélektani szempontból is roppant érdekes egyébként a kézzel-tintával vezetett bejegyzések sorozata és az e helyütt természetesen nem látható, a számítógépen végzett (befejezett) munka közötti hierarchikus viszony. A füzetbejegyzések elsődlegessége, közvetlensége, a próbálgatások, töredékek, s olykor az utalások („megírtam számítógépen”) különösen a lényegében egészként itt is olvasható novelláknál mutatják meg jól követhetően a mű keletkezését, illetve a műbe emelt részletek, mondatok s a „személyes” bejegyzések elsősorban nyelvi viszonyát. És persze éppen a gyötrődések, és az itt ritkább, valóban naplójellegű részek is magáról az alkotásról beszélnek: „Hosszú, nyugalmas, senkitől sem zavart írásidőre volna szükségem. Esetleg végképp kiderülne, hogy akkor sem tudok már írni. Hiszen az álmaimat is elvesztettem az elmúlt napokban. Hiába koncentráltam, hogy megfogjak egy elillant képet, amiből aztán lassan kibomlik az egész. Vagy semmi, csak a fájó erőlködés, vagy mégis beugrott egy kép, de több semmi.” (Ezt a feljegyzést Lázár Ervin 1994-ben írta!)

Az se kétséges, hogy az évek múlásával (a füzet telésével) Lázár Ervinnek természetesen nem csupán eszköz és terep marad a Füzet. Tudhatjuk, roppant nagy a tárgyak és a formák hatalma fölöttünk. (Hogy az irodalmi élet-gépezetről ne is beszéljünk.) Csakhogy Lázár Ervin nem Lázár Ervin volna, ha éppenséggel nem tudná önostorozással kárhoztatni magát a rendtelenség, szétesés és lustaság okán (tudja), s ehhez nem átallana ironikus kacsintással is efféleket feljegyezni: „Van még tíz percem rá, hogy írjak a füzetembe az év első napján. Íme, megtettem!”

Mert hát legyen akkor a napló mégiscsak tükör, ellenben azért mégse volnánk mások, mint rácpácegresi tekergők, akik inkább a pusztán bóklásznak, ha lehet, semhogy az íróasztal fölött görnyedjenek.

Séppen ide tartozik az is, hogy az idő múlásával szaporodnak és bővülnek is az álomleírások. Az irodalom gépezetével szemben, a betolakodó külvilág ellen felerősödött vajon a keresett másik valóság? Vagy pusztán elégnek gondolta Lázár ide rögzíteni ezeket az álmokat, s nem transzponálta őket kiadott művekbe? Mindenesetre határozottan úgy tűnik, sűrűsödnek ezek az álom-leíró részek – s gondoljon ki-ki, amit akar –, szaporodnak a múlt felbukkanó emlékei, alakok, fák, a szülői ház részletei, utak, képek.

Mintha csak mindinkább ide, a füzetbe, ebbe a köztes létbe toldna Lázár Ervin megszólalása.

Mintha csak az történe, hogy minél jobban akar tőle a világ (az irodalom, az olvasó) valamit, ő annál inkább vissza, beljebb, mélyebbre fordul.

A kötetben első fejezetnek tekinthető „Nagy füzet” utolsó bejegyzése 2006. május 29-i dátummal szerepel; a könyv ezután a többi, részben korábbi, párhuzamosan is használt füzettel folytatódik. A szerkesztőket nyilvánvalóan a teljességre törekvés vezette, más kérdés, hogy a szöveghalmaz, ami ez ideig kronologikus értelemben is izgalmas könyvként működött, hirtelen megbicsaklik az olvasatban. A kisebb füzetek nem csupán rövidebbek, de sokkal esetlegesebbnek hatnak.

Más azonban az utolsó (sorrendben hatodik), a „Kisszékelyi füzet” (az elnevezés első sorban a használat helyét jelöli), ugyanis ez megintcsak sok év bejegyzéseit hordozza (1997–2006), illetve ez, szemben a „Nagy füzet”-tel, jellemzően valóban naplóbejegyzéseket tartalmaz. Nem kétséges, hogy Lázár Ervin a funkciókat illetően egyébként tudatosan el is különítette a kettőt, erre maga is utal: „Mégiscsak el kellett volna hozni a nagy füzetet, hátha tudtam volna folytatni a FÜGGELÉK első történetét.” Azaz: a „Nagy füzet” az írás dokumentálására szolgált, míg a kisszékelyi az élés eseményeinek a rögzítésére. S tekintsük ebben az értelemben is jó, tudatos és szimbolikus döntésnek a kötet szerkesztését: elől, a kezdetnél áll az írói lét, s a csak után következnek a hétköznapok.

Vagy ahogy Lázár Ervin fogalmazza meg (nem véletlenül éppen a „Kisszékelyi füzet”-ben): „Az író akkor író, ha ír. Egyébként szófosnok vagy szemfényvesztő. Nagyjából erről volt szó tegnap Pesten, egy hosszú beszélgetés során Tittivel. A dolog rám is vonatkozik, de legalább én 70 éves vagyok.”

Ez jó, ez a „legalább”.

És persze az is ehhez, a „Kisszékelyi füzet” természetéhez tartozik, hogy az idő előrehaladtával nem csupán egy füzet telik, de az élet dokumentálása is mindinkább rezignált, szomorú és fájdalmas lesz. Kifogy hét esztendő után egy üvegnyi tinta is („nem vagyok nagy tintafogyasztó”), megszapornak a testi nyavalyák, reuma és köszvény, szívgörcsök köszöngetnek.

Vagyis el kell, szabad azt hinni, hogy ahol a reuma és a köszvény és a szívgörcsök köszöngetnek, ott kifogy a tinta?

„Leadtam a Csillagmajor függelékkal és két nem igazán jó novellával (A remete, a Lelenc) kiegészített „végleges” változatát. Mintha örökre megszabadultam volna az írásól. Nagy megkönnyebbülés.”

Szép, hogy a könyv (a „Kisszékelyi füzet”) utolsó bejegyzése egy kérdés.

„Elolvastam M. interjúkönyvét. Pongyola és meglehetősen zagyva. Talán nem így kellene. Ha ugyan érdemes már ilyenekkel foglalkozni.

Mikor látsz újra, Kisszékely?”

Szép, hogy nincsen rá válasz.

Bejegyzések vannak, álmok, novellatöredékek, göngyölődő, formálódó szövegek, valahol nyilván vannak a művek is, hogyne lennének, és a dátumok, a hiányzók hetek, hónapok, évek, hunyorítások és mosolyok, rácegresi fák, dülőutak, a múlt, az egyre sűrűsödő emlékek, és a végén egy kérdőjel.

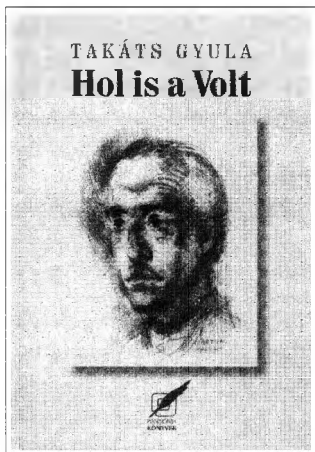
EGYÜTT A FÉNNYEL

Takáts Gyula: Hol is a Volt

(*Előföltevések*) Kilencvenhét esztendő alkotó munkáját kézbe venni: óhatatlanul türelmet, megértő tapintatot kíván. Gondolhatnánk. De Takáts Gyula esetében rosszul gondolnánk: a költő *Hol is a Volt* című verseskötete iránt fölösleges gesztus volna elnéző jóindulatot tanúsítanunk. Fölösleges, hiszen a négy ciklusba sorolt huszonkilenc vers újabb fontos állomást testesít meg a tiszteletré méltóan hosszú pályán. Ez előzetesen is gyanítható. Amint az is: késő modern, de nem naivan későmodern poétika alakítja e lírai szövegeket is. Ha pedig a Szirtes Gábor jegyezte utószóval kezdjük az olvasást, az azt nyitó idézet tovább árnyalja (miközben fokozza, persze) előfeltevéseinket és várakozásainkat. Takáts 2005-ös naplójegyzeteiből (*Öt esztendő Drangalagban*) szerepel ott néhány fontos mondat: „Csak ketten maradnak önzetlenül mellettünk. A természet és a művészet. Kell-e náluk erősebb és jobb barát. Csü Fu erre régen rájött, és így él Drangalagban”.

(*Hagyomány és személyiség*) Drangalag és Csü Fu az irodalmi képzelet termékei. A szerző művészetében bő két évtizede játszanak lényegi szerepet. Az idillikusan békés természeti táj és a bölcsen szótlan keleti művész léte, jelenléte által a kötet – látszólag legalábbis – a szerepvers költészeti hagyományába, egyúttal pedig az utópia művelődéstörténetébe ágyazódik. A személyesség effajta tárgyiasítása révén téve lehetővé a személyiség (szerző, lírai hős és befogadó személyiségének) nyelvi önmegalkotását.

(*Szerepversék?*) A szerepvers műfaji bonyodalmaikat tisztázni kevés a recenziói illetékeség. Annyit azonban jelezni kell: a bonyodalom alapvetően abból származik, hogy a szerep, a maszk fogalma előzetes – szövegek, művek előtti – személyt és arcot feltételez. Ami, tekintve, hogy a versbéli személyiséget a vers maga teremti meg, meglehetősen ingataggyá teszi e kategóriát. (A szerző és a versbéli alany azonosítása kínálna megoldást –

ám egy ilyesféle, még ma is népszerű befogadói művelet alighanem csak a problémák számát gyarapítaná.) Hogyan tekintsünk tehát Csü Fura? Személyes költői alakmást lássunk benne? Vagy eltávolított lírai hőst (Csü Fu egyrészt keleti alak európai versközegben, másrészt egyes szám harmadik személyben beszélnek róla a versek)? Annyi talán megkockáztatható: a *Hol is a Volt* a bukolika érzésvilágát keleti szerepminták felől veszi birtokba. Mégpedig a pannon táj eleven díszletei között. Megengesztelődött természetlira, mítoszi allúziókkal – mondhatnánk, újabb, remélhetően nem teljesen elhibázott fogalmakat hozva játékba.

Pro Pannonia Kiadói Alapítvány

Pécs, 2007

59 oldal, 1300 Ft

(*Utópia?*) Utópia volna Drangalag – nem társadalmi, de személyes méretezésben? Vagy allegorikus kifejezése, példázatos fölmutatása annak, amit a szebb létmódok iránti vágyakozás állít elő – voltaképp mindannyiunkban? Utóbbi olvasatra hajlunk. Szeretnénk hajlani. Hiszen utópiaként értelmezve e különös tartományt arra kellene jutnunk: amennyire vonzó, annyira elérhetetlen vidéken járunk a kötetet lapozgatva. Amilyen csábító, olyan talásként és képzelt világ. Valószínűleg, s mert utópia, megvalósíthatatlan. Holott Takáts egész lírájának vissza-visszatérő motívuma a létezés otthonos szépségébe (s attól elválaszthatatlanul: a költészet szép otthonosságába) vetett bizalom. Létbizalom – nem a tragikum dacára, hanem a tragikum *okán*.

(*Hang és forma*) Rövid sorok, távoli rímek, kötetlen versbeszéd a jambusok túlsúlyával: mondókaszerű, a gyermekversek játékos egyszerűségét megidéző szövegek beszélnek itt a Van, a Volt, az égi rend és a régi ház tűnékenységéről – s múlthatatlanságáról. Az elmúlásról, az emlékezésről – s az elmúlásban és emlékezésben egyaránt megőrizni kívánt méltóságról. A „pillanat-világ” („A közelítő tél után”; 10.) földi tapasztalatával a „még több égi Van” (*Árnyékától kérdi*; 19.) remélt bizonyosságát szegezve szembe; a „némán elvilant tavasz” (*Mért is kérdené*; 25.) sötét emlékezetét az „Olyan Egész a Van, / mint rügyben az idő” (*Mint rügyben az idő*; 33.) megélt misztikájával fényesítve át. Ebből ered a hangvétel elégikusan derűs teltsége, amely az első soroktól az utolsó szavakig meghatározza a verssorozat retorikai jellegét. Ez a minden elemében míves, ám egy pillanatra sem művi beszédmód egyszerre viseli magán a magasztos klasszicitás és a köznapi esendőség jegyeit. Akkor is, ha tájszavakkal, archaizmusokkal él (izen, rigász stb.), s akkor is, ha irodalmi utalásokat tesz, költőelődök előtt tiszteleg (Berzsenyi, Babits, Hölderlin...). (Olykor azt érezni: Csú Fu mellett van még egy lírai hőse a kötetnek: a többször idézett és megidézett Berzsenyi, aki „dőlt háza fölé / eget emel” [*Dániel*; 12.]...)

(*Motívumok*) *Kő, fák, pince, kert és berkek; hegyek, hattyúk, hold, nap; könyv, vers és rajz*; mindenekelőtt pedig a létbölcsélet távlatait megnyitó *Van és Volt, út és tovább* azok a motívumok, amelyek Csú Fu létezésének és eszmélkedésének feltételeit kijelölik. A teljesség titkos ígézetéről mindemellett szembeszökő gyakorisággal ad számot a *fény* motívikája. Arról a tapasztalatról tehát, amelynek értelmében élni, „mindig együtt a fényvel” (*Barátainak, a hegyről*; 7.) hihetőleg csak abban a világban (és abban a *személyiségben*) lehet, amelyben a fent és a lent valósága együttáll: „egyé ragyog / az égi rend / s a berki lópvilág” (*Egyé ragyog*; 21.). (Külön elemzést érdemelne, mennyiben más felfogást von magával ez a motívikus megoldás, mint Nemes Nagy Ágnes *Között* című versének hasonló képisége: „Egy sáv fekete nád a pusztaszélen, / két sorba írva, tóban, égen, / két sötét tábla jelrendszerei, / csillagok ékezetei – // Az ég s az ég között.”) S amely világban pusztakáprázatnál többnek ígéri magát az angyal, aki „a sűrű nádból / azt a strófát kiveszi / és válaszul a Fényt / zsombék között / Csú Fu elé teszi” (*A Láthatatlan és a Fény*; 23.).

(*Természet...*) Jóformán bárhol ütjük föl a vékonyka kötetet, természeti képet s természeti képbe *szervesült* emberi jelenlétet találunk. Természet és ember párbeszédét végső soron megoldhatatlan, mégis biztosságot sugárzó feladatként tételezi a *Várja, lesi* című szöveg: „A kerti fát / nézi Csú Fu / és ágai sora / mintha szólítaná, / de sejt csak szavát, / mint dőlt torony / porába sejt csak / a freskó Máriát. // Így üldögél / a világ hátán / lógatva lábát / dőlt kővön / és versei / és lombjai között / várja lesi / a sok-sok Vanból / a világ jól rejtett válaszát.” (36.) A *Kezében két fügeággal* nyitányának keresetlen ragríme és rigmusszerű megformáltsága már önmagában is a harmóniáról valló szándékot hitelesíti: „Kezében két fügeággal / beszélget Csú Fu a világgal” (37.). S találunk verset, amelyik a téli életképben a békülékeny búcsú állapotát rajzolja meg – miközben Kosztolányi *Őszi*

reggelijének záró sorait („Jobb volna élni. Ámde túl a fák már / aranykezűkkel intenek nekem.”) jelenetezi újra, kétszeresen inverz logikával (az ember az, aki int, s nem is a fának): „fák helyett / a ködnek int / Csu Fu keze” (*Szikrázó hóból*; 44.).

(...és művészet) Hogy a természet mellett a művészet a másik „önzetlen barát”, ugyancsak számos szöveghely tanúsítja. „Így él az omló / és biztos jelek / sziklái és hordói közt / évezredekkel lapozva át” – játszik rá a könyv gazdag hagyományú toposzára a „jel” többértelműségét is finoman kihasználó, *Évezredekkel lapozva át* című vers (11.). Másutt egy közhelyes nyelvi fordulatot („se több, se kevesebb”) tölt föl újra jelentéssel és jelentőséggel az értékválasztás ironikusan önreflexív mozzanata: „Zsebében tolla / és néhány garas, / se több, se kevesebb.” (*Töredékek Drangalagból*; 27.) A kötet utolsó versének zárzata érzékeny összegzése a korábbiaknak – amennyiben a Vers és a Világ szubjektumon túli kiterjedésében ragadja meg (s engedi el) a lét mint öröklét ideáját: „...mert tágul a világ / a fűrgé Van, / lápok, tengerek, / sziklák, tavak titkaival viszi / Shelley és Berzsenyi szavát. // Így él s ragyog / a Vers tovább, / mint mértanpontosan / rügyekkel a Világ.” (*Így él tovább*; 51.)

(*A költészet válasza*) Tudjuk, a költészet akkor is válaszol, ha nincs kérdés. Mert művészet, a jelentősége hihetőleg éppen ebben áll: nyilvánvalóvá és – a lírai beszéd sajátos intimitását használva föl – nyilvánossá teszi helyzetünk, állapotunk, sorsunk kérdéseit, kérdésességeit. Takáts Gyula költészete végső soron azt feleli: amit elfogadunk, az felemel. Amibe belenyugszunk, az tüstént megváltozik és megváltoztat. „Rajtunk belül” állnak az okok. Ám hogy mi is *magunkon belül* álljunk: ahhoz külső támasz, idegen segítség, erősítő vigasz is kellhet. A *Hol is a Volt* versei csöndes eréllyel ajánlják magukat támasznak, segítségnek, vigasznak.

(*Utóhang*) Reményi József Tamás bírálata (a *Népszabadság* 2008. január 12-i számában) pontos észrevételekkel méltatta a könyvet. S nem óvakodott az egyértelmű értékítélettől sem: „Takáts Gyula az európai (hellén) orfikus költészet és a Tao ötvözetének Weöres Sándor mellett nálunk a legnagyobb mestere.” Mit mondhatnánk erre? Igen.

STIGMA

Visky András: A különbözőség vidékén

Sokszor, sok tollból olvassuk – Kosztolányitól vagy mástól származó, szorosabb vagy engedékenyebb megtámogató idézet kíséretében –, hogy *tisztességes író mindig a halálról ír*. Ez a kijelentés, mint minden aforisztikus summázás, részizagság mivoltában is valami lényegesre irányítja a figyelmet. Ha egyébre nem, arra: a *más távlatot ad a halál már* kamera-pillantását előbb-utóbb valamennyi műalkotás magán érezheti. Amit nem oda szántak, amit egyenest ellene szántak: az is bekerül a halál értelmező időterébe. (Most csak a megalkotott legyen médiumunk. A megalkotó ne.)

Amennyiben a hatásos fókuszálás pontszerű gondolati fényzittásán kívül tényleges esztétikai, bölcséleti (kiterjedt) jelentést is tulajdonítunk az iménti tézisnek, úgy legalább ennyire igaz (és részint a halál-állítás igazsága miatt igaz), hogy *tisztességes író mindig Istenről ír*. Akkor is, ha nem *oda* szánja, akkor is, ha egyenest *ellene* szánja. Lehetséges human vonatkoztatási pontjaink közül a halál és Isten mellett alighanem csupán a szeretet oly mindenható, hogy mindig róla legyen szó. Ha nem róla, ha ellene, akkor is. Szeretet, halál, Isten egymásban fogalmazódnak. Tisztességes író a háromról egyszerre ír.

Visky András a Vigilia Kiadó *Esszék* sorozatának *A különbözőség vidékén* című negyedik kötetében látszólag a különbözőségről vagy a vidékről ír. A specifikumról és/vagy a terepről. A kötet címe az írássorozatban hangsúlyos záró helyre szerkesztett alkotás-átéléstől, Nádas Péter két változatban működő szövegének (*Saját halál*) esszéinterpretációjától különült, különbözött el, lépett átfogóbb funkciójába. (Nádas beszámolója a klinikai halál állapotát és a kvázi halálból történt visszatérés élményét önti szavakba; egyik alakjában fotográfiaikba is.) A különbözőség tehát ebben az összefüggésben eleve a halál által nyer *saját* értelmet. Az interpretáció kommentárrá, a kommentár önálló művészi tetté lényegül.

A vidék: Isten mezeje. Nem a halál síkja, hanem a halál mint befogadó tér és az élet mint a halálból reanimáló, másik (és másodszer) befogadó tér. A kettő együtt. (Nádas Péter nem túlvilágként jeleníti meg az életen túli világot, de említést tesz „a pokol ugató kutyaírói”: „azt kívánnák, hogy tartsam a szám, ne beszéljek erről”. Istent nem szerepelteti, viszont mégis megengedően materializálja a tagadást: „Isten ugyan a fény univerzumában sem fellelhető, a fény mégis az ő leghitelesebb hasonlata”. S térnél, időnél lényegibbet keres, amikor rögzíti: „A saját életem részletei nem a saját életem történetével álltak kapcsolatban. [...] Nem a térbe, nem az időbe vannak belekötve, ahol a helyüket kerestem. Az egyéni életnek ténylegesen nem a születés az eleje, nem a halál a vége, s akkor miként lehetett volna részletekből épülő egé-

Esszék sorozat
Vigilia Kiadó
Budapest, 2007
248 oldal, 1600 Ft

sze".) Visky a krisztusi „feltámadás-vita” keretei közé – a ráérezés *ingatagabb* talaján ujjongó Szent János mellett – az érzékelés *szilárdabb* talaján kételkedő Szent Tamás apostolt is belépteti, aki végül „a halál-történetet isten-történeté írja fölül”. (A szeretet Nádas saját-halál-krónikáját eleve átvérzi, például – még a kórház is *szent* – a Szent János Kórház személyzetének a klinikai halálon ezúttal úrrá levő szakértelmét mint az életmentés *boldogságát* többször is hangsúlyozva.)

A *különбözöség vidékén* kötet cím természetsszerűleg vezet minket először *A különбözöség vidékén* című íráshoz. A kötet mély intellektuális és érzéki egységét (a *meditáló misztikum* homogenitását) viszont éppen az képzi, hogy indulhatnánk bármelyik esszé irányába. Holott a gyűjtemény anyaga a keletkezés idejét nézve szétszórt, jellegében-tárgyában pedig eleget választék (művészetközi, sőt interkulturális széttekintés) a széles spektrum záloga. Nádas útítársának lenni: ez a lépéstartás az összes további szöveg helyénél egyértelműbbé teszi, hogy a különбözöség vidéke a *világegyetem* névvel is jelölhető, ha – hipotetikusán – nagyra törünk, illetve – még mindig hipotetikusán – nem az összehasonlíthatatlanul még nagyobbait illetjük azonnal kopogtatással. A *világegyetem*: végtelen mezsnye, mely ön maga behatárolhatatlanságával sávszerűen azonos. Két (elképzeltelenül messzire eső, s egyetlen vonallá záruló) partján áll az emberi kreatúra és a kreáló Isten – miközben egyik, egyik a másiknak a lenyomata, s nem választja el őket semmi, a szeretet vagy a halál sem, mivel a végtelen belülről sem osztható. Ennek a rejtelmes egy-létnek a művészetben megnyilvánuló és megragadható, tragikus (felemelő) paradoxonát: a találkozás és egyesülés eredményét, kudarcát, valóságát, virtualitását vizsgálják Visky András jelen textusai.

A kötet: fejezetek nélküli okfejtésfolyamat; tartalma: csillagos mikroégbolt. A *Tartalom*ban a megszokott (itt két különféle apró kereszt egymásra helyezésével formált) tagoló csillag szegi be az első három esszé általánosabb eszme-futtatásait (a középső, *Színház és idő* címen, *Születésnap levél Pályi Andrásnak*). Erre következik a második szövegtrio, amely a *Gályanapló* és a *Kaddis a meg nem született gyermekért* műcímei révén Kertész Imrével találkoztat. Újabb csillag után újabb három esszé Balogh B. Márton (*Japán fürdő*), Balla Zsófia (*Második személy; A harmadik történet*) és Bodor Ádám (*A börtön szaga*) munkáival foglalkozik (az utóbbi Balla Zsófia kérdezői közreműködésével lett Bodor-opusz). A negyedik harmas végéről mintha lemetszette volna az irigy lapalja a triptichonos építkezés megkívánta elválasztó jelet. Pedig nem pusztán a szerkesztési elvként működő, transzponált trinitás-sugalmazás miatt lenne szükség a csillagocskára: Forgách András (*Gonosz siker*), Háy János (*A Gézagyerek*) és Villányi László (*időközben*) három (vagy több) irodalmi műnemet reprezentáló könyveitől rásimulásában is elválik a filmes és színházi hármast (három szöveg, hat név: Bergman, Tarkovszkij, Buber, Zanussi, Kieślowski, Bocsárdi [László]). A hetedik név Shakespeare-é, a *Rómeó és Júlia* által képviselve). A (módosításunkkal számolva) hatodik egység az elsőre rimel, olyan kiemelkedően finom *lírikusi* teljesítményekkel, mint *A szép és a szent*, továbbá a *Búcsút venni Goerdeler asszonytól*: ha egy antológiában csak egyetlen küldöttje lehetne Visky e gyűjteményének, bizonyára ezt kellene választani. A hatodik esszé-hármas sem nélkülözi a személyesség kritikai konkrétumát: a Lengyel László és Várszegi Asztrik által jegyzett *Beszélgetőkönyvecske* mintegy rá is vall az ő párbeszédüket marginálissákkal ellátó szerző írói és műfaji alapállására. Hiszen Visky a mintegy kétszázötven oldalon mindvégig *beszélgét* – levélben és helyenként levélszerű értelmezésajánlatokban a céltársakkal és az olvasókkal, fohásszerű töprengésekben Istennel. *S könyvecske* is ez a valóban kecses kis könyvtárgy, eszméiben az egység, karakánság, emberi-írói büszkeség (és szolidaritás) mellett is a szerényen öntudatos énkicsinyítés képzőivel.

A szép küllemű, tartalmas sorozat szakavatottabb technikai odaadást érdemelne. A szöveggondozás nem csupán egy csillagnyi kívánnivalót hagy maga után. Értelemzavaró sajtóhiba ugyanúgy csúfoskodik, mint ahogy a ki nem tett mellékjel hiánya, az elrontott névelő tüntet stb. Vigasz, hogy a Vigilia sorozatánál meghittebb otthona aligha lehetne a

műnek, mely az első esszé élére írt ajánlással – „Balassa Péter emlékének”, „aki írásunk megjelenésének évében [2007] töltene be 60. évét” –, mondhatni, az *Esszék* sorozatkezdő, posztumusz Balassa-kötetével – *Az egyszerűség útja, sötétben* – is kontaktust teremt. Szerkesztési érdem, hogy az utolsó, magában álló (tizenkilencedik) esszé a *Saját halál*-esszé. Így elsőül Balassa, utoljára pedig Balassa Péter monográfia-hőse, Nadas Péter a megszólított.

A kivételes filozófiai és esztétikai műveltséggel, gazdag gyakorlati színházi (drámaírói, dramaturgi) tapasztalattal bíró költő, esszéista, művészetközvetítő Viskynek az egyenletesen jó és erős könyvben egyetlen komoly veszéllyel kell szembenéznie. A nárcizmusával. Nem a sajátjával. A szöveg hiúságával. Éles ész, metsző szövegformálás kiélezett írásokat hoz létre. A mellékágak egy mederbe ömlenek, az esszékötet *regényes*. E matéria időnként örömet, hosszasan pillant a maga tükrébe, önszemlélése gerjeszti önalakítását, engedve, hogy a bravúros technika elébe vágjon a kérlelhetetlen érvelésnek. A *Köztem és köztem* „diológusa” – *A Gályanapló naplója* – így diszpergálja magát kis bekezdésekre, néha csupán egysoros, mindössze felszínien hatásos szentenciákra. Ugyanitt a se hosszú, se rövid, megjegyzés nélküli névsor-betét, melynek saját belső feszültségeiből kellene jelentéseket generálnia, sokkal inkább tetszetős, mint tartalmas, s bár mellbe vágó, csak a talányosság az üzenete. „Adorno, Ady, Amery, Hannah Arendt, Asimov, Agrippa, d’Aubigné, Bach, Bahtyin, Balázs Béla...”; „Van Gogh, Göring, Hawthorne, Hebbel, Hegel, Heine, Heisenberg, Heller Ágnes, Hemingway, Himmler, Hitler, Höss, Keresztes Szent János...”; „...Wallenberg, Webern, Simone Weil, Weinberg, Weininger, Werfel, Wittgenstein, Zola.” Huszonnyolc sornyi név, s bár nem lehetetlen, hogy e személyes lexikont ráolvassuk a Kertész-életműre, vagy akár bizonyos, Kertész adta névsorokra, magaspont és magaspont, magaspont és mélypont, mélypont és mélypont szomszédossága (s az olvasó számára kitöltetlen néhány névpont) gyengül, elhaló impulzusokat közvetít.

Vagy mégsem? Beöltözik önmagába magaspont, mélypont ünnepélye? Simone Weil neve például a magyar irodalmárhoz szinte mindig Pilinszky János nevének társaságában érkezik el. Pilinszky neve nincs benne a fenti lajstromban. Amikor őt keresné névkövető ujjunk, Claus Peymann és Proust között Pilátust ismeri fel ujjbegyünk. Nem könnyíti-e meg mégis értelmezői – *együtt olvasó* – tennivalónkat a Weil névjel, amikor Villányi László *időközben* című *könyvkéziratának* (a még „nem végleges” kompozíciónak) a méltatásánál járunk, s a teremtődés, teremtettség e passzusait mérlegeljük: „A könyvkézirat egészen más [mint a könyvtárgy]: a véglegességgel úgy helyezkedik szembe, hogy ő maga a létrejött előtti állapotában lebeg. Ki nyitja meg a könyv előtti könyvet? Ki szegi meg a töretlen időt?” Az első kérdés torzított, a második pontos (jelöletlen) idézet Pilinszky *Introitusz* című verséből. Villányi és kötete iránti minden nagyrabecsülés ellenére úgy gondolom: nem lenne indokolt az esszébevezetésben Pilinszkyt közvetlenül exponálni. Meglehet, Visky is így véli. Ezért alkalmazza a közvetett utalás poétikáját, a beavatottaknak szóló citátumjelet, mely a többek között Pilinszky általánosságban nem egykönnyen tételezhető, mégis körvonalazható szellemiségétől is átjárt Visky-kötetbe szorosabban fűzi a testvéri Villányi-naplót. Remek észreveteleket előlegezve, nem a Pilinszky-régióból, de a Pilinszky-hatás égtájairól. „Titkos dialógusok, lehetetnyi szóváltások a kortárs magyar költészetben. Villányi László, Jász Attila, Schein Gábor, Varga Mátyás” – dobol a névritmus. – „Tulajdonképpen majdhogynem teljességgel észrevehetetlen folyamat. Ahogyan a szél, selyemkendőnyi fuvalat megmozgat öt-tíz levelet: mintha belülről támadt volna a légmozgás. Egy belső elhátározás, amely megremegetti az ágat, le is hullnak a levelek csakhamar, hiszen már útra készen álltak, eljött az idejük, mennek, mennek, csúsznak lefelé a láthatatlan folyosókon.” A képszerű, láttató beszéd nemsokára megismétli könnyűség- és hullásmotívumát egy zaklató társ- (tánc-, mozgás-) művészeti emlékkal: „Nagy József *Woyzeckje*, Bicskei István testében: egy kitömött gnóm, valami szörnyűség, és mégis olyan könnyű, mint a pihe.” S még mindig Villányiról, még mindig a kéziratnévről folyik a lenge szó, *idő közben, időközben*.

A Pilinszkyvel való ráutalásos találkozás megadatik majd a karácsonyi szabadítás-esemény (és holokauszt-emlékezés) gyönyörű szakaszaiban is (*Búcsút venni Goerdeler asszonytól*): Jézus *konstans gyöngesége, e legbotrányosabb* vonatkozás („... másokat megtartott, önmagát nem bírta megtartani”) is megigézte az *Egy KZ-láger falára* költőjét, s az *Hommage à I. B.* ajánlású *Felelet* („Ellátogatsz a legbelső szobába, / hallgatsz és hallgatod / a szürke falak lobogását, / mintás csöndjét, susogását, parancsát...”) is elősejlik Viskynél az ézsaiási tapasztalatban: „Úr van bennünk, ismeri fel a megtévesztő szóhasználatlalt »töretlen hitűnek« nevezett teológus, és az égő hiány tovább lobog, legbelül, Istentől érintetlenül”. Az emberi, sorstársi, felebaráti, rejtett érintettség („Holott / veled vagyunk / továbbra, változatlanul” – *Felelet*), és az érintés nélküliségbe rejtett isteni érintés („Ostobaság arról fecsegni, hogy Isten betölti az űrt. Egyáltalán nem tölti be; inkább üresen hagyja, s ezáltal segít abban, hogy igazi közösségünket, bár fájdalmak között, de mégis megőrizzük” – Dietrich Bonhoffer Gestapo-fogoly börtönlevele 1943 szeptemberében; Bonhoffert 1944 áprilisában kivégezték, utolsó útjára *sietve* búcsút vett még Goerdeler asszonytól is): a két láthatatlan stigma úgy sebződik egymásra a szövegben, ahogy a jobb és a bal egymás megfelelője. I. B. pedig az az Ingmar Bergman Pilinszky-nél, akiről egy Tarkovszkij irányába (is) meghosszabbítható koncepciót indít el Visky. (Jegyezzük meg: Pilinszky szellemének, szellemiségének közéletét a 23., 51., 182. oldalon a neve is nyomatékosítja.)

A sűrű szövésű gondolathálót nevezhetjük biblikusnak (újszövetségi a fonál), szakrálisnak (a legintimebb: a kisgyermekkorba visszanyúló *személyesség*, és a legtárgyilagosabb: szakirodalommal felvértezett *iskolázottság* ablaka minden négyzet a rácson), poétikusnak (a felfűtött józanságú nézetcsomózás jegyében). Visky András mindig közel jár Istenhez. Nem: Isten titkaihoz. Nem: a titkokat hordozó művészeti alkotásokhoz. Melyek sokszor kénytelenek Istentől – első benyomásunk ez – roppant messzire vetődni. Jó, ha az isten háta mögöttiségbe, s nem az istentelenségbe. *A különbözőség vidékén* mindig Isten szótárából vett fogalmakkal közelíti, írja körül tárgyait, illetve épp azért választja épp e tárgyakat, hogy ama szótárt megnyithassa. Szentség, templom, elhagyatás, feltámadás... – az eredeti (isteni, „isteni”) objektum, jelentés, tartalom a következmény jellegű (emberi, művészi) képzet, objektiváció, produktum elemzése révén olyan *elsődlegességet* (és elsődleges írói értelmezést) nyer, amely az alapzatra visszavetülve annak nemcsak művészi, művészeti vonatkozásait, hanem teológiai, ontológiai, antropológiai összetettségét világosítja meg.

Szentség, templom, elhagyatás, feltámadás... – és (többek között): seb. A sebmotívum a legátfogóbb motívumok egyike az esszéista számára. A konkrét és elvont jelentések sora: könyv a könyvben. A „reanimáció pecsétje” – a *Saját halálból* idézetten az elektrosokk füstölő nyoma – ugyanúgy a második isteni személy sebéit, sebeit jeleníti meg Visky szövegeinek tudatában, akár a számos további, itt fel nem tárható konkrét és elvont test- és létseb.

Szentség, templom, elhagyatás, feltámadás, seb... – és még (többek között): áldozat. A Forgách András-esszé egyik pontja a fizikai lesújtottság profán tényéből indít: „Az áldozat a test megszentelődésének aktusa. *A szent testnek*, ahhoz, hogy a *gonosz siker* cáfolatává váljék, át kell mennie az életből a halálba, a halálból pedig, ezt legyőzve, vissza kell térnie az életbe. // Kurtág György megpillantja Monyók Ildikót *A mosoly birodalmában*, »Jeles [András] felvetésében«. Ekkor már az egykor népszerű táncdalénekesnő a megtörtetett test szentségét mutatja fel, a transzformált, megváltott és megdicsőült testet, amely még a tanítványokat is zavarba hozta, olyannyira, hogy magát a feltámadást is kétkedve fogadják...” A súlyos közúti balesetet elszenvedett (a beszédet, az éneklés artikulációját óriási erőfeszítéssel és hittel újra tanuló) Monyók Ildikó táncdalénekesnő-teste a mondatalkotás sajátzerűsége folytán a feltámadt Jézus testével eggyé értődik. A mondat folytatásában „az anyagiságot elhagyó *transz-forma*”, misztifikációra serkentő anasztaszisz-jelenés okozta kétely a tanítványok körében eleinte „asszonyi fecsegésnek” bélyegzi a resurrectio eseményét. A hitszegénységre vonatkoztatott, átvett kifejezés Monyók Ildikó

különleges énekbeszédét – s Kurtág e személy és hang által történt művészi megihletettségét – fellebbezhetetlen kontradikcióvá, hitvallássá nemesíti.

Ragyogó breviárium *A különbözőség vidékén*. Asszociációinak és következtetéseinek nagy feszítvája (nem feltétlenül paradoxonként) a kis etapokban történő befogadást javallja. A „*Death, lie thou there...*” (A halál aktualitása Bocsárdi László Rómeó és Júlia-rendezésében) Hamvas Béla egy „sodró lendületű” írásától, az *Arlequin*-esszétől rugaszkodik el. Ennek „színházi értelmezéseként, bevallott és felmutatott replikájaként” fogja fel az előadást, oly halálpontos észrevételekkel, mint a darabbeli (előadásbeli) üres sírbolt és a „kiürült, lecsendesedett színpad” megfeleltetése. A(z) újszövetségi) párhuzamot, konklúziót ki sem mondja a Shakespeare-nél letáborozni merő alfejezet-zárás: e kettősen üres kép „Bocsárdi színházában a középkori, és az ebből táplálkozó shakespeare-i színházi lényeg re-aktualizálása, ezen túlmenően pedig a színházi értelemben megfogalmazható és újrafogalmazható feltámadás-problematikának reprezentációja”. Rögtön ezután, új alfejezetet kezdve, Visky megjegyzi: az előadásaiban a siker-garanciákat „a lehető legalacsonyabbra kódoló” Bocsárdi szabályszerűtlen („ellen” jellegű) színházi hatáskeresése mellett „aligha élhetnének markánsabb érvel, mint a *Rómeó és Júlia* szereposztásának felemlegetésével: Bocsárdi számára a *Rómeó és Júlia* halál-problematikája nem elitizálható, és nem kezelhető a rassz a legtokéletebb-legszebb fiú-lány képviselőinek elvont, tőlünk igazából távol eső »ügyeként«. Meglepetésünkre Visky András nem emlegeti fel a szereposztást, azaz nem tudjuk színjátszó személyekhez társítani észleleteit. A kifejtés heve néha másutt is eltántorítja attól a – véleményem szerint – illő, segítőkész gesztustól, hogy tárgyának legfontosabb komponenseit ismertesse. Bevezetés helyett többször is a tárgyalással kezd, így értő olvasóinak száma sajnálatosan kisebb a lehetségesnél. Nemesyszer elegendő lenne két-három hűvös útbaigazító sor az *in medias res* felcsapó lángra előtt.

A lefegyverző tudásanyag mögötti jegyzetapparátus a filológust dicséri. A beszéd-mód az értekező prózát a líra drámájához hajlító ékesszólót. Minden betű – az elsőtől az utolsóig – a meditáló misztikust.

*

(csillag alatt) Visky András saját művei közül az esszékötet lapjain csupán a *Júlia* című dráma mutat terjedelmesebb reflektáltságot. A *Színház és idő*: a Pályi Andrásnak írt születésnap levele a címbeli tárgy teljesebb, személyesebb dimenzionálása okán engedi meg az emlékeztetést. A „*Death, lie thou there...*” pedig – mint *Rómeó és Júlia*-elemzés – indirekt módon vall összefüggésekről, hiszen a *Júlia* az önéletrajzi sugalmazáson kívül a Shakespeare-tragédiának is köszönheti címét. Az áttemelt haláltény és -látomás, a *halál hatalmának firtatása* (az Istennel/az angyallal történő belső válság- és reménybeszéd) a monodráma egyik pillére. (Életrajzi háttér: Visky András lelkész édesapját kevéssel 1956 után Romániában törvénytelenül huszonkét évi *nehézbörtönre* ítélték. A férje sorsáról, hollétéről sokáig mit sem tudó édesanyát, Sollich Júliát hamarosan az ország egyik „távol-keleti gulágjára” száműzték hét gyermekével.) A Bocsárdi László *Rómeó*-rendezését analizáló szöveg cím(er)mondata a *Júliában* is kardinális szövegegységet fűz egy korábbihoz, illetve idézetkapu a kifejtlet irányába.

Az „egyszereplős, de kétszemélyes darab”, a lélek nyilvánossá tett Isten-dialógusán alapuló drámai magánbeszéd hangjáték, színmű és könyv formában is szép sikert aratott, bár a brutális tárgytól elütő finom felstilizáltságát, szakaszos beosztásának néha érződő keresettségét, az úgymond „duzzasztási technika” által „intellektuális, sötétlila lufivá fújt szöveget” vesszőzte kemény, sőt értetlen bírálat is. Zala Szilárd Zoltán utasította el legnyersebben a Thália Színház és a Kolozsvári Állami Magyar Színház Tompa Gábor rendezte, 2002-es közös produkcióját (a színésznőt, a hódolattal emlegetett – a játék során rabruhát, bakan-

csot hordó – Szilágyi Enikőt inkább a telefonkönyv felmondására biztatva: *Critikai Lapok* 2003. 1. – A műről a *Jelenkorban* Nánay István formált kedvező, részben szubjektív véleményt: 2003. 6.). A darab csillagos pályát befutva eljutott az Amerikai Egyesült Államokba. Több amatőr és hivatásos premierje közül említendő Ruszuly Éva előadása: ő főiskolásként 2005-ben már játszott, a sepsiszentgyörgyi Tamási Áron Színház Kamaraszínházában pedig 2007 ősze óta műsoron tartja a *Júliát*. Ez utóbbi változat Bocsárdi László közreműködésével készült. A fehér ingbe szellemült színész nő szavainak elvonatkoztatását egyebek mellett az biztosítja, hogy sokszor hét vadonatúj alumínium vizesvederhez (a félkörben álló *gyerekekhez*, a „verebcskékhez”) beszél. Sorozatban adja elő a művet – felolvasó színházi keretek között, ám a szövegtolmácsolásnál sokkal mélyebb, megrendítőbb hangoltsággal – a Budapestről vidéki városokba is ellátogató Dér Denisa, aki Dér András konzultálásával hozta létre bemutatóját. *A különbözőség vidékén* művészeti ágakat felölelő tágassága s egy gondolati kulcsmotívuma indokolja, hogy az utóbbi interpretációról szóljunk.

Visky a Tompa-féle rendezés rideg-hideg-kopár körülményeket leküzdő próbaidőszakáról írja: „A kínálkozó megoldások, modorok, játékok valóban kézenfekvőnek bizonyultak, estéről estére a próbafolyamatban, nehezen elháríthatóan »adták magukat«, megőrizve mindegyre a verbum különállóságát a testtől és a lélek rezdüléseitől, a narrátor pozíciójába kényszerítve a színészt, értelmesen és szépen beszélő fejjé, eszközzé tehát, anélkül azonban, hogy a szó testté változott volna, és a színház terében megmutakozó test saját jelentését föl tudta volna tární önmaga előtt. Mígnem a színész, Szilágyi Enikő egyszer, mondhatni véletlenül, a feketére festett próbaterem legtávolabbi sarkába húzódva behunyta a szemét, és úgy kezdte el a lélek belső beszélgetését. Így, megfosztva a színészi megmutakozás legelemibb lehetőségeitől. Az elrejtőzésnek ez a váratlan radikalitása olyan elementáris erővel vont bele a darabban megérintett szenvedéstörténetbe, hogy a továbbiakban már semmit sem lehetett változtatni a formájára talált előadás egészén”.

A mindvégig lehuny szem valóban különleges atmoszférát vont az előadás köré, ám a *jelentéses korlátozottság* meg is kötötte a kitűnő színész nő játéklehetőségeit az (emlékeztem szerint) korántsem *lehunyt szemű* rendezésben. Az átlényegülésre ráborult a kitaláció.

Dér Denisa – mondhatni: korántsem véletlenül – a *mosolyra* talált rá. A hol átszellemült, hol gyerekpásztázó, hol értelebomlott, hol letörölhetetlenül életerős, hol megadó mosolyra. A mosoly ezer változatára. Egész teste, estélyi ruhás törékeny alakja mosollyá lényegül. Skarlát textíliával leborított asztalnál ülve olvas (inkább csak támasz a szövegkönyv a tudott sorokhoz), egyetlen mécsfény teatralizálja az ünnepi feketébe öltözött színész nőt, az érett szépséget sugárzó Dér Denisa játékszituációját. Mintha saját feljegyzéseibe tekintene bele (*vissza*) az asszony, aki ugyanakkor utóidejű testében-lelkében hordja a száműzetés jelenét – amelyet viszont a hét gyermek ellenére is menyasszony-fiatalon él át, a férjéhez tartétel nélkül hűséges feleség heroikus tántoríthatatlanságával. Az anekdotikus (ironiko-tragikus) mozzanatokban is bővelkedő textust egy nő-Krisztus spiritualizálja, időnként égre emelt tekintetével, *felsütött* szemével az Atya választását keresve: teremtménye halálát vagy továbbélését fogadja-e el inkább a („mesei”) hét gyermek és az ismeretlen sorsú apa megmentéséért hozott áldozatként? Szilágyi Enikő lehuny szeme egyszeri mimikai gesztusból abszolúttá fokozva vett fel olyan, a valóságon kívüli jelentést, mely maga a lényegi valóság volt (a *kint* és a *bent* elhatárolásától a krónikázó imáig, a szerelmi vallomásig, az anyai hősiességig). Egy Schaár Erzsébet-gipszszoborba zárva ült, járt, beszélt Szilágyi a színpadon (s ez lehetett képzőművészeti háttérül Pilinszky-utalás, a költő és a szobrász *Tér és kapcsolat* című közös könyvére gondolva). Dér Denisa mosolya – mely bele-beleveszhet a gyönyörű arc golgotai fájdalomárkaiba – alkat, mentalitás másfajta, reálisan kitartott hírnöke. Eleven profán szentkép, stíluskorszakhoz nem köthetően. Reneszánsz ecset vagy Bergman-kamera egyiként megörökíthetné (egyik épp az állókép, másik épp a mozgókép előnyével). A felolvasószínházi *Júlia* általában azt is feledteti, hogy a *Rómeó és Júlia* nagy

párhuzamai nem tökéletesen szervesek a darabban: ez a dramaturg Visky okos, esztétizáló rátétje az önéletrajziságtól talán így is elmozdítani kívánt monodrámán.

Bármilyen legyen is a néző és a kritikus véleménye, ama lehunytt szem a megfoghatatlan kegyelem, a készülő műre irányuló magasabb figyelem kétségtelen jeleként rögzült Visky tudatában, színházértésében, saját alkotása reflexiójában. De mert épp ő írja le (ugyanitt, a Pályi-levéliben) a megfontolandó, értelmezhető, egyelőre keilően ki nem bontott állítást: „A színház, ha színház, önmaga megszüntetésére tör, amikor formát keres; nem-lenni akar, hogy újból lehessen, amikor formát talál. A folyamatosból visszatér a töredékes-be...” –, világos számára: élet, halál, kreatúra, kegyelem (és: *mű*) sosem egyszeri, egyedi, egyes, egyetlen keresésnek és elsajátításnak enged.

S Isten a legkevésbé.

DEMÉNY PÉTER

AZ ÚJRA MOZDULÓ SZORONGÁS

Kálnoky László összegyűjtött versei

(Szubjektív bevezető)

Kálnoky László költészete fokozatosan követelte ki a helyét olvasmányaim között. Hallottam és élveztem a Shakespeare-paródiát, olvastam és szerettem fordításait, lapozgattam Lator László róla szóló esszéit, kíváncsi voltam rá. Kíváncsi voltam rá, de csak valahogy „messziről”, s úgy ígérettem magamnak, hogy egyszer majd elolvasom a verseit, ahogy az ember azokat az ígéreteit ismételteti, amelyeket ő maga sem vesz komolyan.

Aztán egyszer, mint annyiszor, Radnóti Sándor *Mi az, hogy beszélgetés?* című kötetét forgattam, s döbbenet álltam a *Láng és sötétség*ből való idézet fölött: „...nem hallod, hogy hangtalan tátogással / próbálok feléd kiáltani.” (232.) Még jobban megdöbbenem azonban, amikor a kép magyarázatát is elolvastam, s megtudtam, hogy Kálnoky légszomjjal küszködött. Azóta keresem a

Osiris Klasszikusok sorozat
Osiris Kiadó
Budapest, 2006
738 oldal, 4500 Ft

szövegeket tőle és róla, azóta próbálok megérteni különcségét, előkelőségét, frusztrációit, azóta idegenből már-már barátta változott.

Azért idéztem fel ezt a pillanatot, mert számomra olyan volt, akár egy Barthes-féle punctum: nem tudtam többé elfordítani a fejemet, s mert azt hiszem, az ilyen punctumoknak köszönhetően is szeretjük az irodalmat és a művészetet általában.

Barthes persze nem lett volna elég ahhoz, hogy egy érdektelen költészetből érdekes, izgató korpuszt teremtsen, Kálnoky lírája azonban „önmagában” vagy „magától” is érdekes és izgató. Az olvasó felüti a versei gyűjteményét, és máris olyan szakaszokba botlik, amelyek mintha a mai kétely és játékoság jegyében íródtak volna: „Az a kis ember ott belül / ugrál, torz fintort vág, nevet; / fejedben lakik, agyvelőd / az ágya, ablaka szemed. / Ha torokod sírás fojtogatja, / s keserűséged könnybe gyűl, / szemtelen hangján felkacag / az a kis ember ott belül. // Az a kis ember ott belül / tarka zászlókkal integet. / Nem látja más, csak te tudod, / mi van a homlokod megett: / cirkuszporond és arzenál, / hol minden együvé vegyül, / mert rendet sohasem csinál / az a kis ember ott belül.” (*Az a kis ember ott belül – 7.*) „...az eszme meghökkentő” – emlékezhetnénk már-már cinikusan egyik bibliánkra, Borges Pierre Ménéard, a *Don Quijote szerzője* című elbeszélésére. De ha egy pillanatra visszafojtjuk polgárpukkasztó hajlamunkat, be kell látnunk, hogy egy szerző nem asszertorikus kijelentésektől lesz maivá, hanem attól, hogy mainak *érezziük*. Mainak pedig többek között azért érezhetjük, mert a kortárs ember egyik legnagyobb problémája önnön identitása, ennek az identitásnak a sokfélesége, körvonalazhatatlansága, a démonokkal való küszködés és az örökös bizonytalanság. Ez a vers éppen ezeket a problémákat mutatja fel, fogalmazza meg az *első kötet első verseként*, s a bravúr nem kisebb attól, csak mondhatni pontosabb, hogy a jóval későbbi életérzéssel együtt a jóval későbbi Kálnokyt is megelőlegezi.

Mert egy ötven évvel későbbi, 1983. február 11-i versben, a *Posta-fóbiában* az alábbiakat olvashatjuk: „...félve várom a vérrel / átitatott papírt, melybe valaki fél fülét / vagy fölösleges zsigereit / rejtette. Tán még ezt is elviselném, / ha nem a saját nevemet / olvasnám, mint a küldemény / feladóját.” (552.) A beszélő, aki nem biztos benne, ki ő, illetve, hogy mikor cselekedte, ami ő, csupán sejtelmei vannak önmagáról és önmagára vonatkozó félelmei. A küldő és a címzett ugyanaz: jellegzetesen mai probléma és helyzet ez is.

Mint ahogy jellegzetesen mai helyzet az is, hogy különféle személyiségek bújnak elő a költőkből, s hogy egyetlen szerzői név alatt esetenként számtalan alakmást sejthetünk – csak néhány példával élve, ilyen a „Weöres Sándor”, a „Szöcs Géza”, a „Parti Nagy Lajos” és a „Kovács András Ferenc” név. Az említettekhez hasonló módon „Kálnoky László”-nak köszönhetjük a magyar költészet egyik travesztiját, vagy tán még jobb fogalommal élve identitásjátékát, Homálynok Szaniszlót. Őt, akiről az *Egy könyvtáros hányattatásaiban* kiderül: „Homálynok Szaniszló, dunántúli születésű költőtársam / 1949-ben az egyik legfontosabb állami hivatalban dolgozott / mint főelőadó.” (368.) S kiderül az is, hogy az alakmásnak ugyanolyan lejtésűek a mondatai, ugyanolyan lüktetésű a versbeszéde, mint annak a magánzónának, aki *Első olvasótermem* című emlékiratában ezt írja: „1919 nyarának elején tanyára küldték a hétéves kislíút, / mivel fejletlen s vézna volt; tulajdonképpen súlyosabb beteg, / de akkor még nem gyanította senki...” (296.)

Az identitásjátékok tehát egymás felé kavarognak, s valamiképpen mindegyik hű marad az „eredetihez”, Kálnoky Lászlóhoz, aki 1912-ben született Egerben, és beteges kislíú volt maga is. Ez a tény persze nem azért említésre méltó, hogy az életrajz filológiájával agyoncsapjuk a költészetet (a referencialitással szembeni ellenérzés éppen az ilyen tapasztalatokból táplálkozik!), hanem azért, hogy feltehezzük a kérdést: ugyan miért kell *ugyanolyan nyelven beszélő* alakmásoknak megszólalniuk? A kérdés nem annyira tautologikus, mint első pillantásra tetszhetik. A választ próbáljuk megközelíteni egy másik költészettől. Király Lászlónak (ő is egy KL...), a második Forrás-nemzedékhez tartozó költőnek van egy Al. Nyezvanov nevű orosz „barátja”. „Kevesebb már a szerelem, / és egyre

több az árnyék. / Mintha hűvös nagy tereken / suhintó szavakra várnék.” (*Esti dal*). „Negyvenötödösor tavaszodik – ingyen: / a költő titkon el-elégial. / Hegyeken túl izzó vaspáncélban / nehéz léptekkel közeleg a nyár.” (*Az udvar*). Egészen világos, hogy az utóbbi vers, amely „csak” a Király Lászlóé, ugyanabból az örvénylő elégikusságból származik, mint az előző, amelynek szerzője pedig a jó nevű orosz (Nyezvanov = senki). A költők egy része bizonyára nem pikareszk játékossága, próteuszi alkata, hanem személyes gátlásai miatt bukkan rá alakmásaira. A *Beízetés* című kötet fülszövegében (Mentor, Marosvásárhely, 1995), amely az addigi Nyezvanov-verseket gyűjti össze, Király László egyrészt a cenzúrára gondolva mond köszönetet a társának (a diktatúrában sok mindent közölhetett az ő nevén), másrészt azt is bevallja: „A Nyezvanov-barátság nélkül a költészetem (...) merőben más irányba fordult volna.” Ha álarcot öltünk magunkra, a szerepünk és főleg a bátorságunk is megváltozik; ugyanazon a nyelven beszélünk, amelyen korábban, mégis más történeteket mondunk el. Kálnoky és Király lírája arra szolgáltat ritka példát, amikor a lelki gesztus nem tükröződik a nyelvben, mégis érződik a változás; nem a mondandó *jellege* változik meg, hanem a „mondanivaló”, a maszk magánya valamiképpen még inkább felszabadítja annak a magányát, aki a maszkot magára öltötte.

Kálnoky esetében összefügghet ez azzal az ellenszenvvel, amelyet a számára új költészet bizonyos szövegeivel szemben érzett s amelyet *Eszmefuttatás a költészet mikéntjéről* című ciklusa első darabjában fogalmazott meg: „A fenségeset, a magasztosat / ma már ellensúlyozni illik / gúnnyal, öngúnnyal, a retorikát / farba rúgni, csokoládéval enni / a fokhagymás kolbászt, kirúszozott / száj fölé kackiás bajuszt ragasztani. / S mi zajlik ez alatt belül? / Ólomkatonák harca papírtigrisek ellen.” (*Önmagamnak* – 293.) Önnön lírája is ironikus, de ezt „egyszerűen” megszólalása teszi, hangja, amely mindig tartózkodik a fenségességtől, mindig prózai, szinte száraz. Ha végigolvassuk a verseit (s az előbbieket értelmében közéjük sorolhatjuk a magánzó és Homálynoky Szaniszló műveit is), láthatjuk, hogy ő nem eszi pikánssal az édeset, inkább kezdettől keserű csokoládét majszol; és látjuk azt is, hogy nála aztán igazán nem játékszerek küzdenek játékszerekkel, hogy az ő feszültségei között a játék valahogy mindig tragikus, mindig nagyobb a tétje, mint a lélek szárnyalása – a lélek *egyértelmű szabadsága* az, amit el szeretne érni, és amihez csak nagyon ritkán jut el. „Az a kis ember ott belül” akadályozza a szárnyalást, gyarapítja a lelki-furdalást, nem hagyja nyugodni a gazdáját. S ez nem a mának szóló ítélezés, csupán a Kálnoky-féle világ jellemzése, s annak a benyomásnak a rögzítése, hogy ha alkalmazkodunk ehhez a világhoz (s az olvasó szabadsága az alkalmazkodás), akkor egy színvonalas költészetnek adjuk át magunkat.

A korhangulatnak azonban mintha túl sok lett volna Kálnoky tartózkodása, és nehezen viselte volna a gátlásait. (Talán ez is lehet az oka, hogy a Nap Kiadó is a halványabb kanonizációt tükröző *Emlékezet* sorozatban jelentette meg a róla szóló kötetet.) Weörest, aki másképpen kezelte őket, könnyebben elfogadta és egyértelműen kánonjának egyik vonatkozási pontjává változtatta. Pedig Kálnoky nem jelentéktelenebb költő (bizonyos színvonal fölött ez a méricskélés különben is ostobaság), csak jobban ragaszkodik olyan dolgokhoz, amelyekhez ma már úgy viszonyulunk, mintha elavultak lennének. Pedig a költészet és a valóban szabad olvasás még nagyon sok mindent élővé tehet.

(Görög oszlopok)

A fenti személyes hangú passzus után merülünk el tudományosabb vizekben. Balla Zsófia költészetéről készülő doktori dolgozatomban Albert Thibaudet, illetve Nicolae Manolescu nyomán a művek három típusát különítem el. A francia irodalomtörténész 1921 áprilisában a *La Revue Critique des Idées et des Livres*-ben megjelentette *A két rend* című

tanulmányát. Thibaudet *dór*nak, illetve *jón*nak nevezi a két rendet, maszkulinnak és femininnek, s az elsőt aktívnek, a másodikat passzívnek tartja. „Két természet, amely jól mutatja meg a különböző formákat” – véli a szerző, s olyan párosokat hoz fel példaként, mint Rabelais és Montaigne vagy Corneille és Racine.

Erre a gondolatmenetre fűzi fel Nicolae Manolescu három kötetes nagyesszójét a román regényről. Neki már természetesen nem elegendő a két típus, hiszen Thibaudet cikke óta majd’ száz év telt el, megjelentek (csak néhány példát említek) Joyce, Borges és Eco művei; éppen ezért bevezeti a *korinthuszi* fogalmát.

Dór, jón és korinthuszi tehát; ez az osztályozás nem akar *osztályzat* lenni; a diakronikus szempontot nem tesszük axiológiai kritériummá. Magyarán, nem gondoljuk, hogy *pusztán* azért, mert egy mű egy évszám vagy egy „fordulat” *előtt* jött létre, elavultnak nevezhető, egy másik mű viszont, amely a fordulat után, maradandónak. Különböző világnézetekről beszélünk csupán, amelyek az egyes szövegekben tükröződnek, amelyek a szövegeket működtetik.

A továbbiakban megkísérlem jellemezni a típusokat. A dór alkotó mindent ellenőrizni és rendszerezni próbál, az érzelmeket vissza kell szorítania, le kell fednie, meg kell zaboláznia. Ha viszont szabadjára engedi őket, akkor uralkodni vágnak, mindent elborítanak, dominánsak. A dór típusú szubjektum következőképpen „férfias”, cselekvő, felülkerekedő, uralkodó én, aki „mindig kezében tartja a gyepőt”. Ha a tudatalatti mégis megvillan, előtör, kicsordul, a dór szubjektum kemény küzdelem árán, amelyet ő maga kíván és követel meg saját magától, visszaszorítja, megzabolázza, legyűri. Ő az Úr, „a vers csak cifra szolgál”(!); az ő világa addig terjed, ameddig az agya elér; ő otthagyja alkalmi, rettenetes körülmények között megismert társát, és a lépcsőkön elindul a napsütötte sáv felé. Az ő számára a szerelem olyan érzelem, amely teljesen rajta múlik, s a társ abban a pillanatban zavaróvá válik, mihelyt neki nincsen rá szüksége többé; sőt, azt akarja, akkor aktíválódjon a szenvedély, amikor ő ezt kéri tőle; társai csak a testiségben társak, ilyenkor teljesen tárgyyszerűvé változnak, máskor pedig nincsenek is tulajdonképpen; a vágy kielégítésére szolgálnak, semmi többre, és akkor is *szolgál*nak csupán. A világ akkor válik izgalmassá, érdekessé, egyáltalán, említésre méltóvá, amikor ő megpillantja, amikor felé fordítja a tekintetét, máskor zavaró, bár létező körülmény, semmi más. Ha mégis más, akkor kíváncsiságának vagy lázadásának tárgya, bírálatainak célpontja, a kaland terpe, szubjektumának kiegészítője, vágyainak csarnoka.

A jón típusú én „nőies”, szemlélődő, viszonyulása várakozó és vágyakozó; számára a világ *probléma*, méghozzá fájdalmas probléma, valami, amit nem irányíthat és nem is próbál irányítani, és ami egy újabb önmagával folytatott küzdelem forrása. Az utódokat arra kéri, ássanak mélyre, ne nézzék az ő gyarló valóját, felejtsek el arca gyarló földi mását; szíve a semmi ágán ül, kis teste hangtalan vacog; a csillagok börtönébe van bezárva. A szerelem megfejthetetlen lelki jelenség, valami a halál ellenében, ami azonban talán éppen a halál felé visz; az ember nem kivételes tulajdonságai miatt érdekes, hanem egyszerűen azért, mert ember, egyedüli példány, s közben kiszolgáltatott és esendő, a fájdalom kísérletezik rajta; az idő éppen végtelenségének és visszafordíthatatlanságának következményeként tragikus, belévtettünk, és nem menekülhetünk belőle, illetve csak a semmi-be léphetünk ki.

A korinthuszit mindez nem érdekli, mert ő nem ilyen éles dichotómiákban él és gondolkodik. Számára mindez a játék lehetőségét teremti meg, tehát örömmel jár. Nincs bezárva semmibe, mert végtelen alternatíva adott, így aztán menekülni sem kell, hiszen nincs miből. A határtéppő a nyelv, a szöveg teremti, mint a határtalanságot, illetve a határral és határossággal való játék lehetősége éppenséggel a határtalanságot bizonyítja. Don Juan 1003 nőt tart számon, Esterházy 371 édesapámat – mindkét szám a folytathatóságot, a végtelenbe hosszabbíthatóságot szimbolizálja. A körülmények nem számítanak,

hiszen *minden* a nyelven múlik, a nyelv pedig másképp végtelen, mint az idő vagy a világ: magában hordozza feloldását. Eco labirintusa nem úgy zár be, mint a görögöké, ezért a menekülés sem tragikus, mint Ikarosz szárnyalása és zuhanása.

A fentiekből következik, hogy a játék, amely a korinthuszi alkat számára az *írás lehetőségének megteremtése* és tulajdonképpen azzal identikus, a dór és a jón számára mindig *ellenőrzött folyamat*, amelytől az én végig megkülönbözteti magát. „Én játszom”, mondhatná a dór és a jón, „velem” vagy még inkább „általam játszanak”, mondhatná a korinthuszi.

(A szép nők mással)

Írásom kezdeti szakaszából már bizonyára kiderült: Kálnoky László szövegeit jón szövegeknek tartom. Itt nyilván nem sorolhatom fel minden érveimet, néhányat azonban feltétlenül.

1. Elsőként a már jelzett *arc-problémát* említeném. Kálnokynak egyetlen arca van (látuk, mire használja a maszkját: hogy felszabadultabban mondhassa ugyanazt), amelyhez tételesen is ragaszkodik. A *fiatalokhoz* című szonettjében azt írja: „...mindenkinek / egy arca volt, pólyába bugyoláltan. // Ki arcát megtalálja, egyedül / csak az lesz kiváló, függetlenül / életkorától, s kincsel viselő...” (Kiemelés K. L.-tól – 437–438.), míg a *Fogas kérdésben* azt mondja: „Igaz, régóta gyanakszom, / hogy él egy hasonmásom Budapesten, / mivel a hatvanas években, egy budai eszpresszóban / ismeretlen néven szólított meg egy ismeretlen férfi, / és mindaddig nem hitte el, hogy nem az vagyok, akinek tart, / míg személyi igazolványomat elő nem mutattam. (...) ...talán el is ájulnék / rémületemben, hogyha önmagamot / pillantanám meg a szomszédos asztalok / egyikénél.” (446.) A beszédhelyzet persze mindkét műben „beszédés”: az elsőben a lírai én tanítóként viszonyul az utódokhoz, a másodikban egy fiatal(abb) pályatárs huncut kérdésére válaszol. Ennek ellenére úgy gondolom, a humor a *Fogas kérdésben* a félelem megszelídítése, az attól a kérdéstől való félelemé, hogy „én talán nem vagyok én?”.

De az egység vágya az olyan versekben is ott sajog, mint az *Óda Charles Baudelaire szelleméhez*: „Te, akit egyedül vallok csak mesteremnek...” (51.) Nyilván túlzás ez is (Shakespeare-től József Attiláig, Dosztojevszkijtől Berzsenyiig volna kit annak vallania), ám nagyon is jellemző túlzás – egy önazonosságra és állandóságra vágyó személyiség óhaja. Azok, akik a játékot jobban szeretik, mint a kételyt, illetve a játékos kételyt jobban, mint a tragikusát, érthető módon szívesebben kötelezték el magukat Weöres mellett, aki *Hála-áldozatában* három költő nevét emlegette, de sokkal többre volt kíváncsi, sokkal többtől tanult, sokkal többel kísérletezett, s valósággal lubickolt a különféle identitások között.

2. Fontosnak érzem továbbá azt, ahogy a Kálnoky-szövegek az *élményekhez* viszonyulnak. Az *Őszi képek kisvárosból* című ciklus harmadik verse az *Érsekkerti*: „Tengés-lengés csupán az életem. / Asztalomról száz akta rám röhög / holnapra, bélyegzőktől szennyesen. // Medvének kéne lenni, áfonyát / s vadalmát falni a bozót között, / és aludni a hosszú télen át.” Magyarán: azt tenni, amihez kedvünk van, s úgy, ahogy a kedvünk tartja. Ez azonban a beszélő alkata miatt nem sikerülhet. „És irigyeltem azt a férfit, / aki a nőktől gyorsan elmegy, / mikor a szerelem után / már nem kívánja a szerelmet” – olvashatjuk a *Találkában* (71.), amelyben *minden* a vágyott nőn múlik: a férfi sokáig várja, indulna, amikor éppen megérkezik, és örül, amikor a pillantásából megérti, hogy az övé lesz. Az *Epilógus* megrázó vallomása: „Huszonhét évig szállt felettem / a nap, s forgott a föld alattam. / Tulajdonképpen férfi lettem, / és mégis kisfiú maradtam, // ki vendégségben, vacsoránál, / kis szobában külön kap asztalt, / bár érettebb életkoránál, / s az vonzza, amit nem tapasztalt.” (78.) Csakhogy semmit nem tapasztalt, tudjuk meg a továbbiakban, vagy úgy érzi, hogy semmit nem tapasztalt, ami a költői hitel szempontjából az előbbi ál-

lítással egyenértékű, mert sok mindent nem mert megtapasztalni: az élettől várja a tapasztalást, nem önmagától. „A szép nők mással fekszenek le” (i. m. 80.): kevésbé érdeklődnek az iránt, aki „befelé” s nem „kifelé” tapasztal, aki a tapasztalatairól és -val nem tudja egyértelműen meggyőzni őket.

3. Ejszünk szót végül a *tárgyakról* és ezzel összefüggésben a *környezetről*. Az elemzést Lator László remek esszéivel fogjuk indítani, előbb azonban hadd ejtsünk ismét néhány szót arról, amit referencialitásnak, illetve areferencialitásnak nevezünk. A posztmodern irodalomtudomány „ortodox” irányzata minden írói művet a referencialitáson, a valóságra való vonatkoztatottságon kívül tárgyal, úgy véli ugyanis, a műben vagy inkább a mű révén egy olyan valóság születik, amely más szabályoknak engedelmessé válik, más szabályok alapján működik, mint az, amit „általában” és „mindközönségesen” valóságnak hívunk (nem beszélve arról, hogy ezt éppen úgy kreációnak tartja, mint amazt). Nos, kétség sem fér hozzá, hogy a folyamatos és fantáziátlan hivatkozás a valóságra agyoncsaphatja a sokértelműséget, s aki tanított már valaha, annak a rémálmai közé tartozik egy olyan dolgozat, amely például a *Hamlet* értelmezését Shakespeare életrajzával kezdi. Másfelől azonban azt sem tarthatjuk gyümölcsözőnek, amikor teljesen és erőszakosan eltüntetjük, eltöröljük a valóságot, nem veszünk tudomást róla, s annak a tipológiának, amelyet megpróbáltam felvázolni, nagyon is a hasznára válhat, ha a valóság elemeit körültekintően és a tárgyilagosság követelményeit mindenkor szem előtt tartva beleforgatja a költészetről szóló beszédbe.

Egy magánzó a Krisztinavárosban című esszéjében (a *Szigettenger. Költők, versek, barátaimban* látott napvilágot – Európa, Budapest, 1993. 134–145.) Lator László előbb leírja, milyen elegáns, már-már gigerli volt Kálnoky („Nem emlékszem, hogy valaha is gyűrött, pecsétetes ruhában láttam volna.” és „azt a sérelmét évekig fel-felemlgette, hogy egy alkalmi fülszépségverseny döntőnökei [...] nem őt, hanem Domokos Matyit hozták ki győztesnek...”), aztán így folytatja: „Hanem a lakás, az nem olyan volt, mint ahogy ezeknek a szokásoknak és tulajdonságoknak az ismeretében lehetett volna képzelni. Nemhogy derűt, de igazi kényelmet sem talált benne az ember. És hiányoztak belőle azok az apróbb-nagyobb tárgyak, amelyek rávallanak a gazdájukra.” És később, szintén a lakásról: „Azt hiszem, mások is olyannak láthatták, amilyenek én: ridegnek, nyomasztónak. De volt ebben az olyan köznapian józan hangulatú szobában valami olyasmi, amivel talán E. T. A. Hoffmann vagy Franz Kafka száraz leírásában találkozhatunk. Az embernek az volt az érzése, hogy a nagy szekrények, súlyos bútorok rejtett zugaiban nemcsak »a kegyelet oltárára« ellenállhatatlan sötét humorral odahelyezett tárgyak kísértetei vannak jelen, hanem valami megnevezhetetlen démoni erő is. (...) Mert valahogy ilyen a költészete is: az éber tudattal megformált, mértánian pontos, klasszikusan áttetsző versfelszín alatt a lélek pincéinek sötét, alaktalan szörnyei laknak.”

Tökéletes jellemzés. A jón típusú alkotók gyakran küzdenek ilyen „sötét, alaktalan szörnyekkel”. Mondanunk sem kell, a tárgyak más költészetnek is meghatározó elemei lehetnek – elég talán, ha Nemes Nagy Ágnes hozzuk fel példaként. De az ő szívében nem véletlenül „boldogok a tárgyak” s ha mégsem, verseinek beszélője akkor is *megküzd* velük, gondoljunk csak a kemény kövekre, melyekből Istent farag, vagy a szobrokra, amelyeknek köszönhetően elsüllyed, de amelyeket iszonyú erőfeszítés árán a partra cipel. Nem is jó ez a ‘mégsem’: *azért boldog, mert megküzdhet velük*. A kisfiú azonban, akit tanýára küldenek, hogy ott megerősödjön, rettentően unatkozik; miközben H. bácsi ebéd után „az ebédlő bőrknapóján” horkol, és neje elmenekül „a bárdolatlan hang” elől, a fiúcska „az üres szalonban” ógyeleg, „ahol tarka matyóhímmel leterítve állt a zongora, / de csak H. néni játszott rajta néha-néha”, vagy „hallgatta a konyhában a legyek / halálos zümmögését”, míg végül a kertben álló „kecses fabódé felé vette lépteit”, ahol „csak valami áporodott, savanykás és bizonytalan szag” érződik... (*Egy magánzó emlékirataiból – Első olvasóteremem* – 296–297.) És ha elolvassuk *A régi házat* és látjuk a „gyomfölvérte őszi ker-

tet” és „a kőszobrot ellepő bozót” „ormótlan, zöld szoborformáját”, majd belépünk a szobákba, „ahol törött ablakon, rozsdaszepély / tükrön árnyékokat táncoltat most a szél” (228.), azt tapasztaljuk, ebben a költészetben minden belső térnek nyomasztó a hangulata. Az enteriőrök (Kálnoky kapcsán nem véletlenül jut eszünkbe ez a finom humorú sznobéria) homályosak, függönyösek, különös rendetlenség uralkodik bennük, az ember szinte érzi az ilyen helyiségekre jellemző szagot, a rég levetett ruhák, lapkivágatok és korhadó bútorok rothadó almaillatát, látja a tükrök furcsán villogó fényeit; mindezek egy mélyen városi ember halálban és halálnak élő lelkiállapotára vallanak. Petrinél olykor iszonyú a bűz, de ő erőt vesz magán és fellépked a lépcsőkön a fényre, vagy elátkozza Istent és a teremtést; Parti Nagy emlegeti a lélek pincéit, de annyi kulturális utalással, hogy inkább tűnnek egy próteuszi alkat kalandjai színterének, mint örök helyszínek, amelytől képtelenség szabadulni. Kálnoky nem tud szabadulni tőlük, alakmárai is ilyen helyeken élnek, zárt szobákban, szűk terekben, szinte iszonyodva a tágasságtól.

(Idegenség, hang, hangulat, költői alakulás)

„...Ahogy egy másik délután, rövid álmomból felébredve, kinyitottam a szemem, és még alig érezhettem bizonyossággal, hogy élek, anyám egészen természetes hangját hallottam, az erkélyről kérdezte: ‘maga mit csinál ott?’ És egy nő azt felelte a kertből: ‘Ozsonnázom a zöldben.’ Én pedig elámultam, micsoda biztonsággal viselik ezek az emberek az életet...” Franz Kafka feljegyzése ez, de Kálnoky is papírra vethette volna. És fogalmi pandant-jaként leírhatta volna azt a másikat is, amely így hangzik: „Az önismeret bizonyos fokán, és egyéb, a megfigyelésnek kedvező mellékkörülmények között szükségszerűen be kell következnie, hogy az ember undorítóknak találja magát.”

Nos, ha az ‘undorító’ szó kissé erős is, az ‘idegen’ már éppúgy jellemző Kálnokyra, mint Kafkára. Kálnoky mindig és mindenütt idegen, költészete legkezdetétől, bár nem kezdetől találja meg a hangot ehhez az idegenséghez, azt a hangot, amelyet legalábbis szerintem a legnagyobb „azonosulási keserűséggel” hallgat a mai olvasó. „Újra és újra látom a képet, amely köznapiságával lenyűgöz, / banalitásával mellbe vág, szűrkeségével lehenget, / az egri főutcát a század harmincas éveiben...” (Az elsodortak – 235.) Mint tudjuk, Eger Kálnoky szülővárosa, ez azonban nem könnyebbség, hanem súlyosbító körülmény a beszélő számára s az erős igék csak arra valók, hogy az iróniát mélyítsék. Az olvasót meg sem lepi, amikor hirtelen „hullámozni kezd a kép” és „így sodródni mindannyian az éjfékete torkolat felé, / döglött pisztráng, én is velük...” (uo., illetve 236.)

Ezt a hangot a költő először, úgy tűnik, a *Hamlet elkallódott monológjában* üti le határozottan és félreismerhetetlenül. A kismonográfiát író Alföldy Jenő is ahhoz a kötethez kapcsolja Kálnoky „felnőtté válását”, amelyben ez a vers megjelent, az 1970-es *Lángok árnyékában* címűhöz. (Alföldy Jenő: *Kálnoky László*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.) A témák és a tárgyak, mint a korábbi művek részleteiből kiderült, természetesek eddig is megvoltak, hang azonban csak most „lett”. A ritmus shakespeare-i, de nagyon „kálnokyzáltan”: a drámai jambust szinte szétrobbantják azok a részletezések, amelyek annyira jellemzőek a későbbi lírára. Megkockáztatnám azt a feltevést, hogy a költő azért fordult annyiszor, olyan érdeklődéssel és színvonalon a drámaíróhoz, mert e darabokban többek között az a csodálatos, ahogy egy nagyon erős, összetéveszthetetlen nyelven a számtalan prózai apróság költészetté alakul. „Visszatérjek-e hát a palotába? / Hallgassam-e a gyilkos mámorittas / hortyogását pántolt ajtók mögött? / Vagy várjak künn, a szabad ég alatt, / s a ködös légből írt ábrákra lessek, / miket rónak láthatatlan kezek, / s emberésznek felfoghatatlanok?” (205.) Ez Shakespeare és Kálnoky. A modern kor Hamletjének már nincs egyebe, csak az idegenség tudata és a lehetőség, hogy a szégyent a többiek szemébe kiált-

sa. Ez ráadásul *egyedüli* lehetősége: „Szabadon fogok meghalni, s ha már / ellenfél nem lehettem, el nem állok / cinkosotoknak...” (207.) Sem egyik, sem másik – kívül van, teljesen egyedül.

Később, elsősorban az *Egy magánzó emlékirataiból* ciklusban (kitűnő az *Összegyűjtött verseket* összeállító Ferencz Győző döntése, hogy ezt a tömböt külön közli), melyből már többször idéztünk, a drámai jambus szabadverssé robban, a sorokat a lelken átszűrt részletek tördelik, olyan részletek, amelyek kivétel nélkül minden esetben a szorongás hangulatát teremtik meg, még akkor is, sőt, akkor igazán, ha „csodákról” esik szó, mint a *Több dolgok vannak földön és egen* (307–309.) című versben, amelyben az elbeszélő először egy simogatni kívánt s váratlanul a lakásba érkező fajkutyát lát, aztán tollfarkú rovarokat, végül a kredencből iszonyú csinnadratta árad, de az okát sehogyssem tudják felfedezni. „A csodák kora, úgy látszik, lejárt”, hangzik az ironikus kommentár (309.); azt válaszolhatnánk erre, hogy a *közösségi és felemelő csodák* kora valóban elmúlt, illetve ebben a költészetben sohasem láttuk nyomát; inkább furcsa dolgokat tapasztaltunk, amelyek ismét arról győzik meg a beszélőt és az olvasót egyaránt, hogy idegen ebben a világban.

„A dór regényben kizárólag az »jelenik meg«, ami ugyanakkor (és amennyiben) »létezik«; a jón regényben csak az »létezik«, ami ugyanakkor (és amennyiben) »megjelenik.«” – írja Manolescu már idézett nagyesszéjében. *Hangulat* – a jón alkotók kapcsán feltétlenül használnunk kell ezt a kifejezést. A Lator említette Kafkánál éppúgy, mint Kálnokynál valahogy az az olvasó érzése, hogy a sebezhető és szorongó lélek ott rejtőzik s némileg romantikusan szólva vergődik a tárgyakban és zugokban, amelyek körülveszik vagy még inkább *körülzárják*. Ez is magyarázat lehet a Kálnoky-alakmások hasonlatosságára: rengeteg helyre eljutnak, de mintha mindegyik olyan lenne, ahonnan nehéz kikerülni. Az ember nem a látogatás kalandos örömét viszi magával, hanem valami különös melankóliát, amelyet nem tud lerázni soha többé.

„Figyelemreméltó, hogy a rendőrség Dosztojevszkijnél ugyanúgy egy bérházban található, mint a bíróság Kafkánál” – írja Györffy Miklós abban a könyvében, amelyből a fentebbi Kafka-idézetek származnak (Györffy Miklós: *Polgárok és művészek. Metszet a XX. századi német prózából*. Korona Nova, Budapest, 1997. 46–47.) Minden ugyanolyan: a bérház a rendőrséghez, a bíróság a bérházhoz, a lakások a városhoz hasonlítanak. Lepusztult, homályos, szűk labirintus valamennyi, ahonnan nem lehet kijutni, s ahonnan az, aki itt született, nem is *merészel* kijutni. Félünk attól, amihez ragaszkodunk, ragaszkodunk ahhoz, amitől félünk; amit megismerünk, ahhoz rögtön úgy viszonyulunk, mint ismeretlenhez, s az ismeretlent félünk megismerni – olyan sajátosságok ezek, amelyek révén a jón alkotó világát írhatjuk le.

Talán sikerült meggyőzően bizonyítanunk, hogy Kálnoky László költészete ehhez a típushoz tartozik. *Összegyűjtött verseiből* az derül ki, kezdettől ide sorolhatjuk, abba a képzeletbeli sávba, amely például Kosztolányit, az egyik József Attilát, Dsida Jenőt, Jékely Zoltánt, a posztumusz Nemes Nagyot s a kortársak közül Balla Zsófiát, Tóth Krisztinát, Kántor Pétert, Lövétei Lázár Lászlót, Nádasdy Ádámot, Várady Szabolcsot „tartalmazza”. Mindegyik *másképp* jön, mégis *jón* mindegyik – hasonlóan különböző, különbözőn hasonló oszlopok. Most, az *Összegyűjtött versek* megjelenésekor, nyilván egyértelműbben látszik ez, mint amikor pályája alakulóban volt, vagy amikor különböző válogatások jelentek meg a lírájából. Ferencz Győző gondos munkája egyenletes és kétségtelenül magas színvonalú, korinthuszi elemeket és „tüneteket” tartalmazó jón költészetet ismertet meg velünk, amely ragaszkodik a tárgyakhoz és a környezethez, keresi az élményeket, de valamiképpen fél is tőlük, elindul, de visszalép, aztán gyötrődik önnön óvatossága miatt, minden kudarcért önmagát hibáztatja, és mintha kizárólag kudarcokat élne meg. Önreflexív és ezért gyakran (ön)ironikus költészet ez, gátlásos és érzékeny szövegek gyűjteménye, olyan korpusz, amely éppen ezek miatt a tulajdonságok miatt érdemelne nagyobb figyelmet.

AKIK A 20. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN ÚJRA EL AKARTÁK TÖRÖLNI ÉLETVILÁG ÉS MŰVÉSZET HATÁRAIT –

legalábbis maguk és környezetük számára. Am ez utóbbit nem hitték el nekik,
és baj lett belőle

*Havasréti József: Alternatív regiszterek. A kulturális ellenállás formái
a magyar neoavantgárdban*

Az összefoglalóan neoavantgárdnak nevezett áramlat- vagy stílusegyüttes magyar értékeinek feltárását és dokumentálását célzó erőfeszítések eredményeképpen a 21. sz. elejére hatalmas anyag gyűlt fel. Műgyűjtemények, tudományos igényű archívumok (www.artpool.hu) és egyéni vállalkozások (például Szentjóby Hordozható Intelligenciafokozó Múzeuma) mellett számtalan tanulmánykötet és monográfia – ez utóbbiak sorába tartozik Havasréti könyve is – jelzi a kor és a téma érdekességét, és tanúskodik a megnövekedett érdeklődésről. Kiderült, hogy sokkal több maradt fenn annál, mint amennyi látszott belőle lezárulásakor, a múlt század 80-as éveinek a közepén, és kiderült, hogy sokkal fontosabb annál, mint amilyenre tartották ugyanebben az időben. Már akinek a számára kiderült – hangzik az állandó ellenvetés –, hiszen a nemrég elhunyt alkotók körültömjénezése vagy a ma is élők kóros öndokumentációja, a rajongók ereklyegyűjtése, a 70-es években levágott lábkörmök közszemlére tétele nem tekinthető másnak, mint az irányzat eléggé erőszakos felstilizálási kísérletének. Amely belterjessége miatt eleve kudarcra van ítélve, hiszen a mai befogadók nem rendelkeznek már a művek értelmezését lehetővé tevő kontextus ismeretével.

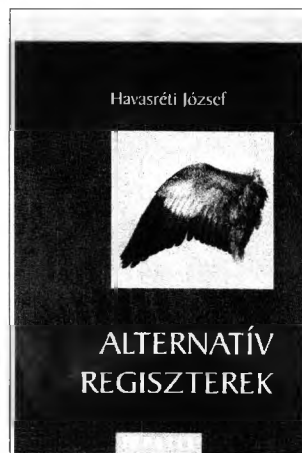
A művek irányultságának ismerete nélkül viszont szürke, összemosódó, egymástól alig megkülönböztethető darabokból álló massa marad az egész. Nem teljesen érthető számomra a pro és kontra érvelés hevessége, azonban azt belátom, hogy csakugyan nehéz a tájékozódás még azok számára is, akiket érdekel a téma. Egyelőre nem látszik körvonalazódni olyan letisztult szemlélet, mint a történeti avantgárd esetében, amely ma már egyben látja annak teljes hozamát az irodalom, a képzőművészet, az építőművészet, a film, a színház, a zene, a tánc, az ipari formaterve-

Kommunikációkutatás sorozat

Typotex

Budapest, 2006

329 oldal, 2500 Ft

zés és a többi társdiszciplína területén. A neoavantgárd részkutatások nem állnak össze egységes szemlélettel értelmezhető képpé. Nem a mindenkori avantgárd jelentőségéről van szó: a történeti magyar avantgárd a századelő irodalmi-művészeti értékrendjébe helyezve végül is a periférián kapott helyet, mindössze három alkotójának – Kassáknak, Moholy-Nagynak és Bartóknak – az életműve került a központba. Még arról sincsen szó, hogy az egységes szemlélet valami konszenzuszfélet jelölne, vagy mintha az értékrend nem lenne folytonos mozgásban. Sőt, a megközelítés, a feldolgozás szempontja vagy módszere sem döntő jelentőségű. Az értelmezés, az általánosan értelmezhető összkép kialakításának legnagyobb akadálya szerintem a magyar neoavantgárd csaknem tökéletes zárvány mivolta. A kassáki emigráció legalább cenzúramentesen dolgozhatott, rendelkezett olyan lappal, amely nemcsak a korabeli európai avantgárd körökben volt ismert, hanem ma is állandó szereplő: szinte minden egyes összefoglaló jellegű dokumentáció alkalmával kiállítják a MA egy-egy példányát és néhányat az akkori avantgárd verseskönyvek és képarchitektúra-albumok közül. A magyar neoavantgárdnak is voltak kisebbségi létben élő vagy emigrációba kényszerített nagyjai (Szentjóbó, Halászék, a zenészek és mások), és voltak külföldön megjelent orgániumai. Ezek feldolgozása is folyamatban van, hogy csak a *Magyar irodalom története*i harmadik kötetében olvasható tanulmányokat idézzem: az *Új Symposion*ról Virág Zoltán, Thinsz Gézáról, Vitéz Györgyről, Bakucz Józsefről és másokról, valamint az *Arkánium* folyóiratról Dánél Mónika, a vajdasági születésű, Svédországban élő Domonkos Istvánról Kulcsár-Szabó Zoltán, a párizsi *Magyar Műhely*ről Sz. Molnár Szilvia, Kemenes Géfin László *Fehérlófia* című alkotásáról Dánél Mónika és Varga Tünde, Megyik Jánosról és más külföldön élő vagy élt avantgárd művészekről Beke László ír. Érdemes lenne feltárni ezt a hálózatot, e kapcsolatrendszer működését a hatvanas évek közepétől a nyolcvanas évek közepéig, és erre már történtek is kísérletek (például Bujdosó Alpár: „Avantgárd [és] irodalomelmélet”, *Magyar Műhely*, 113–114. szám), de mindez nem változtat azon, hogy – legalábbis tudomásom szerint – ez a laza külföldi hálózat nem, vagy csak minimális felületen érintkezett a magyarral. Örömmre szolgálna, ha az ellenkezője bizonyosodna be.

A metaforikusan értett zárványnak az a legjellemzőbb tulajdonsága, hogy csak a héjával érintkezik az őt körülvevő közeggel, nem függ össze vele szervesen. A magyar neoavantgárdot ez kétszeresen is meghatározta, egyrészt elszigetelt maradt a magyarországi közegben, másrészt alig voltak külkapcsolatai (volt valamennyi, de ezek említésére most nincs hely, csak jelzésszerűen: a Klaus Groh által 1972-ben kiadott *aktuelle kunst in osteuropa* kötetben szerepel Attalai Gábor, Bak Imre, Erdély Miklós, Gáyor Tibor, Jovánovics György, Konkoly Gyula, Lakner László, Major János, Maurer Dóra, Méhes László, Pauer Gyula, Pálfalusi Attila, Pernecky Géza, Szentjóbó Tamás és Tót Endre). A kutandó anyag természetét tekintve ilyenkor a leghelyesebb a zárvány létrejöttét, majd belső szerkezetét vizsgálni. Havasréti József kiváló módszerrel lát munkához. Elsőként azt szögezi le, hogy „...a szóban forgó csoportok [...] a normalizált kulturális étellel szembehelyezkedve vagy attól teljesen függetlenül (ami egyenértékű lehetett az ellenszegüléssel) valósították meg koncepcióikat, elképzeléseiket.” (12.) A függetlenedés, illetve az alkalmankénti ellenszegülés radikalitása a diktatúra hol puhább, hol keményebb jellegéből fakadt és számtalan alakban jelent meg. Ezt a szempontot Havasréti folyamatosan érvényesíti, de sohasem úgy, mintha teljesen az határozta volna meg a korszak avantgárd, alternatív vagy underground ellenkultúráját. Másodsorban pedig nem egyes alkotók, hanem csoportok munkáját vizsgálja. „Molnár Gergely és az általa alapított *Spions* együttes munkássága (1978–1979), az irodalmárokat, avantgárd művészeket és a *Beatrice* együttest magában foglaló *Főlépéldány-csoport* működése (1979–1982), továbbá a *Lélegzet* »élő folyóirat« működése és törekvései (1980–1985) a Kádár-korszak miliójében a kulturális ellenállás, illetve az ellennyilvánosság szerveződésének jellegzetes formáit testesítet-

ték meg.” (13.) A példák kiválasztásánál, összeállításánál a szerző arra is ügyelt, hogy ne teljesen ezoterikus, csakugyan mindössze az értők legszűkebb körében ismert alkotókat és alkotásokat mutasson be, hanem a szélesebb rétegek által konzumált populáris kultúra területén mutassa meg, hogyan lázított a neoavangárd a munkásfiatalok, valamint a csövesek között. Az e körben kifejtett lázítás számított a legsúlyosabb vétségnek a kulturális politika berkeiben: reakciója megfelelően gyors és durva volt. Havasréti már korábban is foglalkoztatta a korabeli punk/rockzenekarok és az értelmiség – jelesen az alternatív írók és művészek – kapcsolata, erről szól az általa és K. Horváth Zsolt által szerkesztett *Avantgárd : underground : alternatív* című kötetben megjelent tanulmánya is: „Anna Frank és a Nagy Testvér. A társadalom ellen folytatott háború kérdése a Spions és az URH szövegeiben” (Artpool – PTE BTK Kommunikációs Tanszéke, 2003., p. 171. f.).

A mostani kötet forgatását hallatlanul megkönnyítő névmutatót böngészve (amit mindazok figyelmébe ajánlok, akik még nem olvasták, és az eddig elmondottak alapján valamiféle folyamatos csihipuhi leírására számítanak) azonnal kiderül, hogy itt tipikusan az általam bevezetésképpen vázolt széteső anyagról van szó. Havasréti ennek kezelésére a kritikai kultúrakutatás módszerét választotta. A *cultural studies* keretén belül lehetőség nyílik ugyanazon jelenség párhuzamos, sokszempontú vizsgálatára, melyek eredményei jó esetben legalábbis nem állnak egymással szöges ellentétben. És ebben a vizsgálatban nem állnak! Ami nem kis dolog, tekintve a kutatási szempontok – és a korabeli avantgárd-felfogások – sokféleségét. Számomra rendkívül meggyőző és rokonszenves Havasréti nyugodt, elfogulatlan diskurzusanalízise. A különféle diskurzusok pontos leírása elolvasható Kisantal Tamás érzékeny kritikájában Havasréti könyvéről („Dandyk, punkok, guruk”, *Kalligram*, 2007. november). Havasréti áttekinthetőn ábrázolja a számtalan szereplő, számtalan ellenérdekeltség, titkos vagy nyílt befolyásolási szándék alkotta szövevényt, a „kulturális” politika dezinformátorainak működésétől kezdve – akik a sztálinizmustól az antihumanizmusig és a neoavangárd stílusdiktatúra bevezetésének szándékáig terjedő vádaskodási skála összes inszINUÁCIÓJÁT felvonultatva (és nem utolsósorban adminisztratív eszközök igénybevételével) próbálták a neoavangárd mindenféle megjelenési formáját diszkreditálni – a neoavangárd irányzatainak természetes szétszalazódásáig, illetve elhalásáig a korszak vége felé. Igen szemléletes annak a leírása is, hogy mennyire fű alatt folyt a harc. „A konfliktusok jellegzetes formája (és a neoavangárd szubkultúra szempontjából a leglényegesebb), amikor az alávetettek közvetlenül nem konfrontálódnak a hatalommal, hanem mintegy megkerülik, kijátsszák annak normáit, szabályait, rendelkezéseit, és a hatalom a kerülő úton létrejött törekvések, intézmények működését, az így megszületett produkciók autonóm voltát sérelmezi. [...] Ebből az következzék, hogy a konfliktuskezelés meghatározó, jellegzetes formái – ha mód volt rá – nem voltak nyilvánosak.” (86–87., kiemelés az eredetiben – D. P.) Mindez számtalan dolgot megmagyaráz, magyarázatot ad az irányzategyüttes csaknem teljes korabeli ismeretlenségére (a zenekarok kivételével, természetesen), a hiányzó, vagy csak vázlatként, töredékesen fennmaradt művekre, a derékba tört alkotói pályákra.

Ám legkésőbb a könyvet záró három esettanulmányt olvasva felmerül az a kérdés is, ami nem egészen jogos egy olyan munka esetében, amely a kulturális ellenállás formáit elemzi a magyar neoavangárdban, nevezetesen, hogy jó-e, hogy elég jó-e az, amit ma birtoklunk, amiről tudomásunk van (mert – ezt teljes biztonsággal állítom – egy csomó mindennről nincs, illetve tudjuk, hogy létezik valamelyik magángyűjteményben, azonban senki se látta, vagy alig néhányan látták, hallották). Erre Havasréti nem ad konkrét választ, ha csak azt nem tekintjük annak, hogy jónak kell lennie, ha ennyit és ilyen belső azonosulással foglalkozik vele. Még a könyv negyedik fejezete, a „LebensKunstWerk” – maga az élet mint műalkotás – foglalkozik ezzel leginkább, ha közvetett módon is (erre reflektál Kisantal kritikájának a címe: „Dandyk, punkok, guruk”). Itt mindenekeelőtt a *mű* és a *mű-*

vész fogalmának a gyökeres átértelmezéséről kell szót ejteni. Már az avantgárd egyes irányzatai is robbantották ezeket a fogalmakat – több dada-kiállításon egymás mellé volt helyezve „mű” és „másolata”, volt anonim mű és közös műalkotás, illetve Kassák szerint művész volt minden kulturálisan el nem rontott ifjúmunkás –, azonban a neoavantgárd még ennél is továbbment. Mindenekelőtt azzal, hogy számtalan alkotója nem a művet becsülte, hanem létrejöttének folyamatát, valamint a folyamat dokumentációját. Ennek eredményeképpen mára sok alkotótól és sok alkotásról csak gyenge minőségű fekete-fehér fényképek és kisfilmek maradtak, míg másoktól ez a fajta „élet-mű”-gondolat eleve idegen volt, vagy idejében észbe kaptak. Tehát az, amit ma látunk, nem az, ami volt, hiszen az egykor szervesen összetartozó műegyüttes egyik fele árnyékba merült, megsemmisült, vagy kikerült az érdeklődés homlokteréből. Persze, hogy „jó” a művelt közvélemény szemében minden fiatalkori műalkotás – Paueré, Tandorié, másoké –, amit később nagy életmű hitelesített. Ahhoz, hogy megállapíthassuk, jó-e vagy elég jó-e az, amit ma birtoklunk, előbb el kell döntenünk, hogy szintetizálunk-e vagy izolálunk. Előbbi esetben nehezebb lesz a dolgunk, bár mostanában és különösen a kritikai kultúrákutatásban az összefüggések felmutatásának igénye dominál. De teremthető-e közös alap súlyos (és mint ilyen megítélhető) munkák és a mágikus-hermetikus ihletésű „élet-mű” idea alapján létrejött alkotások megítélésére? Nehezíti a dolgot, „... hogy a jelentés a mágikus-hermetikus gyakorlatban nem szilárdan rögzített, hanem nyitott, vagy poliszémikus – tehát uralhatatlan, illetve az exoterikus és az ezoterikus nyelv- és szimbólumhasználat lehetősége adott, noha a kettő egymástól nem mindig megkülönböztethető. E megközelítésmód mélyen rögzült a neoavantgárd szubkultúra jel-, illetve nyelvszemléletében. A jelalkotó törekvések zömmel a »nyelv mögötti nyelv« megalkotására irányultak: olyan szemiotikai eljárásokra, melyek a hivatalos – a hatalomgyakorlás valamely formája által preferált – nyelvhasználat alternatíváiként jelenhettek meg.” (119–120.) Nyugodtan állíthatjuk, hogy ezek az *áthallásos* művek (és nem csak a neoavantgárdéi) ma egyre kevésbé vonzóak. Mégis kézbe kell venni és – ha lehet – kontextualizálni kell valamennyit. A századvég magyar irodalmi-művészeti értékrendjébe helyezve a neoavantgárd majdan bizonyára éppúgy a periférián fog helyet kapni, mint történeti elődje a századelő kontextusában, ám még sokat kell dolgozni ahhoz, hogy legalább ez a hely megillessen. Egyes központi alakjainak megképzése amúgy is folyamatban lenni látszik, jelenleg olyan munkákra van a legnagyobb szükség, mint Havasréti könyve, amelyek hálózatokkal, összefüggésekkel, rendszeralkotással operálnak. A magyar neoavantgárd kutatásában számomra az a vonzó, hogy a fennmaradt anyag feltétlenül a nyugati kulturális örökséghez tartozik, ám akár a történeti, kassáki avantgárd egészének jól felismerhető, sajátos magyar jegyei is vannak, amelyek többsége különösebb nehézség nélkül *lefordítható*, vagyis a magyarul nem tudók, illetve a korabeli hazai körülményeket nem ismerők számára is érthetővé és élvezhetővé tehető. Sok alkotójának tragikussá vált sorsa ellenére összességében ugyanazt az optimizmust, ugyanazt a hatalmas, felszabadító szellemi energiát sugározza, mint a neoavantgárd bárhol a világban. Tehát az anyaggal való foglalkozás számtalan kellemes meglepetést tartogat. Ezeknek a kellemes meglepetéseknek a sorába tartoznak Havasréti esettanulmányai is: megértésükhöz nincsen szükség semmiféle speciális tudásra vagy előképzettségre. Könyve tudományos kutatás kiérlelt eredménye, de nem csak beavatottnak való, ajánlom mindenki figyelmébe, akit érdekelnek a neoavantgárd évek.

AZ ÚJRAOLVASÁS ÉRTELME

Balassa Péter: Magatartások találkozója. Babits, Kosztolányi, Móricz

A 20. századi irodalom nem 1900-ban kezdődött és nem ért véget 2000-ben. Balassa Péter többször kifejtette, hogy a század a *Nyugat* első nemzedékével kezdődik ugyan, de nem Adyval. Mivel Ady a 19. századnak, a Vörösmarty-vonalnak a vége. Az életműsorozat új kötete a kezdeményezőkkel foglalkozik. A nyolcvanas, részben a kilencvenes években azonban Móricz neve is hiányzott a sorból. Ám az élő irodalom szüntelen átértelmezi a múltat, soha sem lehet elhinni, hogy a dolgok végére járunk. A folyamatos újraolvasás és -értelmezés elmozduló hagyományértelmezések láncolatát idézi elő. A fiatal Balassa számára fontos Babits, mivel felőle olvasható és megérthető az *Újhold* és vonzásköre. Kosztolányi felől pedig a hetvenes, nyolcvanas évek magyar posztmodern irodalma világosabb. Móricz felől a kortárs irodalom – néhány kivételt leszámítva (Tar Sándor) – minden bizonnyal nemigen olvasható. Ám olvasható jó néhány mai író felől, s ebben a fordított folyamatban a félresöpört életmű is megdöbbenően új arcát mutatja. Erre a visszafelé olvasásra példa Szilágyi Zsófia tanulmánya a 2007/12-es *Alföldben* („Mélységek és nyomjelek. Nádas Péter és Móricz Zsigmond”).

Újra és újra el kell mondanunk, Balassa nagy újraolvasásairól nem valami lelketlen és uniformizált irodalomtudományos beszédben számol be. Tanulmány, műelemzés, kritika, utószó, naplóformában megjelenő meditáció – mind-mind egyetlen műfajba, a tapasztalásfolyamat rugalmas műfaji keretébe torkoltnak. „Az esszé egy észjárás álarca, olyan ügyetlen kendő, amelynek redői dilemmák nehezen kiismerhető rendjét próbálják követni. Az álarc mögötti láthatatlan arc nem más, mint az esszé első számú dilemmája: többes szám első személy és egyes szám első személy viszonya, feszültsége, amelyen az esszé mindig megújuló erővel, de többnyire sikertelenül igyekszik úrrá lenni”. Balassa számára az irodalom – Babitsról, Kosztolányiról, Móriczról szólva is – életkérdés. Innen munkáinak összetéveszthetetlenül egyéni hangja, mellyel végül is a személyét és írásait mitizáló időszak után csak kevesen tudtak mit kezdeni. Valójában azt a szakmai és létezési rettegést nem értették, mely a tetszhalott mű közelében elfogta: vajon az interpretáció és olvasat folyamatában föltámad-e valamilyen értelemben? Talán azt is megkockáztathatjuk, hogy csak arról írt, amihez személyes érintettség kötötte. A megismerés, a hivatás, a kivézés örvényéről beszél egy helyen. Mintha egyszerre vonzódott volna a magyar kultúra és történelem nagy, örvényes embereihez és jelenségeihez, s ugyanakkor menekült is tőlük. Ezért írt

Szerkesztette Beke Judit
Balassa Péter művei sorozat
Balassi Kiadó
Budapest, 2007
212 oldal, 2100 Ft

gyönyörű esszét – évszázados irodalomtörténeti tradíciót rombolva – a mértéktelen és kiegyensúlyozatlan Vörösmartyról. Részben esztétikai, részben sorsproblémát látva abban, amivel foglalkozik.

A Babits-esszék kulcsa is valahol itt keresendő. A világlátás és a pszichés-történeti alkat gyökere – a versektől az önéletíró műfajokig ezt erősíti – Széchenyi és Vörösmarty, részben Kölcsey alakjában rejlik, no meg *A halottak élén* Adyjában. Íme „a mélyről jövő rend” és „kiegyensúlyozatlanság” forrásvidéke. Ám Babits – nagy elődeihez vagy éppen kortársához képest – határozott antiromantikus fordulatra vállalkozik. A pályavonalban (létlíra, aktuális-személyes líra, személyes létlíra) „a személyes szublimációjának bázisa” mindvégig tapasztalható, akkor is, ha Babits nem ismer vallomások lírát és memoárszerű önarcképet. De önnön vonásait maradéktalanul képes fölismerni másokban és a kollektív önarcképekben. A *Psychoanalysis christiana* elemzője nem a harmonikus, a megnyugtató útbejárást, hanem a gyötrődő, az „evokatívan drámai” harcot érzékeli, mivel a vers a szenvedésen (mélylélektani megközelítésben az ellenálláson) alapuló „krisztusi terápiát” ajánlja az olvasónak. Balassa többször elmondta, miért gondolja alapszövegének Babits *Ha nem vagy ellenállás* című versét. Úgy látta, a vers kivételes erővel sugallja a tömegtársadalommal, a tömeg antiintellektualizmusával, „veszedelmes vilégnézetével” szembeni tiltakozást. A századvég olvasója a századelőnél sokkal megrázóbb tapasztalatok birtokában élte meg a tudatosból a tudattalanba, a fényből a sötétbe hullástól rettegő Babits félelmét. Balassa értette ezt az akár ellentmondásosnak is látható nagy író. A *Kis Babits-olvasóban* – miután breviáriuma végére jut – maga is említi néhány látszólagos ellentétet, egyúttal le is leplezve a hagyományos pólusok tarthatatlanságát. Ezért is miniatűr remekelés a *Miért tetszhetett Babitsnak A Drugeth-legenda?* Ottlik Géza első, a *Nyugatban* 1939-ben közölt novellájában Babits a szerző „egészen más alkatában a saját problematikáját vehette észre...” A nyelvvesztés, nyelvi bizonytalanság, rend, lázadás Ottlik novellájában valami olyan dilemmát exponál, melyet a század első felének úgyszólván minden nagysága érzékelt, legföljebb nem mondott ki. Persze az is igaz, hogy ez a „jó olvasó” Babits például Kosztolányi másféle alkatában már nem mindig vette észre a maga sorskérdéseit. (Például az *Esti Kornél* bírálatában.)

Az *Esti Kornél* kilencedik fejezetének, a bolgár kalauzról szóló történetnek az elemzése egy meghökkentő tudás sejtéséig jut el: nemhogy egy másik, idegen nyelvet nem ismerünk, hanem a nyelvet sem tudjuk teljességgel birtokolni. Esti Kornélhoz hasonlóan az elemző is szédülni kezd az élet mély, kibogozhatatlan zúrzavarától. Kosztolányival szölvé: „egyáltalán van-e az egésznek értelme bolgáruul vagy egyéb más nyelven?” A kétségbeesés azonban nem vezette Balassát a parttalan relativizmus felé; az action gratuite-szerű dolgok rejtélyességében mélyebb dialektikát fedezett föl. „A pillanat örökkévalósága talán csak Igennel jelölhető, ami önkéntelenül, egy pillanatra eltörli a Nemet, anélkül, hogy az örökös ismétlődő igen/nem *kisbetűs* kettőssége eltörölhető lenne.” Kettősséget ír Balassa, ezzel is jelezve, hogy gondolkodásában a *vagy* kizárólagossága helyett az antagonizmusok, ellentétességek fölfedezése és elfogadása meghatározó. Egyfelől valóban igazát érezte „a nyelv beszél bennünket” tételnek, a lét kifosztódását, a kultúra omlását, a dolgok átláthatatlanná válását tapasztalva mégis arra döbbsent rá, hogy nem kapaszkodhatunk másba, csak a szavakba, a Márai emlegette „jól megfogalmazott mondatokba”. Ez föltétlenül a klasszikus modernitás öröksége.

A kommunikációképtelenség, a szavakba nem foglalható mélyvilág, a „lelki szegénység” sokféle, bibliai, kultúrkritikai és poétikai értelme izgatta Balassát, amikor *Kosztolányi és a szegénység* című alapvető tanulmányát megírta. Az irdatlan Kosztolányi-irodalom nem avuló remekműve ez a nyolcvanas évek első közepéről. A bibliai írástudatlanságot kapcsolja össze a szegénységgel mint antropológiai és ontológiai megtapasztalással, mely folyamatosan kontrollja és ellenfele az európai magaskultúrának. Kosztolányi, a nyelv

szerelmese valami kimondhatatlannal találja szembe magát. „A nyelv mániákusát hirtelen az artikulálatlanság, a szó előtti állapot szférája nyugózi le Anna alakjában, hallgatóságában. Tényleg mi van odalenn?! Az emberi lény mély hallgatásának birodalmában, ami *per definitionem* a szegénység?” Az *Édes Anna* így válik a lét megismerésének aktusává, példázva Balassának azt a sokat hangoztatott nézetét, hogy minden jó mű az emberi létet gazdagítja.

Ilyen előzmények után egyáltalán nem meglepő, hogy Balassa Móricz Zsigmond életművével kezdett foglalkozni. A kihívást érezte. Ugyanazt az izgalmat, mint amikor Flaubert életművébe ásta magát. (Eredménye a szerző első kötetében, *A színeváltozásban* olvasható.) Móricz is nagyon messze volt. Ám az idegenséget Balassa mindenképpen megakarta fejteni. Miért érezhető, hogy Móricz meghalt? Miért maradt ki abból a kánonból, melyben Krúdynak, Kosztolányinak, Márainak természetesen van helye? Hogyan lehet újraolvasni Móriczot a mai irodalomtudomány eszközeivel? Hogy viselkedik a posztmodern (vagy éppen posztmodern utáni) irodalomtörténet-írás a móriczi anyagon? Hogyan szólítható meg? S a megszólítás, azon a vonalon, melyen Babitsot, Kosztolányit lehetett közelíteni, ezúttal is sikerrel járt. Kiderült, hogy a késő modernség horizontjából Móricz éppoly izgalmas, mint Kosztolányi. A fölismerést több ponton is erősítheti az *Árvácska*. *Miért a zsoldár?* például arra keres választ, hogyan válik poétikai és nyelvi problémává az egzisztenciális meztelenség? A *Barbárokhoz* hasonló poétikai eszközök a nyelv előtti létezés struktúráira világítanak rá. Ösztönlétre ítélt világ (vö. az *Édes Anna* animalitása), melyhez a redukció (poétikai szegénység), a nyelvromlás társul.

Folyóiratokból már korábban ismert volt az a különös, műfajilag meghatározhatatlan rekonstrukció, mely a kötet függelékében kapott helyet. Az 1999–2000-ben tartott Móricz-szeminárium anyaga, melyet lelkiismeretes tanítványok őriztek meg és állítottak össze, minden túlzás nélkül revelatív. Nem megcáfолhatatlan ítéleteket mond itt Balassa. A Szarka Judittól közölt szemináriumi eszme-futtatások a gondolkodás folyamatába avatnak bennünket. A kedd esti órák hangulatát érzékeljük. A megszállottságot, ahogy a szenvedélyes tanár a korábbi kánon perifériájára szorult nagy író zsenialitását próbálja megvilágítani. Közben hatalmas, megdöbbentően tünő problémahalmazba ütközik. A realizmus fogalmába például. Hiszen mára nyilvánvalóvá vált, hogy az íróval összefüggésbe hozott realizmus inkább a 19. századi prózatörekvések átideologizált változata. Igazi kihívás a történeti realizmus szocialista átértelmezésétől megtisztított életművel való szembenézés, melyben a szeminárium vezetőjének olyan segítsége akad, mint Odo Marquard, aki *A művészet mint antifikció* című tanulmányát arra a feltevésre építi, hogy „a művészet – ott, ahol a valóság fikciók összjátékává változik – antifikcióként kezd el működni”. Balassa Móricz-újraolvasása fontos tájékozódási pontnak tartotta Marquard koncepcióját. Ezért beszél Balassa arról, hogy Móricz reálisnak tételezett világában a hősök sorra egzisztenciális kihívásokkal találják szembe magukat. A regény- és novellaterek a szenvedés, megválthatatlanság, boldogtalanság helyszínei, s ez az elhagyatottság azzal függ össze, hogy az ember kiszolgáltatott a marquard-i értelemben vett létmagyarázó fikcióknak. Ezek elégtelensége miatt tör föl a személyiség és a világ hamisítás nélküli értelmezésének igénye. Az antifikciós jelentésképzés által Móricz a valódi emberi létezésre és annak mibenlétére kérdezhet, s így módon a modernitás egyik nagy dilemmáját éli meg. Az újraolvasás egyik fő iránya a valóság és a nyelv közötti kapcsolat egzisztálásának megkérdőjelezése, illetve ennek nyomai a művészi nyelvhasználatban. A nyelv előtti és -alatti miért hoz létre poétikailag releváns hatást? Miként lehet hulladékból, a figurák közötti kommunikáció párbeszéd-paneltörredékeiből *Az Isten háta mögöttben* nagy irodalmat teremteni? Hosszan sorolhatnánk Balassa fölkaparó kérdéseit, melyek természetesen nemcsak nyelvi-poétikai kérdések. Egy helyen – régebbi Móricz-olvasatokkal is polemizálva – azt mondja Móricz-nak a szabadulás semmilyen távlatát nem nyitó világáról: „egyáltalán nem biztos,

hogy az a világ már nincs, nem lehetséges...” (Két évtizeddel ezelőtt az utószóíró Esterházy Péter még magabiztosan jelenthette ki: „Itt áll előttünk egy író, akit kifosztott az idő; az, amiről beszél, az, akiről, és az a nyelv, amelyen ott – mindez már nincs”. Meglehet, ma már Esterházy sem ezt mondaná.) Mindenesetre az elmondottak is bizonyítják, hogy Balassa Péter hatalmas bölcséleti, elméleti fölkészültsége és interpretációs arzenálja mellett – miközben a poétikai megközelítések érvényében és primátusában percig nem kételkedett – a referenciális értelmezésekből sem vonult ki. A mű nyelvi-szerkezeti felépítettsége éppúgy érdekelte, mint az ebben megjelenő emberi állapot milyensége.

A halál előtti napokban, 2003. júniusában született *Leonóra papírjait* nehezen lehet megrendülés nélkül olvasni. Írja, amíg bírja a föltehetőleg önálló kötetnek szánt följegyzéseket. Nem napló, hanem számadás, elmélkedés, melynek szerteágazó tárgyát lehetetlen összefoglalni. Korunk átmenetiségéről és határhelyzetéről azonban kevesen mondtak találóbbat. Sóhajtás ez az írás „az antik-európai, tehát muzeális kultúra” után. „Az 1989 utáni sajátos *Weltgeist* olyasminek látszik, mint amikor magát a szemüveg szerszámát mint gépezetet széttörjük, mert nem hiszünk többé abban, hogy értelmesebben fogjuk látni, amit látunk, viszont egy totális, megszámlálhatatlan lencséből álló kaleidoszkópot szerzünk be, amelynek minden üvegcséjén egyforma élességgel láthatunk. Példátlan élesség és színesség ez. Anélkül, hogy hiú módon lehetségesnek tartanám, és bárki annak tartaná, amit ilyenkor kritikának meg ilyesminek szoktunk nevezni, megkérdezem: de látunk-e így bármit is?” Az esztéta korélményének tükrében megdőbbentő perspektívát kap a három klasszikus magatartás-találkozója. Ők valaminek az elejét látták, mi – a kötet immár fájdalmasan hiányzó szerzőjével – a folyamat végét.